

HOMMAGE AAN RENAAT VAN DER LINDEN**(Brakel, 1 juli 1918 - Zottegem, 16 maart 1999)***eindredactie: Karel Velle*

In de lente van vorig jaar nam de redactie van dit tijdschrift het besluit om het laatste nummer van de 74ste jaargang (1999) op te dragen aan de oud-voorzitter van de Koninklijke Bond voor Oost-Vlaamse Volkskundigen en aan de voormalige hoofdredacteur van dit tijdschrift. Deze aflevering opent met een fotoreportage over de figuur van Renaat in relatie tot de volkskunde in het algemeen en tot de Bond en het tijdschrift in het bijzonder. Verschillende auteurs werden aangezocht om voor dit huldenummer een bijdrage te leveren. Enkele auteurs hebben Renaat vele tientallen jaren gekend en wilden hem op deze manier een laatste eer betuigen. Anderen hebben Renaat maar gedurende korte tijd gekend maar waren niet minder enthousiast om een artikel te schrijven over thema's die Renaat nauw aan het hart lagen of die beslist zijn belangstelling zouden wegdragen.

RENAAT VAN DER LINDEN IN BEELD..., <i>Sylvie Dhaene & Arnold Eloy</i>	322
DENKEND AAN RENAAT, <i>Walter Giraldo</i>	331
RENAAT VAN DER LINDEN. EEN REUSACHTIG MAN, <i>Marcel Daem</i>	333
DRIE NIEUWE RECAPITULERENDE LIEDEREN: TWEE GENTSE EN EEN WEST-VLAAMS, <i>Willy Braekman</i>	337
HET DRAGEN VAN ROUWKLEDING IN VLAANDEREN. DE ROUWPLICHT ALS COMMERCIEËLE AANBEVELING, <i>Willy Dezutter</i>	345
EEN "LIEDEKEN VAN DEN BACKER EN DE MOLDERIN" (1816), <i>Paul Huys</i>	351
EEN ZOTTEGEMS INTERNETVERHAAL. DAGBOEKNOTITIES. DE INVLOED VAN DE MEDIA OP HET VOLKSGEDRAG EN DE 'ZELFBEVUCHTENDE' WERKING VAN 'HOT NEWS', <i>Danny Lamarca</i>	357
UITGEVERS VAN "MANNEKENS", SANCTJES EN ANDER POPULAIR BEELDMATERIAAL: LUDOVICUS JOSEPH EN JOANNA MARIA FRUIJTIERS (ANTWERPEN 1731-1784), <i>Filip Lemmens & Alfons K.L. Thijs</i>	365
HOEVE, STAM, BODEM EN VOLKSAARD. CLEMENS VICTOR TREFOIS EN DE VLAAMSE VOLKSKUNDE TIJDENS HET INTERBELLUM, <i>Björn Rzoska</i>	385
VOLKSKUNDE EN OUDE FOTO'S IN GERAARDSBERGEN, <i>Albert Schrever</i>	411
DE MOORD OP DE PASTOOR VAN NIJLEN (2 JANUARI 1842): FICTIE EN WERKELIJKHEID, <i>Karel Velle</i>	425

HOMMAGE

RENAAT VAN DER LINDEN IN BEELD

Sylvie Dhaene & Arnold Eloy

1962 Groepsfoto met heel wat bekende namen uit de heem- en volkskundige wereld bij de openstelling van het nieuwe Museum voor Volkskunde in het Kinderen Alijns-Hospice op 9 september 1962.

v.l.n.r. Julien Boes (stadsarchivaris Gent), Paul Lindemans (auteur van "Geschiedenis van de landbouw in België" 1952), Egied Strubbe (rechtshistoricus, prof. historische kritiek Univ. Gent, redactielid Biekorf), Jan Verbesselt (hoofdredacteur Eigen Schoon en De Brabander), Maurits de Meyer (auteur van het in 1970 verschenen "Volksprenten in de Nederlanden 1400-1900"), Robert Foncke (filoloog, prof. Duits Univ. Gent, voorzitter Kon. Belg. Commissie voor Volkskunde 1957-1970), Huig Hofman (stichter Volksdanscentrale voor Vlaanderen), Paul Rock (toen secr. VI. Afdeling Nat. Commissie voor Folklore en secr. Europese Volkskundefederatie, dir.gen. Ministerie Nederlandse cultuur), Paul De Keyser (prof. univ. Gent, voorzitter van de Museumcommissie en erevoorzitter van de Bond), Jules Pieters (lid Kon. Belg. Comm. Voor Volkskunde, redactie volkskundige bibliografie van de jaarboeken), (niet bekend) Karel Constant Peeters (docent Ned. Volkskunde en Volkskunst Univ. Leuven, redactiesecr. Volkskunde), Richard Vankenhove (toen ondervoorzitter van de Beheerscommissie van het Museum), Jozef Weyns (auteur van "Volkshuisraad in Vlaanderen", eerste conservator Openluchtmuseum Bokrijk), RENAAAT (voorzitter Bond der Oostvlaamse Volkskundigen), Robert Van Belle (leider van de herstellingswerken van het Museum).

Verslag zie OVZ 37 (1962), 6, 213-219. (Fotoarchief VG 85-160)

1965 Driekoningenfeest op 10 januari 1965 in de kapel van het Museum voor Volkskunde, met Renaat (1ste rij, 3de van rechts) als "Kamerheer". Een verslag van dat feest en wie is wie op de foto in OVZ 1965, 2, 72-74. (Fotoarchief VG 92-031/6)

1974 Op 28 januari bezoekt Koningin Fabiola het Museum voor Volkskunde. Fabiola luistert breed glimlachend naar Renaat en bestuurslid Marcel Daem naar Gustaaf Weze. Verslag zie OVZ 49 (1974), 2, 42-48. (Fotoarchief VG 74.128.25)

1975 Renaat overhandigt een map met gekleurde volksprenten aan de Schepen van Cultuur van de Stad Gent, de heer R. Vandewege, tijdens de ontvangst op het Stadhuis op 5 april 1975 ter gelegenheid van 50 jaar KBOV. Verslag zie OVZ 50 (1975), 5, 178-188. (Fotoarchief VG 75.143.17)

1975 Vijftig jaar Bondsleven! Academische zitting op 11 mei 1975 in de poppenspelzolder in aanwezigheid van minister Rika De Backer-Van Ocken. Achter de tafel v.l.n.r. René Haeseryn, Renaat Van der Linden, Rika De Backer - Van Ocken, Jozef Van Haver en Hervé Stalpaert.

Verslag zie OVZ 50 (1975), 5, 189-201. (Fotoarchief VG 75-397-2)

1975 Statutaire vergadering van de KBOV op 26 oktober 1975 in het Museum voor Volkskunde.

Renaat overhandigt het diploma van de Alfons de Cockprijsvraag 1974 aan laureaat Robert Ruys uit Wichelen voor zijn boek "Veer en veerdiensten in Oost-Vlaanderen".

Verslag zie OVZ 50 (1975), 6, 256. (Fotoarchief VG 75-406-2)

1983 Huldiging ere-secretaris Maurits Broeckhove op 17 april 1983 op de poppenspelzolder van het Museum voor Volkskunde. Renaat overhandigt een glasraam van de kunstenaar Michiel Leenknecht uit Kluisbergen aan de gevierde. Verslag zie OVZ 58 (1983), 4, 127-129. (Foto ?. Collectie A. Eloy)

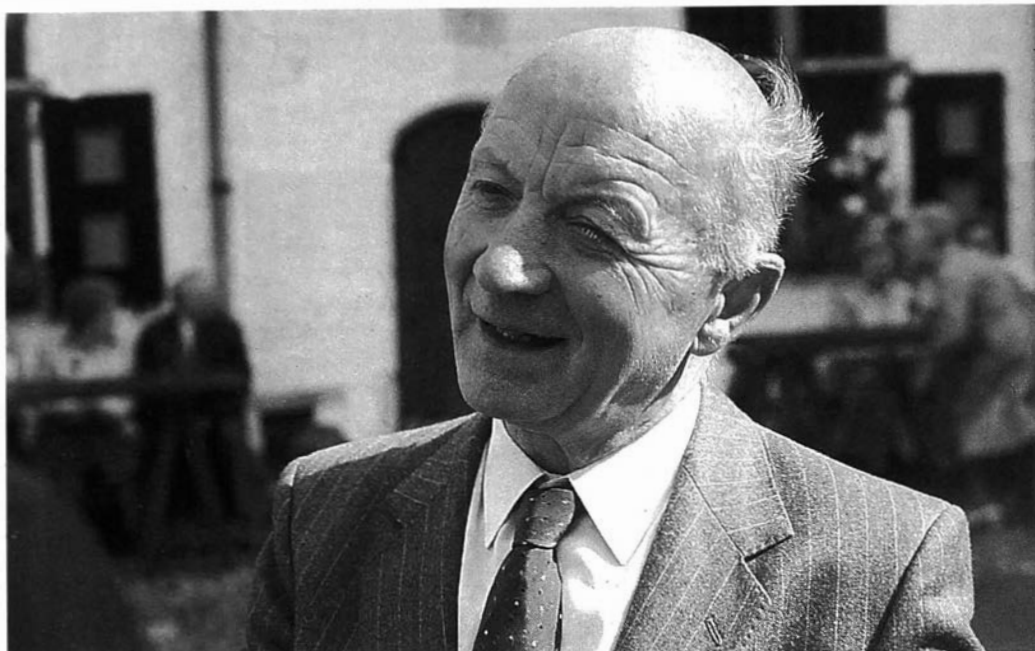

1984 Renaat handtekent het aan hem opgedragen huldeboek "Volkskunde in Vlaanderen" na zijn huldiging op 10 oktober 1984 in het Provinciehuis van de Provincie Oost-Vlaanderen ter gelegenheid van zijn 65ste verjaardag. Op de foto v.l.n.r. (zittend) Jacques Van Mello en Renaat, (staand) Robert Ruys, Piet Vlieghe, Gaston Homblé, Paul Huys, Arnold Eloy, Frans Van Bost, ?, Eugene Van Autenboer, ?. Verslag zie OVZ 60 (1985), 1, 16-32.

(Fotoarchief VG 85.181.85)

1985 Renaat een gelukkig man op de Algemene Vergadering van de KBOV in de lokalen van de IPPA op 7 mei 1985. (Dia Arnold Eloy)

1985 Renaat in de ban van een gesprek tijdens de receptie ter gelegenheid van het bezoek van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas aan het Museum voor Volkskunde op 15 september 1985. (Dia Arnold Eloy)

1986 Renaat en Walter Plaetinck bewonderen een museumvoorwerp onder het goedkeurend oog van bestuurslid Paul de Groot tijdens het bezoek van de KBOV aan het Bakkerijmuseum te Veurne op 13 april 1986 ter gelegenheid van de Algemene Ledenvergadering (op de bus onderweg). Samen met Walter Plaetinck en Phil Mertens was Renaat auteur van het boek "De glorie van het brood".

Verslag van de Algemene Vergadering in Volkskundige Kroniek 21 (1986), 3, 2-3.
(Dia Arnold Eloy)

1986 Renaat omringd door het bestuur van de KBOV en een medewerkster op 2 mei 1986 op de trap van het Notarishuis in Gent om er het feit te herdenken dat er 60 jaar geleden op 2 mei 1926 de stichtingsvergadering plaatsvond van de "Bond der Oostvlaamse Folkloristen".

V.l.n.r. en zo opklimmend naar boven: Lode Hoste, Maurits Broeckhove, Marcel Daem, Renaat, René Haeseryn, Gustaaf Weze, Frans Van Bost, Marc De Puydt, Paul de Groote, Roeland Van de Walle, Carine De Muyt (medew.), E. Samain-Ouvrain, Luc Beyens, Arnold Eloy.

Kort verslag van het feestjaar in OVZ 62 (1987), 2, 116. (Foto Persagentschap Rol, Ledeberg)

1986 Renaat samen met ere-secretaris Maurits Broeckhove en de nieuwe secretaris Luc Beyens op de binnenkoer van het Museum voor Volkskunde op 2 mei 1986 de uitreiking van de "Orde van de Mastelle" aan verdienstelijke bestuursleden. (Dia Arnold Eloy)

1987 Renaat spreekt op de muziktent in Nederhasselt op 13 juli 1986 ter gelegenheid van de verbroedering van het Vlaamse Nederhasselt en Ophasselt met het Nederlandse Nederasselt en Overasselt. Zie Volkskundige Kroniek 21 (1986), 4, 5. (Dia Arnold Eloy)

1989 Renaat geflankeerd door conservator Roeland Van de Walle, Prof. D. Strobach en bibliothecaris Arnold Eloy op de bibliotheek van de KBOV bij het bezoek van Prof. Strobach uit Oost-Berlijn aan het Museum voor Volkskunde op 31 mei 1989. (Fotoarchief VG 89.055/3)

1996 Renaat tijdens de Gentse Feesten op het koerke van het Museum voor Volkskunde in gesprek met Raf van den Abeele, voorzitter van Heemkring Scheldeveld (Sint-Martens-Latem).
(Foto Arnold Eloy)

DENKEND AAN RENAAAT

Walter Giraldo

Toen ik begin november 1951 aangesteld werd als leraar Engels-Duits aan het prille Koninklijk Atheneum Zottegem, was de eerste collega die ik mocht ontmoeten ene Renaat Van der Linden. Tot mijn grote verbazing toverde hij een bedevaartvaantje van Onze-Lieve-Vrouw van Kerselare te voorschijn. Ik kon natuurlijk niet achterwege blijven en bezorgde hem 's anderendaags een vaantje van Sint-Godelieve van Gistel. Toeval of niet, zijn oudste dochter heet Godelieve.

In die tijd was ik vrij op dinsdag van 11 u. 's morgens tot 16 u. 's namiddags. Dit was een unieke gelegenheid om met de fiets van een leerling de heerlijke dorpen van de Vlaamse Ardennen te verkennen. Maar de eerste tocht ondernam ik met Renaat, richting Grotenberge, vulgo Breivelde, ooit een zware helling in de Ronde van Vlaanderen, nu een nietsmendalletje voor de wielertoeristen. Halfweg hielden wij halt bij een lokale bakker, waar ik voor de eerste keer in mijn leven een mattentaart proefde. Volgens Renaat waren die mattentaarten stukken beter dan die van Geraardsbergen, Deftinge en Erwetegem, de highlights van het mattentaartencircuit. Intussen heeft mevrouw Nelly Van der Linden bewezen dat de Erwetegemse mattentaarten alle andere overtreffen, en wie de volkskunde-studiedagen bijwoont zal haar steeds opnieuw moeten gelijk geven.

Intussen wisselden wij de overdrukken van elkaars bijdragen uit - hij van Oost-Vlaamse Zanten en Het Land van Aalst, ik van Volkskunde, Biekerf en de volkskundige almanak 't Beertje.

Weldra had Renaat zich een blauwe Ford Vedette aangeschaft, waarmee hij de bedevaartplaatsen bezocht. Dat was de goede oude tijd toen zelfs het onoglijkste kapelletje de hele dag open bleef. Het waren gouden tijden voor de volksdevotie, tegenwoordig ondenkbaar geworden door het gebrek aan geestelijke aanwezigheid en allerlei gangsterpraktijken. Zo'n tocht met Renaat bleef hoe dan ook een boeiende ervaring, vol onverhoedse ontdekkingen, kapelletjes, hoeven, devotionalia, zegspersonen, enz. Af en toe trok hij mee op naar West-Vlaanderen en Frans-Vlaanderen. Vooral over de streek "over de schreve" was hij danig in de wolken. In West-Vlaanderen leerde hij een aantal collega's in de volkskunde kennen, o.a. Maurits Van Coppenolle, Hervé Stalpaert en Guillaume Michiels.

In de eigen regio bouwde hij een ruim en attent netwerk van informanten uit, die onmisbare medewerkers werden bij het tot stand komen van zijn eerste magnum opus, *Bedevaartvaantjes in Oost-Vlaanderen* (Ledeberg, 1958), gevolgd door zovele andere publicaties, iedereen bekend.

In diezelfde periode bezocht hij met een amateur-filmploeg de bedevaarten in de Vlaamse Ardennen waaraan een paar-

denommegang, een zgn. rijinge, verbonden was. Aan de hand van dit merkwaardige document gaf hij een aantal lezingen voor diverse kringen, groot en klein, waar hij kon rekenen op de verbaazing en het enthousiasme van mensen die met dit aspect van de volkskunde nauwelijks vertrouwd waren.

Naast zijn volkskundige activiteiten was Renaat ook de stimulerende kracht achter een vereniging die zich Kunst in Vrije Tijd (K.I.V.T.) noemde. Hij slaagde erin een aantal kunstenaars rond zich te scharen, die met wisselend succes en vooral met veel geestdrift hun zinvolle hobby wilden uitdragen naar een breder

publiek toe. Tijdens het pinksterweekend organiseert K.I.V.T. nog altijd haar jaarlijkse tentoonstelling in De Kring, op het Zottegemse marktplein. Decennia lang heeft Renaat de zware taak op zich genomen om die expo te introduceren. Kunt u zich voorstellen wat het betekent om over elk van de exposanten een woord van waardering ten beste te geven? Maar Renaat deed het, en de vereniging vond het vanzelfsprekend dat hij jaar na jaar paraat was om via zijn relaties K.I.V.T. een ruimere belangstelling te geven in het artistieke landschap van de Vlaamse Ardennen.

Met

---

de sympathie

---

van de

Generale Bank

RENAAT VAN DER LINDEN, EEN REUSACHTIG MAN

Marcel Daem

We vinden geen beter woord dan "*reus-achtig*" om onze bijdrage over de persoonlijkheid van Renaat in te leiden. De stijlfiguur geldt zowel voor de letterlijke als voor de figuurlijke betekenis. In meer dan duizend volkskundige bijdragen behoort "*reuzen*" tot een van zijn geliefkoosde onderwerpen. Doorheen zijn publicaties loopt een rode draad die steeds verband houdt met reuzen, ommegangen, congressen, Internationaal Studiecomité voor Ommegangsreuzen, bibliografie.

Om het oeuvre van Renaat overzichtelijk voor te stellen hebben we de tekst in drie rubrieken ingedeeld: zanten, Internationaal Studiecomité voor Ommegangsreuzen, bibliografie.

Zijn eerste pennevruchten verschenen in Oostvlaamse Zanten 1962 in de rubriek "*Zoeken en Zanten*". Blijkbaar waren de jaren zestig gunstig voor het ontstaan van reuzen. De economische toestand was zeer gunstig. Als actualiteit in het volksleven van toen, genoten de reuzen een bijzondere aandacht van Renaat. Het was een dankbaar onderwerp voor Oost-Vlaamse Zanten waarmee hij nauw verbonden was.

Als zanter trekt hij er op uit om persoonlijk contact te nemen met eigenaars van reuzen: gemeenten, buurterdekenijen, verenigingen, privépersonen. Meer dan dertig jaar heeft hij ontelbare inhuldigingen en peterschappen van reuzen meegemaakt.

Maken we thans kennis met zijn eerste zanten die hij introduceert als "*nieuwe reuzen*". We citeren een paar voorbeelden uit de beginperiode.

1962. Nieuwe reuzen Canteclaer en Kobbe in Deinze. 1963. Nieuwe reuzen Soto en Johanna in Zottegem. Reuzenkind Iraldo in Wichelen. Kamiel in Appels. Janus in Meerdonk. 1964. meleken, de honderdjarige in Kruishoutem. Nieuwe reuzin Beatrice in Heusden.

Zo loopt de rode draad verder tot december 1996 waar zijn bibliografie eindigt met reus Jacobus, een smid in St.-Gillis-Waas; nieuwe reuzen en rare omgeving, Pandora en de Muizenfluit in St.-Lievens-Houtem.

Het Internationaal Studiecomité voor Ommegangsreuzen heeft in de volkskundige activiteiten van Renaat een belangrijke rol gespeeld. In het congres te Mechelen - 1963 - neemt hij drie betekenisvolle verantwoordelijkheden op zich. In de eerste plaats wordt hij lid van het Studiecomité, een eervolle erkenning van zijn kennis en kunde op het gebied van ommegangsreuzen. Tijdens hetzelfde congres nam het Studiecomité de beslissing om *Oost-Vlaamse Zanten* te erkennen als Nederlandstalig orgaan van het Comité. Het volkskundig tijdschrift *Guetteur Wallon* krijgt dezelfde rol toebedeeld voor het Franstalig gebied in België. Een derde beslissing was de aanstelling van Renaat en ik zelf als correspon-

ten van de internationale vereniging. Vanaf 1971 tot 1996 stond in Oost-Vlaamse Zanten, achter de bestaande "*Dienst voor Volkskundige Enquêtes*", de aanvullende tituluur "*en van het Internationaal Studiecomité voor Ommegangsreuzen*". Uit ervaring weten we dat meermaals een beroep werd gedaan op de afgevaardigden van het Studiecomité voor informatie over: reuzen, organisatie van congressen, tentoonstellingen en ommegangen, zowel voor binnen- als buitenland. In het Studiecomité Gent heeft Renaat een voorname rol gespeeld. Hij bezorgde veel documentatie aan de bond voor het "*Oost-Vlaams Reuzenarchief*".

De taak ging gemakkelijk gepaard met het hoofdredacteurschap. Bovendien onderhoudt hij vele relaties met bestuursleden uit allerlei culturele, geschied- en volkskundige verenigingen die hem dienstig konden zijn in zijn wetenschappelijk werk.

Een vertrouwd vriend van Renaat was de voorzitter van het Internationaal Studiecomité, René Meurant (° Namen 1905 † Brussel 1977). Zijn vriend hield in 1975 een spreekbeurt te Dendermonde "*'t Ros Beyaerd maekt zyn ronde*". Als een daad van hoge waardering en piëteit van zijn vriend, vertaalt Renaat in 1977 de tekst van de voordracht, gepubliceerd in Oost-Vlaamse Zanten met als titel "*Reuzen in Europa*". In augustus 1982 verleent Renaat zijn medewerking aan het reu-

zencongres in Matadepera (Spanje) waaraan 21 Vlaamse reuzen deel namen. In mei 1987 werkt Renaat mee aan de organisatie van een reuzenomwegang in Bergen-op-Zoom. 24 Vlaamse reuzen zijn de eregasten die door Renaat omschreven werden in de feestbrochure. In augustus 1987 grijpt in Amsterdam een omwegang plaats van Vlaamse reuzen; een initiatief van het Vlaams Cultureel Centrum de Brakke Grond. Voor de organisatie en commentaar van en over de omwegang was Renaat het zware trekpaard. In april 1993 is Renaat te gast in Steenvoorde (Frans Vlaanderen) ter gelegenheid van het "*5ème Congrès international sur les Géants processionnels et de Cortège en Europe*". Renaat houdt in Steenvoorde een voordracht over "*Reuzen in Vlaanderen*". Als correspondent van het Internationaal Studiecomité verleent Renaat in november 1995 zijn medewerking aan een expo, colloquium en stoet in Parijs over het thema "*Géants contre Dragons en Wallonie, à Bruxelles et en Europe*". In het Musée de l'Homme bewondert men de historische reuzen, maquettes en de fameuse draak van Bergen "Doudou". In de lente van 1996 stapten 50 Waalse en Brusselse reuzen in de omwegang in het Quartier du Marais van de Franse Hoofdstad. Het laatste internationaal contact met het buitenland dateert van juni 1996 in Mauterndorf, Salzburg. Renaat bezorgt aan de organisators een documentatie in

bruikleen over de Oost-Vlaamse Reuzen. De derde rubriek waarin Renaat zich dienstbaar heeft gemaakt in binnen- en buitenland is de bibliografie uit eigen werk en de boekbesprekingen. Renaat heeft diverse uitgebreide verhandelingen gepubliceerd die we reuzenmonografieën kunnen noemen in de ruimste betekenis.

In 1977 publiceert hij, samen met Marcel Messiaen, in Oost-Vlaamse Zanten *"Reuzen en reuzinnen in West-Vlaanderen. Proeve van inventaris en typologie"*. Het inventaris telt meer dan tachtig lokaliteiten met circa 335 reuzen. In 1980, in samenwerking met Henri Vannoppen, komt *"Reuzen en reuzinnen in Brabant"* tot stand met een inventaris van 182 reuzen, gepubliceerd in Brabantse Folklore. In het kader van de 500ste verjaardag van de reuzen van Ath in augustus 1981 publiceert Renaat in de kataloog van de feestelijkheden *"Géants et géantes de Flandres"*. Voor dezelfde festiviteiten publiceert hij *"Les géants et géantes dans la littérature populaire"*, verschenen in *Etudes et documents du Cercle royal d'histoire et d'archéologie d'Ath*, 1983.

In december 1981 maken we nogmaals kennis met een défilé van 1.120 *"Reuzen en reuzinnen in Vlaamse lokaliteiten en provincies"* verschenen in Oost-Vlaamse Zanten. Renaat maakt de opmerking dat weinig vorsers nagestreefd hebben de hoeveelheid en typo-

logie van reuzen te achterhalen en te beschrijven in een historische context waar ze thuis zijn. In een grafisch overzicht van de provincies Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen, Antwerpen, Brabant en Limburg vermeldt hij voor het jaar 1981 omtrent 321 localiteiten waar meer dan 1.000 reuzen ontstaan zijn.

Het verwondert ons geenszins dat Renaat, twee jaar later, zelf een voorbeeld geeft van wat hij bedoelde in zijn opmerking. In een eigen studie verschijnt *"Reuzen in Vlaanderen. Volksleven van vijf eeuwen"* in de uitgeverij Vlaams Boekenfonds n.v. Aartselaar. In een inventaris vermeldt hij 311 lokaliteiten in de Vlaamstalige provincies met een familie van 1.766 reuzenfiguren bekend vanaf de 14de eeuw tot omstreeks 1980. In de slotbeschouwing lezen we dat een inventaris nooit als volledig kan worden afgewerkt; hiervoor heeft een auteur veel medewerkers uit de streek nodig. Voor een plaatselijk onderzoek moet een beroep kunnen gedaan worden op archivalia, geschreven, gedrukte en mondelinge bronnen. *"Reuzen in Vlaanderen"* heeft het pionierswerk van zijn vriend, wijlen René Meurant, verder gezet. In zijn besluit komt Renaat tot de conclusie dat reuzen niet alleenlijk als spektakelstuk in het volksleven mogen beschouwd worden. Hun ontstaan en levensloop vertoont veel gelijkenis met de cyclus vanaf de geboorte tot het graf van de mens. De

Vlaamse reuskens zijn een unicum in de internationale reuzenfamilie.

In december 1996 verschijnt in Oost-Vlaamse Zanten het laatste werk dat zijn reusachtig oeuvre glansrijk versiert. In de recensies wijst Renaat zijn aandacht aan "*Driemaal een encyclopedie over reuzen*". Het betreft volgende drie boeken. 1. "*Géants et dragons. Mythes et traditions à Bruxelles, en Wallonie, Nord de la France, et en Europe*" van J.P. Ducastelle e.a. 2. "*Riesen. Samson, Goliath und andere Riesen. Riesenfiguren im europäischen Vergleich. Salzburg*" (Oostenrijk), geschreven door prof. Klaus Beitzl, R. Floimair, Lucia Luidold e.a. 3. "*Gegants i Capgrossos de Riudoms*" (Reuzen in Catalonië, Spanje), auteurs J.R. Corts Salvat en J.M. Toda Serra. Renaat noemt de boeken rijk gepubliceerde studies.

Ze bezorgen en verzorgen op het eind van deze eeuw een meer overzichtelijk nationaal en internationaal beeld van het inventaris over reuzen.

Als collega in de redactieraad Oost-Vlaamse Zanten hebben we ervaren dat

Renaat niet enkel een wetenschappelijk man was, maar ook een vriend. Zijn contacten met mensen uit alle rangen van onze maatschappij waren hoofdzakelijk afgestemd op dienstbetoon op alle gebied. De volkskunde bekleedde hierin een voorname plaats. Hij was bekend en werd geraadpleegd als een wandelende encyclopedie.

Zeer in het bijzonder heeft hij diensten bewezen aan zijn geliefkoosde reuzen. Uit zijn talrijke werken blijkt duidelijk dat hij vernieuwing bracht in de discipline van de volkskunde in woorden en met de daad. Hij handelde niet enkel op eigen houtje maar ook in collegiale verstandhouding met volkskundige verenigingen en tijdschriften, seminaries van Rijksuniversiteit Gent, Katholieke Universiteit Leuven, Katholieke Universiteit Brussel en het Internationaal Studiecomité voor Ommegangsreuzen. De naam "RENAAT VAN DER LINDEN" zal nog door vele generaties blijvend worden geciteerd als een reusachtig promotor. Moge deze bijdrage hiervan een herinnering en een motivering zijn.

DRIE NIEUWE RECAPITULERENDE LIEDEREN: TWEЕ GENTSE EN EEN WEST-VLAAMS

Willy L. Braekman

Recapitulerende liederen vormen een bijzondere groep gezelschapsliederen met kenmerken die ze duidelijk onderscheiden van alle andere. Opvallend is dat in dergelijke liederen elke strofe op het einde de voorgaande in beknopte vorm herhaalt. Naarmate het lied vordert, worden de strofen dan ook steeds langer en de laatste is daardoor uiteraard ook de uitvoerigste.

Bij deze gezelschapsliederen is er een voorzanger en een groep toehoorders die het refrein voor hun rekening nemen. Wat ook opvalt is dat de voorzanger een rolprent, een beschilderd doek of een groot blad papier bij zich heeft waarop allerlei voorstellingen - vooral voorwerpen - staan die in het lied ter sprake komen. De voorzanger wijst die met een stok aan en zegt ook hoe ze heten: "hier is ... en daar is ...". Het is natuurlijk welbekend dat ook de markt-zanger misschien dikwijls, zeker nu en dan, een rolprent gebruikte (bv. bij moordliederen). Het verschil tussen een recapitulerend lied en een marktlied is echter wel duidelijk. Het laatstgenoemde vertelt een verhaal, een gebeurtenis of een voorval waarbij het in de regel om menselijke handelingen gaat. Een recapitulerend lied daarentegen noemt in de eerste plaats dingen die bij elkaar worden gezet zonder dat daarbij enig logisch of chronologisch verband tussen bestaat.

Dit soort liederen blijkt in de tweede helft van de negentiende eeuw bijzon-

der populair te zijn geweest, vooral dan toch te Gent, zo zeer zelfs dat men van een Gents genre zou kunnen gewagen. Tot op heden zijn een zevental dergelijke liederen gesignaleerd, de meeste inderdaad afkomstig uit Gent of omstreken (!).

Bij deze liederen kan men twee groepen onderscheiden. De ene wordt naar de beginregel "Het Manneken dat kakt" genoemd:

Hier is het huis en daar is het dak
En daar is het manneke dat kakt.

De andere is "De Vogel en de Vis"-groep, aldus genoemd naar het slot of het refrein van de eerste strofe:

Hier is de vogel (*driemaal*)
Hier is de vis die bedrieglijk is (*bis*)

Beide groepen zijn even sterk vertegenwoordigd. Naarmate echter het aantal bekende teksten toeneemt, blijkt ook dat bij deze liederen allerlei varianten voorkomen en dat ze qua vorm zowel als qua inhoud sterke verschillen kunnen vertonen. Geleidelijk aan wordt duidelijk dat voor deze liederensoort de indeling in twee subgroepen maar tot op zekere hoogte opgaat.

Op slechts een paar uitzonderingen na zijn alle tot nu toe bekende liederen ook uit mondelinge overlevering opgetekend. Van de enkele die uit handschriften, gedrukte boekjes of blaadjes afkom-

stig zijn, komt het oudste voor in een West-Vlaams handschrift van 1904.

Het moge dan ook een belangrijk feit genoemd worden een recapitulerend lied te vinden dat in de achttiende eeuw werd opgetekend. Daardoor wordt de spreiding in de tijd van dit soort liederen heel wat ruimer, en ook de tot nu toe veronderstelde Gentse origine wordt er minder overtuigend door.

Naast dit lied signaleren we hierna nog twee nieuwe Gentse liederen uit de late negentiende en uit de twintigste eeuw die dan weer de Gentse populariteit in de genoemde periode kunnen affirmeren. Het besluit ligt voor de hand: over de oorsprong van dit soort liederen is het laatste woord nog niet gezegd.

1. 'Savonds in klaer maeneschijn' (18de eeuw)

De hiernavolgende tekst is afkomstig uit hs. 1762 (p. 178-182) van de Gentse universiteitsbibliotheek. Het is een uitvoerige verzamelbundel met liederen van allerlei aard, meestal wereldlijke, overwegend minnelieder. De bundel is niet gedateerd noch gelokaliseerd. Naar de ene, anonieme hand te oordelen werd hij aangelegd in de tweede helft van de achttiende eeuw. De tekst die hierna volgt is het oudste recapitulerende lied dat tot nu toe is opgedoken.

Wanneer men de inhoud ervan vergelijkt met die van de andere bekende liederen

(²), blijkt er enige overeenkomst met de liederen die door Vankenhove en Van de Wattijne gesignaleerd werden, vooral dan toch in de eerste strofe en in strofe 4. Als geheel echter blijkt het nu volgende lied sterk onafhankelijk te zijn:

1

Savonts in klaer maeneschyn,
Steekt mijnde meijd in 't venster mijn.
[mijnde = mijne ?]

Maeneschijn, venster mijn, wagnaer is,
Dat is de vogel, dat is de vogel,
Die bedriegelijk is,
Dat is de vogel en dat is de vis,
Die bedriegelijk is:

2

Dat is de Turk, en dat is de snavel,
En dat is onse kruijerswagen.
De Turk en de snavel,
En de kruijerswagen,
En de maneschijn, venster mijn,
Wagnaer is.
En dat is de vogel die bedriegelijk is.
En dat is de vis die bedriegelijk is.

3

Dat is de kok, en dat is de keuke,
Hier leijt knegt met de meijd
Aen 't beuke,
[beuke = neuken]

De kok in de keuke en de meijd.
Aen 't beuke,
En de Turk en de snavel,
enz.

4

Dat is de worst en dat is de rooster,
 En dat is onse meijd haer trooster,
 De worst en de rooster, en de meijd
 Haer trooster
 De kok en de keuke en de meijd
 Aen 't beuke,
 De Turk en de snavel,
enz.

5

Dat is te kort en dat is te lank,
 En dat is onse snijdersbank,
 Kort en lank, onse snijdersbank,
 De worst en de rooster,
 En de meijd haer trooster,
 De kok in de keuke en de meijd,
 Aen 't beuke,
 De Turk en de snavel,
enz.

6

Dat is het glas, en dat is de kan,
 En dat is onse verdrone man,
 Glas en kan, en de verdrongen man,
 Kort en brok en de snijersbank,
 De worst, enz.

7

Dat is de schipper en dat is de stok,
 En dat is onse gesegende brok,
 Schipper en stok, geseegende brok,
 Het glas en de kan, verdrongen man,
 Kort en lank en de snijersbank,
enz.

8

Dat is onse biere waere schous,
 Biere waere schous, ons schilt hangt er
 ous,
 Dat is de schipper, en dat is de stok,
 En dat is onse gesegende brok,
 Dat is het glas, en dat is de kan,
 En dat is onse verdrongen man,
 Dat is kort, en dat is lank,
 En dat is onse snijersbank,
 En dat is de worst, en dat is de rooster,
 En dat is onse meijd haer trooster,
 De kok in de keuke,
 En de meijd aen 't beuke,
 De Turk en de snavel,
 En de kruijerswagen, in de maneschijn,
 Ende venster mijn, en wagnaer is,
 Dat is de vogel, dat is de vis,
 Dat is de vogel die bedriegelijk is.

2. Volksvertegenwoordiger Eeman, een Gents 'Manneken' (1890)

De familie Eeman behoorde in de negentiende eeuw tot de vooraanstaande Gentse hogere burgerij. De vader, Achille, was voorzitter van het Gentse gerechtshof. Er waren vier kinderen in het gezin. De oudste zoon, Achille Albert, van beroep advocaat zoals zijn vader, werd reeds op veertigjarige leeftijd stafhouder van de Gentse balie. In 1886 werd hij op de katholieke lijst verkozen tot volksvertegenwoordiger voor het kiesarrondissement van Gent-Eeklo. Zijn mandaat in de Kamer ging

A. Eeman (Uit *Le Petit Bleu*, 7 april 1897)

niet onopgemerkt voorbij, maar dan wel niet wegens zijn uitzonderlijke inzet of verdiensten als parlementariër. Hij was een betwist figuur die geregeld door de oppositie werd aangevallen. Zoals de hem goedgezinde Gentse krant, *Le Bien Public*, op 9 december 1897 met verontwaardiging schreef: "il est peu de représentants qui ont ... été l'objet d'agresions plus injurieuses".

In de Kamer interesseerde Albert zich

voor zaken met een sterk wetgevend of juridisch karakter en op het terrein werd zijn competentie ook geapprecieerd. Maar thuis voelde hij zich er nooit. Het Gentse liberale blad, *Le Petit bleu*, karakteriseerde hem dan ook terecht als "cet avocat égaré dans la lutte des partis" (4.4.1897). Meer dan eens overwoog hij zijn mandaat op te geven en zich alleen aan de studie van het recht te wijden. In 1897 aanvaardde hij een functie als rechter bij het hoog Gemengd Gerechtshof in de Egyptische hoofdstad. Hij verzaakte wel, "par délicatesse", aan zijn parlementaire vergoeding, maar leverde zijn mandaat niet in, zodat zijn partij niet verplicht was tussentijdse, partiële verkiezingen te houden zo dicht bij 1898, het volgende verkiezingsjaar.

Zijn optreden in de Kamer zorgde ook geregeld voor hilariteit. In de reeds genoemde liberale krant wordt zijn verschijnen aldus ironisch beschreven en van een pentekening voorzien:

"Entre dans l'enceinte parlementaire, monte au bureau, va au banc ministériel serrer la main du ministre de la guerre ..., se précipite vers son siège, là-bas à droite, feuillette ses notes, consulte de gros dossiers; surement, il va parler, faire un grand discours; le pays a les yeux sur lui ... Et de toute cette agitation ne sort tout à coup qu'une simple interruption qu'il doit généralement rayer de l'*Analytique*".

Deze manier van doen, veel geblaas en weinig wol, een "forme particulière de l'activité parlementaire", zo gaat dezelfde krant verder, heeft hem reeds vroeger de bijnaam "Auguste", d.i. Pierrot, clown of hansworst van de Kamer bezorgd. Deze naam werd hem tijdens een openbare zitting naar het hoofd geslingerd. Maar daardoor was hij voor altijd lid van een "Augustenclub" geworden - zie het lied hieronder - "cet Auguste n'est point le 'loerik' traditionnel", zo voegt de *Petit Bleu* er vergoelijkend aan toe. Hij wordt er ook afgebeeld (zie de reproductie) met een belachelijk klein hoedje scheef op zijn kruin, een enorme vlinderdas en een veel te korte broek. Zoals de "August" in het circus. Bij de verkiezingscampagne van 1890 was hij te Gent reeds bekend als "den August" van de katholieken aldaar. Zijn politieke tegenstanders verspreidden een folio-blad met daarop een lied, getiteld "Een Manneken" geïllustreerd met een reeks pentekeningen (3).

Dit lied met in de titel een duidelijke verwijzing naar vertegenwoordiger Ee(n)man, was een recapitulerende tekst die verwees naar "Het manneken dat kakt" (str. 3). Hier is ook 'Een-manneken' dat "kunstelperten maakt / In de Kamers!".

De boodschap tot het kiezersvolk is heel discreet: men hoopt natuurlijk ertoe bij te dragen dat 'Auguste' bij deze verkiezing "op zijn gat" zal vallen (str. 6), "'zijn buis" (laatste str.) zal krijgen, m.a.w. niet verkozen zal worden.

De rolprent is hier vervangen door een stripverhaalachtige reeks afbeeldingen die de tekst omringen. Het recapitulerende karakter is niet duidelijk aangegeven, maar dit wijst erop dat de toehoorders met het genre voldoende vertrouwd waren.

De twee hiervoor gesignaleerde nieuwe 'Mannekes' bewijzen de grote populariteit te Gent van dit soort lied. Die was zo groot dat men gelegenheids- en spotliederen op hetzelfde stramien ging schrijven. Daarmee kon men gemakkelijk succes oogsten door de bekendheid van het genre bij het publiek dat men wilde bereiken.

3. 'Den Boel', de overspelige herbergier uit 't Galgenhuisje (1893)

In februari 1893 trok met de carnavalviering naar aloude gewoonte een stoet door de straten van Gent. Deze tocht of 'toer' was een jaarlijks weerkerende gelegenheid om spot- en schimpliederen te zingen en die dan op losse, langs één zijde bedrukte blaadjes te verspreiden. De lokale of nationale politiek en politici, maar ook andere, plaatselijk bekende personen werden bij die gelegenheid aan de kaak gesteld. Zij die zich om de ene of de andere reden in de kijker hadden gewerkt en daarbij publieke afkeuring hadden opgewekt, moesten het met de dolle carnavalfeesten ontgelden. Ze werden tot mikpunt gekozen voor allerlei

342

EEN MANNEKEN.

Vitgegeven door den - AUGUSTENCLUB -.

Hier is de goel, en daar is den boel,
en daar is Een-manneken in een' stoel.

REFREIN :

Taisez-vous là, Auguste
En uw muile die is just
Hier is Een manneken, Een manneken, Een manneken
Hier is Een-manneken die kunstelperten maakt
In de Kamers !

Hier is het kort, en daar is het lank,
en daar is Een-manneken in de bank.

Hier is een' boom, en daar een' tak,
en daar is Een-manneken die kakt.

Hier is een zwaard, en daar is een' staart,
en daar is n-m neken te paard.

Hier is een fret, en daar is een net,
en daar is Een-manneken in zijn bed.

Hier is een bad, en daar is een vat,
en daar is n-manneken op zijn gat.

Hier is een glas, en daar is een bas,
en daar is n-manneken in de kas.

Hier is een vel, en daar is eene bel,
en daar is n-manneken in de hel.

Hier is een' stok, en daar is een' rok,
en daar is n-manneken op den bok.

Hier is een roer, en daar is een' boer,
en daar is n-manneken op den loer.

Hier is een' bot, en daar is een' pot,
en daar is n-manneken in een sot.

Hier is eene maat, en daar is eenen raad,
hier vliegt Een-manneken op straat.

Hier is een muis, en daar is een huis,
hier is Een-manneken zijn' buis.

Attends je vians riep Auguste
Travillons zei Auguste
En nu aan 't werk zei Auguste.

Geest, druck. H. De Laerd.

DEN BOEL

Hier is dat boeleke dat boeleke dat boeleke
Hier is dat boeleke dat uit vrijen gaat, naar de Mand

Hier is den boel
En daar is zijn smool
En daar is de meid zen doel
En den boel, en zijn smool en de meid zen doel
Paul zei den boel
En hij schoot in haren doel Refr.

Hier is de pop
En daar een ezelskop
En zoo trekken ze samen op
En de pop, en de kop, en ze trekken samen op,
En den boel
En zijn smool
En de meid zen doel.
Hihan, balkt het beest
En zijn steertje draait om 't meest Refr.

Hier is het salon
Daar de meeting van Janson
Maar hij had liever bonbon
Het salon en Janson maar hij had liever bonbon en de pop
En de kop en ze trekken samen op
En den boel en zijn smool en de meid zen doel
Crebleu! riep den boel,
't is zoo zacht wat ik hier voel. Refr.

Hier een bloemenmand
En daar eenen sergeant
En daar trekt hij langs dien kant
En de mand, de sergeant die er trekt langs dien kant
Het salon en Janson, maar liever bonbon en de pop
En de kop, en ze trekken samen op
En den boel en zijn smool en de meid zen doel
Gare à vous! oude zot,
Of ik loop 't zeggen naar uw kot. Refr.

Hier is een huis
En daar de meid haar muis.
En daar boven in 't geheel niet pluis
En een huis, en een muis, en daarboven is 't niet pluis
En de mand, de sergeant die er trekt langs dien kant
Het salon en Janson, maar liever bonbon, en de pop
En de kop, en ze trekken samen op
En den boel en zijn smool en de meid zen doel
Verdomden boel, heb u koel
Of ik smijt u op uw smool. Refr.

Hier is het toilet
En daar is het bed
En daar heeft hij zich opgezet
Het toilet en het bed en hij heeft er hem opgezet
En een huis en een muis en daarboven is 't niet pluis
En de mand, de sergeant die er trekt langs dien kant
Het salon en Janson maar liever bonbon en de pop
En de kop en ze trekken samen op
En den boel en zijn smool en de meid zen doel
't Doet mij deugd, zei den boel
En het schuim stond op zijn smool. Refr.

Hier is de straat
En daar die vuile maat
En daar een felle soldaat
En de straat en de maat en de felle soldaat
En 't toilet en het bed en hij heeft er hem opgezet
En een huis en een muis en daarboven is 't niet pluis

En de mand, de sergeant die trekt langs dien kant
Het salon en Janson maar liever bonbon en de pop
En de kop en ze trekken samen op
En den boel en zijn smool en de meid zen doel
Halt riep de sergeant
Den bloeten sabel in d'hand. Refr.

Hier is de vlucht
En daar woont den bucht
En daar staat een boeleke dat zucht
En de vlucht en den bucht en dat boeleke dat zucht
En de straat en de maat en de felle soldaat
En 't toilet en het bed en hij heeft er hem opgezet
En een huis en een muis, en daarboven is 't niet pluis
En de mand, de sergeant die er trekt langs dien kant
Het salon en Janson maar hij had liever bonbon en de pop
En de kop en ze trekken samen op
En den boel en zijn smool en de meid zen doel.
Sergeant! wil mij aanhooren
Of ik ga mij gaan versmooren. Refr.

Hier is de mort
En daar een vuile schort
Die zijn vrouwe doot te kort
En de mort en de schort die zijn vrouwe doot te kort
En de vlucht en den bucht en een boeleke dat zucht
En de straat en de maat en de felle soldaat
Het toilet en het bed en hij heeft er hem opgezet
En een huis en een muis en daarboven is 't niet pluis
En de mand, de sergeant die er trekt langs dien kant
Het salon en Janson maar liever bonbon en de pop
En de kop en ze trekken samen op
En den boel en zijn smool en de meid zen doel
'A genoux! riep de plot
Of ik maak u hier kapot. Refr.

Hier is een wijf
En daar veel gekijf
Voor een dik versloten lijf
En een wijf en gekijf voor een dik versloten lijf
En de mort en de schort die zijn vrouwe doot te kort
En de vlucht en den bucht en een boeleke dat zucht
En de straat en de maat en de felle soldaat
Het toilet en het bed en hij heeft er hem opgezet
En een huis en een muis en daarboven is 't niet pluis
En de mand, de sergeant die er trekt langs dien kant
Het salon en Janson maar liever bonbon en de pop
En de kop en ze trekken samen op
En den boel en zijn smool en de meid zen doel.
Ann de galg! zei dat mensch
Wij volbrengen haren wensch. Refr.

Hier een procureur
En daar den boel te leur
En daar wees men hem de deur
De procureur, hij te leur, en daar wees men hem de deur
En een wijf en gekijf voor een dik versloten lijf
En de mort en de schort die zijn vrouwe doot te kort
En de vlucht en den bucht en een boeleke dat zucht
En de straat en de maat en de felle soldaat
Het toilet en het bed, en hij heeft er hem opgezet
En een huis en een muis en daarboven is 't niet pluis
En de mand, de sergeant die er trekt langs dien kant
Het salon en Janson maar liever bonbon en de pop
En de kop en ze trekken samen op
En den boel en zijn smool en de meid zen doel
Hi hi hi, zei de man
En dat komt er allemaal van. Refr.

Gedicht door Petrus De Vogelaere.

U. GENT, Sig. G. 19069

spottende dichterlijke ontboezemingen en waren een bijzondere soort charivari. In februari 1893 werd een blaadje verspreid met de titel "Den Boel" (4). Deze persoon was blijkbaar te Gent algemeen

bekend, want noch zijn naam noch zijn beroep worden vermeld. Dat was toen blijkbaar totaal overbodig. Iedereen wist dat de geviseerde eigenlijk Joseph Ernest Maria Boelaert heette - hij noem-

de zichzelf Ernest. In 1893 was hij de achtentwintigjarige (° 1865) uitbater van de bekende, piepkleine herberg Het Galgenhuisje op de Groentenmarkt nr. 8 (°). Of hij al dan niet gehuwd was, heb ik niet opgezocht. Feit is dat hij ter gelegenheid van die Gentse carnaval met zijn omkering van de in het gewone leven geldende waarden, ervan verdacht wordt zijn appreciërend en geïnteresseerd oog te hebben laten rusten op de waardin of de meid uit de herberg "De Mand", d.i. 't Goude Mandeken op de Hooiaard, slechts een paar stappen van het Galgenhuisje verwijderd (°).

Het lied is heel vlot geschreven, vermakelijk en met een duidelijke erotische inslag. De "Boel" wordt aan ons voorgesteld als een jongeman met goedwerkende hormonen die erop uit was de bazin uit het Goude Mandeken te versieren. Althans zo stelt de tekst het voor, zoals uit een paar citaten moge blijken: "Pan! zie den boel / En hij schoot in haren doel". Hij roept opgetogen: "Crébleu ! riep den boel, / 't Is zoo zacht wat ik hier voel" en grijnslacht: "'t Doet mij deugd, zei den boel / En het schuim stond op zijn smoel"!

Uitzonderlijk bij dit soort liederen is dat de naam van de dichter vermeld staat. Onderaan de tweede kolom lezen we op ons blaadje "Gedicht door Petrus de Vogelaere" en op sommige bewaarde exemplaren van het liedblaadje staat daaronder nog gedrukt: "Landbouwer Halewijn Drongen".

Wat het lied ook nu nog de moeite waard maakt om hier even gesignaleerd te worden, is het feit dat ook dit een typisch Gents, recapitulerend lied is. In tegenstelling tot het Eeman-lied is het een volledig, expliciet uitgewerkte versie waarbij in elke nieuwe strofe al de vorige in omgekeerde volgorde samengevat staan, zoals men, naar ik hoop, op de hierbijgevoegde sterk verkleinde reproductie nog voldoende goed kan nagaan.

NOTEN

- 1 VANKENHOVE (R.) en LEPAGE (A.). *Het Volksleven in het Straatlied*. Gent, 1932, p. 177-181; VAN DE WATTIJNE (M.). Volksliederen en -rijmpjes opgetekend te Bassevelde. *OvZ* 7, 1932, p. 92-95; STEPMAN (H.). De Vogel en de Visch (In de Maneschin). *OvZ* 8, 1933, p. 138-140; DEPOORTER (R.). Het Manneken. Wetenswaardigheden over recapitulerende liederen. Oost- en Westvlaams Kontakt. *OvZ* 44, 1969, p. 158-170; VAN DER LINDEN (R.). Recapitulerende liederen. Twee nieuwe Mannekes. *OvZ* 47, 1972, p. 52-61 en BRAECKMAN (W.L.). 'Den Aap in zijn Kot': Een nieuw recapitulerend lied. *OvZ* 61, 1987, p. 13-17.
- 2 Zie de vergelijkende tabel bij VAN DER LINDEN (R.). Op.cit. *OvZ* 47, 1972, p. 58-59.
- 3 UNIVERSITEIT GENT, BIBLIOTHEEK. *Vliegende Bladen*, Reeks I, doos 38. Ook Karel WAERI schreef en zong een spotlied over Eeman, getiteld "Taisez-vous Auguste": *Verzameling der volledige kluchtige en politieke Lieder*. Gent, 1899, p. 272-273.
- 4 Een ex. is bewaard in de bibliotheek U. GENT. Sig. G 19069.
- 5 KERCKHAERT (N.). *Oude Vlaamse Herbergnamen*. Gent, 1979.
- 6 Cf. *Wegwijzer van Gent* 1893.

HET DRAGEN VAN ROUWKLEDING IN VLAANDEREN

De rouwplicht als commerciële aanbeveling 1900-1945)

Willy P. Dezutter

In 1984 werd aan het Stadsarchief van Brugge het archief geschonken van het kleermakersambacht. Het betrof twee registers van het kleermakersambacht uit de 18de eeuw, vijf registers en vier katernen van de *gemeenzaamheid* van de kleermakersmeesters uit de 19de eeuw en één register met de boekhouding van een Brugs kleermaker (19de eeuw). Dit archief is belangrijk voor de geschiedenis van de 19de-eeuwse *gemeenzaamheden* of beroepsmutualiteiten die in feite een tussenschakel waren tussen de eigenlijke ambachtsgilden (afgeschaft door de wet Le Chapelier in 1795) en de syndicale organisaties van het einde van de 19de eeuw. In Brugge bestonden in 1851 meer dan 40 *gemeenzaamheden*. Deze van de kleermakers, die in 1804 opgericht werd, was één van de belangrijkste. In 1904, bij het honderdjarig bestaan, vroeg de kleermakers*gemeenzaamheid* de grondwettelijke erkenning aan, maar door het uitbreken van de eerste wereldoorlog verdween deze vereniging. In 1919 werd een nieuwe beroepsvereniging gesticht onder de benaming 'De Brugsche Kleermakers'. Het eerste bestuur bestond uit voorzitter Aloïs Anseeuw, ondervoorzitter Charles De Poot, schrijverpenningmeester Serafien Lust, bestuursleden J. Vanderhaeghen en R. Wittezaele, alsmede proost E.H. Paul Allossery. In 1923 telde de vereniging 24 leden, in 1934 telde men 64 leden. Op 22 oktober 1944 werd de eerste

naoorlogse vergadering gehouden, waarop naast het voltallig bestuur ook 78 leden (uit Brugge en omliggende) aanwezig waren. Op 19 oktober 1969 werd het vijftigjarig bestaan nog op grootse wijze gevierd en op 18 februari 1979 was de viering van het 60-jarig bestaan.

Rouwsluier, zwarte crêpe, h. 110 cm

Verzameling Stedelijk Museum voor Volkskunde, Brugge
Foto's copyright Stedelijk Museum voor Volkskunde, Brugge

De zelfstandige meesterkleermakers zijn wegens de concurrentie van de confectionekleding met uitsterven bedreigd en wegens gebrek aan actieve leden werd de vereniging in 1983 ontbonden.

Op voorstel van de laatste secretaris, Joseph De Poot (1905-1998), besloten de vier overgebleven leden in 1992 om hun archief te schenken aan het Stedelijk Museum voor Volkskunde van Brugge. (1)

Rouwsluier, zwarte tule, h. 50 cm, br. 105 cm
Verzameling Stedelijk Museum voor Volkskunde, Brugge
Foto's copyright Stedelijk Museum voor Volkskunde, Brugge

1. Een aansporing tot rouwplicht (1933)

In 1933 verspreidde de beroepsvereniging 'Brugse Kleermakers' een omzendbrief met richtlijnen over de rouwdracht en de rouwtijd. De graad van verwantschap bepaalt de duur en de wijze van rouwdragen. De richtlijnen uit 1933, die ook gepropageerd werden via persartikels, gaan onveranderd terug op de raadgevingen van de 'Federatie der Belgische Meesterkleermakersverenigingen' tot ca. 1900. Die rouwplicht, (2) zoals het genoemd werd, zag er uit als volgt. De kleur van de rouwgewaden is zwart.

Men onderscheidt de grote rouw (één jaar), de halve rouw (half jaar) en de kleine rouw (drie maanden). Een weduwe dient gedurende twee volle jaren rouwkleding te dragen. Het eerste jaar grote rouw, dan zes maanden halve rouw en nog eens zes maanden (niet drie) kleine rouw. De rouwsluier of voile dient negen maanden gedragen, zes weken hangende voor het aangezicht, nadien achterwaarts op de rug. Na het afleggen van de sluijer volgt nog negen maanden halve rouw. De kleur blijft zwart. Voor de zes maanden kleine rouw mogen de kleren versierd worden met witte kraagjes en ook de hoeden mogen aangevuld worden met witte versieringen. Donker grijze kleren, wit of zwart gestreept, voldeden ook aan de rouwplicht van de kleine rouw. De

Twee armbanden in git

Verzameling Stedelijk Museum voor Volkskunde, Brugge. Foto's copyright Stedelijk Museum voor Volkskunde, Brugge.

weduwnaar, maar ook de vader en de moeder, zijn aan rouw onderworpen voor achttien maanden, nl. zes maanden zware, zes maanden halve en zes maanden kleine rouw. Voor kinderen, schoonouders en schoonkinderen geldt één jaar, nl. zes maanden zware rouw en zes maanden kleine rouw. Broers, schoonzusters en schoonbroers, grootouders en kleinkinderen moeten rouw dragen gedurende tien maanden, nl. zes maanden zware rouw, drie maanden halve rouw en één maand kleine rouw.

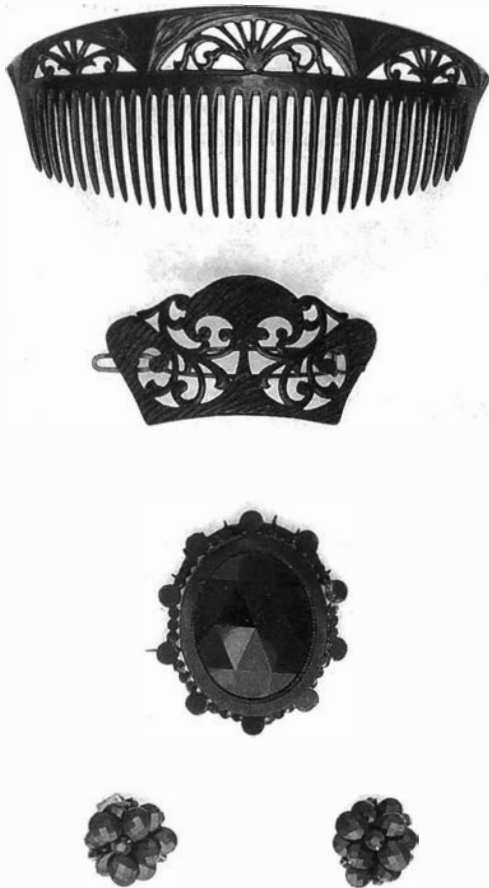
Ooms en tantes, broers- en zusterskinderen dragen zes maanden rouw. Neven en nichten dragen rouw van drie tot zes weken. Kinderen jonger dan vier jaar zijn vrijgesteld tenzij voor vader en moeder. Het dragen van witte kledjes in plaats van zwart heeft de voorkeur. Witte, grijze, of wit met zwart gemengde stoffen, hebben de voorkeur voor kinderen tot twaalf jaar.

De 'Federatie der Belgische Meesterkleermakersverenigingen' ondersteunde dergelijke richtlijnen, ingegeven door commerciële motieven, door het versturen van tweetalige rondzendbrieven. In 1911 vond het Nationaal Congres voor Meesterkleermakers plaats in Charleroi en in 1913 te Gent ter gelegenheid van de Wereldtentoonstelling.

Deze richtlijnen werden overgenomen door de Provinciale Kleermakersbonden en op hun beurt weer door de lokale verenigingen voor meesterkleermakers.

Het betrof een landelijk netwerk en om die reden golden deze richtlijnen ook voor Brussel en Wallonië. In Wallonië stemt de rouwtijd, de *grand deuil*, de *demi-deuil* en de *petit deuil* of *deuil simple* overeen met wat we vaststellen in Vlaanderen (³).

De richtlijnen van de 'Brugse Kleermakers' uit 1933 vindt men identiek terug bij de 'Leuvensche Meesterkleermakers Vereeniging' in 1915! (⁴)

Rouwjuwelen, kam, haarspeld, broche en oorbellen in git

Verzameling Stedelijk Museum voor Volkskunde, Brugge.
Foto's copyright Stedelijk Museum voor Volkskunde, Brugge.

Dezelfde etiquette gold bij de Belgische adel ⁽⁵⁾ en men kan zich wellicht afvragen of deze rouwdwang niet voortvloeide uit de imitatie van de toonaangevende klasse nl. adel en hogere burgerij door de middenklasse. ⁽⁶⁾ Het is in ieder geval een feit dat men het 'verzonken cultuurgoed' bijna nergens zo sterk

terugvindt als in de klederdrachten. De mode van Parijs werd in de Belgische stedelijke (en Franssprekende) milieus retardair nagevolgd. De dienstboden waren in het algemeen rouwplichtig aan hun meesters. Ook hier een dwangmatige afstraling van hoog naar laag.

Voorals in de 19de eeuw werd zo uitdrukkelijk de rouw bedreven ⁽⁷⁾ en om commerciële redenen hebben de klermakersverenigingen gepoogd om dit te laten duren tot een flink stuk van de 20ste eeuw.

In de vijftiger jaren was het omzeggens gedaan met de zwarte rouwjaponnen. Het dragen van zwarte rouwkleding was vóór 1850 trouwens een luxe ⁽⁸⁾ en op het platteland deed de boer op een begrafenis weer zijn trouwkostuum aan. De rouwplicht gold overigens vooral voor vrouwen en hield nog lang stand tengevolge van sociale controle.

In Nederland werd de rouwtijd al snel ingekort tot een jaar en zes weken voor zware rouw, een half jaar voor halve rouw en drie maanden of zes weken voor lichte rouw. ⁽⁹⁾

Op het ontstaan en de evolutie van de rouwkleding kunnen we hier niet verder ingaan ⁽¹⁰⁾ evenmin over het verdwijnen ervan. ⁽¹¹⁾ Het heeft alleszins te maken met gewijzigde opvattingen over het doodgaan. Vroeger was dat een publieke aangelegenheid (met een sacramenteel ceremonieel) maar nu is het sterven een technisch-medische privé-aangelegenheid geworden.

2. Theorie en praktijk

De strenge regels die de 'Brugse Kleermakers' wilde opleggen werden in de praktijk niet toegepast. Uit de enquête van M. Van Coppenolle voor de periode 1940-1950 blijkt dat de grote rouw eindigt zes weken na de uitvaart. ⁽¹²⁾

In Kortrijk ⁽¹³⁾ en in het arrondissement Dendermonde ⁽¹⁴⁾ duurde de volle rouw één jaar en zes weken. In de praktijk kwam dit, zoals in Midden-Brabant, neer op zes weken volle rouw en één jaar halve rouw. ⁽¹⁵⁾ Deze duurtijd komt overeen met wat K.C. Peeters vermeldt. ⁽¹⁶⁾

De rouwtijd benadert sterk de wettelijke wachttijd. De vrouw mag geen nieuw huwelijk aangaan dan na verloop van driehonderd dagen sinds de ontbinding van het vorige huwelijk ingevolge de dood van de man (art. 228, eerste lid, B.W.).

Onze stelling is dat de kleermakersbonden in het hele Vlaamse land hebben gepoogd om de lange rouwtijden kunstmatig in stand te houden uit commerciële overwegingen. Dit segment was voor hun sector zeer belangrijk. Deze laatste stuiptrekkingen hebben de teloorgang van de maatkleding niet kunnen verhinderen en hebben al evenmin ingegrepen op het cultuurproces. Dit achterhoedegevecht steunde op te veel economische motieven en hield geen rekening met de gewijzigde collectieve psychologie van de burgerij.

Het statisch wereldbeeld, de vertrouwde piramidale samenleving met haar zinvolle ordening, brokkelde snel af om meer dan ooit plaats te maken voor individualisering. De onveranderlijke samenleving is vanaf 1945 overgegaan in een moderne dynamische samenleving.

NOTEN

- 1 DEZUTTER (W.P.). Archivalia en realia met betrekking tot het kleermakersberoep. *Brugs Ommeland*, 1993, 4, p. 238-240. Wegens invoering van de nieuwe spelling werd de benaming op 1 juni 1948 aangepast als 'De Brugse Kleermakers'. De vereniging werd officieel ontbonden in 1983 (Belgisch Staatsblad, 1 april 1983). Als 'Vriendenkring' bleef men nog tot 12 juni 1991 voortbestaan. Ook het Provinciaal Verbond van Meesterkleermakers hield op te bestaan in 1983.
- 2 Het woord rouwplicht staat niet in Van Dale *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, dertiende herziene uitgave, Utrecht-Antwerpen, 1999. Ook het woord rouwjuwelen komt er niet in voor.
- 3 PIGNOLET (Marcel). *La mort et ses rites en Ardenne méridionale. Les vivants et leurs morts. Art, croyances et rites funéraires dans l'Ardenne d'autrefois*. Bastogne, 1989, p. 182.
- 4 *Practische Raadkamer voor Jonge Meesterkleermakers de leden der Leuvense Meesterkleermakers Vereeniging*. Leuven, 1915, p. 83-86.
- 5 *Livre des Usages et Coutumes de la Noblesse*. Publié sous les auspices de l'Association de la Noblesse du Royaume de Belgique. Bruxelles, 3e édition, 1963, p. 66-68.
- 6 ELIAS (Norbert). *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken*. Utrecht-Antwerpen, 1987.

- 7 SNOEP (D.P.). *Dood en begraven, sterven en rouwen 1700-1900*. Utrecht, 1980, p. 56.
- 8 VANNOPPEN (Henri) (red.) *Streekdrachten in onze gewesten*. Gent, 1994, p. 59 en over de rouwmuts p. 179-180. In de Zeeuwse streekdracht duurde de zware of doffe rouw eveneens twee jaar, maar werd soms ingekort: cfr. DE BREE (J.). *Kostuum en sieraad in Zeeland*. Lochem, 1967, p. 117-119.
- 9 TER LAAN (K.). *Folkloristisch Woordenboek van Nederland en Vlaanderen*. 's-Gravenhage, 1949, p. 326 en *Streekgebonden Kleding. Onderzoek in Nederland en Vlaanderen. Volkscultuur* (Utrecht), 2, 1996, p. 48.
- 10 Aanzetten vindt men in KOK (H.L.). *De geschiedenis van de laatste eer in Nederland*. Lochem, 1970, p. 240-249 en SPRUIT (Ruud). *De dood onder ogen. Een cultuurgeschiedenis van sterven, begraven, cremieren en rouw*. Houten, 1986, p. 93-96. VAN DE WALLE (R.), HOLLEBOSCH-VAN RECK (Y.), MEILLANDER (V.). *Rendez-vous met Magere Hein. Doods- en rouwgebruiken in de 19de eeuw*. Gent, Museum voor Volkskunde, 1986, vooral p. 31-34.
- 11 ARIÈS (Philippe). *L'Homme devant la mort*. Parijs, 1977, p. 572-594.
- 12 VAN COPPENOLLE (Maurits). *Uitvaartgebruiken in West-Vlaanderen. Volkskunde*, 1951, 3, p. 37.
- 13 BEKAERT (L.). *Dood en uitvaart in het Kortrijkse volksleven. De Leiegouw*, XIII, 1971, 1, p. 60-61.
- 14 PIETERS (J.). *Doods- begrafenis- en rouwgebruiken in het arrondissement Dendermonde*. Gent, 1960, p. 99-103.
- 15 WOUTERS (Valeer). *Rouwtijd en rouwkleiding. Levend Land*, 15 november 1983, p. 12 en VANNOPPEN (H.). *Overlijden en begrafenis als elementen van sociale segregatie. Ons Heem*, 48, 1994 1, p. 12-13.
- 16 PEETERS (K.C.). *Eigen Aard. Overzicht van het Vlaamse Volksleven*. Antwerpen, 1975, 4de uitgave, p. 417. De resultaten van de meest recente enquête over hedendaagse gebruiken bij overlijden en dood (1945-1986) werden met betrekking tot de rouwgebruiken nog niet gepubliceerd. We beschikken wel over de voorlopige publicatie *Als dood voor de dood. Rituelen m.b.t. overlijden, begrafenis en dodenherdenking van 1945 tot nu in 13 Vlaams-Brabantse steden en gemeenten* o.l.v. Prof. dr. S. Top. Uitgave Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde, 1987, 48 p.

EEN "LIEDEKEN VAN DEN BACKER EN DE MOLDERIN" (1816)

Paul Huys

In de handschriftenverzameling van de Gentse Universiteitsbibliotheek bevindt zich een handschrift met liedteksten uit de late 18e en de vroege 19e eeuw (¹). Het gaat om profane "liedekens", zowel in het Nederlands als in het Frans geschreven. Er is geen muzieknotatie, maar soms - zij het zelden - krijgen we een verwijzing naar een bestaande zangwijze (b.v. f° 147: "Air: il pleut, il pleut"). Ongeveer een vierde van de liedteksten zijn gedateerd: de vroegste datering (f° 55) is 5 december 1779, het laatste gedicht (f° 228) draagt de datum 4 januari 1820 en wordt gevolgd door de enigmatische (ironisch bedoelde?) woorden: "Coster gaet in de Lamp, en Blaest de kerk uyt" (²).

De liedteksten zijn anoniem. Moeten we in de zopas vermelde "Coster" een verwijzing zoeken naar de familienaam van de auteur? Of nog verder intern tekstonderzoek tot de identificatie van de auteur zou kunnen leiden, lijkt ons twijfelachtig.

Moeten we de auteur bij voorkeur in Brabant zoeken? In diverse liederen worden plaatsnamen vermeld en die betreffen zonder enige uitzondering "Brabantse" steden. In een liedje op f° 153 lezen we: "Van *Loven* (= Leuven) gaet m' op *Thienen*" en even verder "Veel Maskens heeten Trienen / en *Mechelen* is een stad" en op f° 154 "Van vallen krijgt men buijlen / en wij sijn *Brabançon*". Leuven en Mechelen worden ook nog een paar keer elders vermeld. Op f° 159 staat een "Chanson" (gedateerd 18 november 1798) waarin we de verzen aantreffen: "Komt nu alle

gij viese gezellen / die beminnen het *Lovens* nat" ... en op dezelfde f° 159 ook nog "Vraegt aen alle de filosofhen / die tot *Loven* oijt hebben geweest". In de eerste strofe van het lied "De Steur vanght" (f° 7) lezen we: "Den Isten April / sagh men daervan een gril / door 't *Mechelaers* gespuijs / in hun beroemt sot huijs" en in strofe 3 wordt gepreciseerd: "Ontrent *Pitzenborgh* / sagh men dees klught geschieden".

Ook verwijzingen naar de Sinjorenstad ontbreken niet. Een van de "chansons" (f° 177) heet "Den *Antwerpschen* Roep", een ander (f° 208) is getiteld "Chanson vande *Antwerpsche* Familie" en een derde (f° 200) is het "Chanson vanden *Sinjoor* Pelgrim". Iets speciaals is het "Liedeken van de Neusen" (f° 166); daarin is elke strofe met een bepaald lokaal toponiem verbonden: de Werf, de Schipstraet, het Bier-Hooft, de Haere-straet, het Steenhouwers-Velt, de Kammerstraet, d'eysere Waegh, de Luijse-Merkt en d'Herberg de Poort. Insiders zullen hier wel Antwerpen herkennen: ook vandaag bestaat daar nog de Haarstraat, de Kammenstraat, de IJzerenwaag en de Steenhouwersvest. Er is ook een chanson getiteld "De Mest-kaej" (f° 174) en die begint aldus: "De Mest-kaej soo wij alle weten, / is aen Sinte-Peeters Vliet". Ook dit verwijst naar Antwerpen, waar nu nog altijd de Sint-Pietersvliet bestaat.

Een ander lied ten slotte, "Den Ajuin" getiteld, verwijst naar enkele steden in de Antwerpse Kempen: "Bien venu *Meerhourse* catten / met uw hooverdij en praght / (...) Maer laet den *Mol* in vre-

den/ (..) had liever eens gedocht / op de *Turnhoutse* Heeren / (...) Want gij naer *Geel* wilt komen."

Helemaal apart dan is de vermelding van *Binch(e)* in twee van de Franstalige chansons, het eerste op f° 127 ("A Binch 1786 - 18 janv.) en als tweede "Chanson du Curé" op f° 130 ("A Binch 29.1.1786). En een ander Frans liedje (f° 39) begint met de versregel "A *Bruxelles* est'c la mode".

Dat deze liederenbundeling haar herkomst heeft in een "Brabants" stedelijk milieu, lijkt dus wel een gefundeerde veronderstelling.

Toch even nog iets over de verdere inhoud van het manuscript. Na de laatste liedtekst volgen enkele folio's (ff. 230-241) met "Reflexie en Raedsels", waaronder ook een paar *molenraedsels* (3). Op de folio's 242-245 ten slotte vinden we nog een "Blatwijser", maar die is onvolledig: hij vermeldt de liederen maar tot folio 104, en dat zijn er dan al tweeënveertig; de overige eenenveertig liedteksten (folio's 105 tot 228) brengen het totaal liederenaantal op drieëntachtig. Daarvan zijn er drieënvijftig geschreven in het Nederlands en dertig in het Frans (4).

In de meeste "liedekens" of "chansons" primeert luim boven ernst. Talrijke teksten zijn duidelijk parodiërend en/of hekelend. De toon is vaak kritisch, maar de belering is schalks, niet saai. Enkele vrij leuke teksten zijn b.v. "De dwaese Werelt" (f° 43), "Claes den Snul" (f° 50), "De Kreupele en de Gebulte" (f° 51), het liedeken over de "Lantermagie" ("dat is een casken waer in dat een lampe brandt

/ door een bleck en een gelaesken") dat handelt over de zeven hoofdzonden (f° 56v°), "De Seeze van Plesier" (f° 67), het "Chanson van het Kalf van Mager-Hal" (f° 184) of het "Chanson vanden H. Hubertus". Deze keuze is uiteraard subjectief. Maar we zouden ook een ander leuk lijstje kunnen maken, b.v. met "Den sleghten tijdt" (f° 28), "De 21 Vreijers" (f° 30), het "Liedeken van de Neusen" (f° 176), het "Chanson van Den ezel" (f° 190) of het "Liedeken van de Satte Weijven" (f° 223).

In één enkele liedtekst vonden we een duidelijke allusie naar een concrete, met naam vernoemde persoon. "De Seeze van Plesier" (f° 67) begint aldus: "Int jaer 18 is geboren / een seer wijs en groot verstant / onder alle de wilde Doctoren / vint mer soo niet veel te landt / Licentiaet in de Medicijnen / *Doctor Vlotgaers* soo ick mijne / en Appoteker uijt eenen pot / koetsverhuerder ten is geen vodt."

In deze bijdrage is het ons evenwel niet te doen om de bundel in zijn geheel (die nog wel nader onderzoek waard is!), maar heel concreet om een welbepaalde liedtekst uit 1816, getiteld "Liedeken van den Backer en de Molderin" (f° 213-216v°), gedateerd 14.12.1816. Het liedeken telt negen strofen van elk zeven verzen, die rijmen op het schema aabccb. Het lied is uitgewerkt in de vorm van een gesprek tussen een bakker en een molenaar. De opbouw van het lied is eenvoudig en duidelijk: de bakker (op vrijsvoeten!) is aan het woord in de vijf onpaire strofen 1-3-5-7-9 (B) en de molenaarsweduwe in de pare strofen 2-4-6-8

(M). Alleen de laatste vier verzen van de negende strofe (die het *happy end* vertellen) zijn in de derde persoon gesteld en wijzen op een auctoriële verteller.

Ziehier vooreerst de tekst (met enige woordverklaring waar het nuttig kan zijn). De inhoudelijke tekstcommentaar volgt daarna.

Liedeken van den Backer en de Molderin

1.

B. Dagh mijn alderlifste vrindinne
Ik groet u Molders basinne
Siet uwen minnaer en onderdaen
Ik weet uwen man is gestorven
Laet mij uw gratie verworven*
Siet mij voor uwen molenaer aen
En laet uw molen noijt leeg meer staen.

* *verwerven (uit rijmnoed?)*

2.

M. Wel Backer wat komt u ontbreken
dat gij van malen komt spreken.
heeft uwen winkel aen meel gemankeert
Sedert dat ik ben weduwe vrouwe
heb ik ooit gasten gehouden,
die in het malen sijn geexerceert*
om u te dienen, dat gij beheert

* *geoeffend, vaardig*

3.

B. agh nee mijn lifste gepresen
Schoon ik plagt* backer te wesen
daerom mijn liefde oft min* niet misaght
Ik ken mijn afferen* int maelen
Wij moeten geen gasten betaelen
Ik sal u dienen uijt 't geel* mijn kragt
op uwen molen bij dag en nagt

* *placht, gewoon was*

* *minne, liefde*

* *affaires, zaken*

* *heel, geheel*

4.

M. Wel Backer, wat komt gij staen pronken
is uwen oven ontfonken*
dat gij aen mij uw liefde aanbied
of soekt gij mijn goed te bederven
en mijnen molen int scherven*
te renueren* tot mijn verdriet
op mijnen molen en komt gij niet

* *ontvonkt, in brand*

* *kapot, in puin*

* *ruïneren*

5.

- B. Beminde ik ben eenen kerel
 Ik ken den buyl* en de querel**
 om te sorteren het grof uijt het fijn
 en om uwen molen te stellen*
 tissen Bochwij(t)* oft haver te pellen
 geen molders gasten soo groot als klijn
 die in het malen mij meester sijn
- * *buil* ** *kweern* (?)
 * *de instelling (der stenen) regelen*
 * *boekweit*

6.

- M. Wel stoffer* wat soud gij staen keijken
 Schier in den molen beswijken
 alser het water met forsen* in voijt
 hoe soud gij de klippen* ophaelen
 eer g'uw begeeft aen het maelen
 alser de tij in het waeter vloeijt
 met mijnen molen u niet en moijt*.
- * *snoever*
 * *kracht*
 * *kleppen, schotbalken*
 * *bemoeit*

7.

- B. agh lifste en weest tog niet bange
 ik ken de klippen en prange*
 waer door moet schuijven het waeterken in
 Laet mij uwen molen proberen
 ik sal uw goet avanceren*
 ik sal het maelen naer uwen sin
 en uw* bedienen uijt pure min
- * *schroefvijs voor de schotbalken*
 * *vooruitbrengen*
 * *u*

8.

- M. Door al uw mindelijk* praeten
 ik sal u den molen inlaeten
 terwijl mijn gasten daer buijten nogh sijn
 en seijt gij capabel en sterk
 soo ik bevind aen uw werk
 dan sult gij maelen het grof en fijn
 en mijnen Molenaer altijt sijn.
- * *(be)minnelijk*

9.

M. ik bedanck u molders basinne
 dat ik uw gratie koom* winne
 ontsluit uw molen en laet mij in
 daer komt hij sijn pligt te bewijsen
 Sij moest den Backer nog prijsen
 Sij trouwde hem uijt pure min
 omdat hij maelde naer haren sin.

* *kom (te)*

Finis   18 14 16
           12

Bakkers en molenaars genoten geen heel gunstige faam bij hun medemensen, die hen maar al te gemakkelijk van diefachtigheid verdachten. De volksmond was onbarmhartig in het vertolken van een kritische ingesteldheid tegenover die (al te schepgrage) maalders en bakkers. Een Vlaamse spreuk zegt het onverbloemd: "Honderd bakkers, honderd molenaars, honderd kleermakers: drie honderd dieven!" Nog korter is de volksspreuk: "Maalders en bakkers zijn dieven en pakkers". Of, indirect en galanter geformuleerd in een Duits volksgezegde: "Müller und Bäcker stehen nicht, man bringt's ihnen". Daarom moet men met hen dan ook geen medelijden hebben: ze zijn immers de laatsten die van honger zullen doodgaan: "Bäcker und Müllner sind die letzten die Hungers sterben". En daarom ook zegt een Franse volksspreuk: "On ne doit pas espargner *bled de meusnier*, vin de *curé*, ne *pain de fournier*" (5).

Molenaars en bakkers, spitsbroeders in de meel-verwerking: we kunnen er in

het volksleven van vroegere eeuwen niet omheen ... Ook in het hiervoren weergegeven liedeken van de bakker en de molenarin vinden we de beide meelambachten weer broederlijk verenigd. Zij het ook in een ietwat andere situationele context dan de gebruikelijke. De mulder is dood en de "molderin" dus een (vrolijk?) weeuwte. Ook dat is in de molenfolklore een bekend gegeven, maar zou alweer een ander verhaal vergen, waarover we het nu niet hebben. Blijven we bij het liedeken zelf.

De bakker heeft dus zijn oog laten vallen op de molenarin. Het lied is het verhaal van zijn "werven" om haar hand (wat uiteraard een eufemisme is ...). Zoals het hoort bezwijkt zij niet dadelijk; er is eerst afwijzing, maar de aanhouder wint. We moeten het verhaal niet commentariërend navertellen want het spreekt voor zichzelf. De "plot" van het liedverhaal is immers glashelder en de afloop stond al van te voren vast. Maar misschien toch dit detail. Malen (in een vrijerscontext gebruikt) betekende vroe-

ger ook: sexuele gemeenschap hebben. Wie het onschuldige liedeken over de maal-kundigheid van de bakker vanuit die optiek herleest, zal aan de dubbel-zinnigheid van bepaalde formuleringen enig genoeg kunnen beleven. Die dubbel-zinnigheid was zeker niet onbedoeld. Maar: *Honni soit qui mal y pense!*

NOTEN

- 1 Centrale Bibliotheek Universiteit Gent. Handschriften, Hs. 1385 (18e-19e eeuw, 1779-1820, In-12°, 245ff.).
- 2 Deze eigenaardige verzen ("Coster gaet in de Lamp / en Blaest de kerck uijt!) zijn nog een tweede maal in deze bundel te vinden, nl. op f° 180. En er is ook het liedje "Cecilia" (f° 19) waarin ook al een "lamp" en een "coster" opduiken! Toeval of alweer dezelfde (voor ons alsnog duistere) toespeling? Ziehier de eerste strofe van "Cecilia": "Ik sagh Cecilia komen / Margoten die kreegh de cramp / den uijl had dit vernomen / en pisten in den lamp / den Coster met sijn vrouwken / die klepten dan de clock".
- 3 De twee molenraadsels staan op f° 232 (Welke menschen leven van den windt? *Antw.: de Meulders*) en f° 234 (Wat verschil iser tussen een verken, en eenen wint molen? *Antw.: dat den steert van 't verken van aghter staet, en den steert vanden wint molen van voren*).
- 4 Vele van die Franse teksten dragen gewoon de titel "Chanson", maar er zijn er ook enkele die een specifieke titel kregen, b.v. "Malbroug s'en va en guerre" (f° 10), "La Bergère" (f° 17), "Avec les jeux dans le village" (f° 68), "Chantons" (f° 73), "O la folâtre jeunesse" (f° 75), "Papillon" (f° 108), "Le printemps" (f° 111), "Sur le pont neuf" (f° 122), "Romance" (f° 127), "Sans souci" (f° 131), "Le pierot (*sic*) de jeanette" (f° 137), "La réponse" (f° 157).
- 5 Over de ongunstige faam van molenaars (en bakkers) zie o.m. P. HUYS, "Waarom gaat de ooielaar niet op de molen nesten?", in: *Molens in veelvoudig perspectief. Verzamelde molinologische opstellen* (Gent, Provinciebestuur, 1993), blz. 59-61; en IDEM, "Er is geen molenaarshaan of hij eet gestolen graan", in: *Molen en molenaar te kijk gesteld. Molinologische opstellen II* (Gent, Provinciebestuur, 1996), blz. 129-142.

EEN ZOTTEGEMS INTERNETVERHAAL. DAGBOEKNOTITIES

De invloed van de media op het volksgedrag en de 'zelfbevruchtende' werking van 'hot news'

Danny Lamarcq

Renaat van der Linden verraste altijd weer vriend en vijand met zijn scherp observatievermogen en zijn feeling om actuele thema's meteen vanuit volkskundige hoek te bekijken, wat prompt resulteerde in een verslag in 'zijn' Oost-Vlaamse Zanten. Dat hoefde niet meteen sterk wetenschappelijk onderbouwd te worden: het registreren volstond soms als aanzet tot verder onderzoek. De heisa omtrent de pas opgestarte website van de Stad Zottegem, in de winter van 1998, zou zeker niet aan zijn aandacht zijn ontsnapt. Als hommage aan vorser en vriend Renaat gieten we het verhaal in dagboekvorm.

Met artikels en boeken over de invloed van de media op het menselijke gedrag kun je een boekenkast vullen. Het volstaat te surfen naar de catalogus van de Oost-Vlaamse bibliotheken (<http://www.ovinob.oost-vlaanderen.be>) en het trefwoord 'media' in te tikken om een waslijst aan boeken, artikels en knipsels te krijgen. Wat je daar niet vindt, zijn de honderden 'sensationele' stukjes uit de populistische pers die inpikken op de relatie tussen geweld op televisie of in de film en fysiek geweld. We kunnen hier verwijzen naar de 'warenhuismoord' in Groot-Brittannië en naar het gedrag van leerlingen in het basisonderwijs als gevolg van de populaire tv-reeks The Power Rangers, om maar twee voorbeelden aan te halen.

Begin 1998 laat een vrij banaal gegeven in Zottegem op een ongewoon frappante en statistisch perfect meetbare manier toe de rechtstreekse invloed van de media op het gedrag te traceren. Tegelijk toont het onverbloemd aan hoe 'hot news' zelfbevruchtend werkt: het verhaal van een Zottegemse website.

1. Dagboeknotities

8 september 1997

De stad Zottegem start, in een testfase, een eigen website op:
<http://www.zottegem.be>.

11 oktober

De site wordt operationeel.

18 november

Al 539 surfers bezochten de site. De drukste dag tot dan toe was maandag 20 oktober, met 27 bezoekers. (1)

januari 1998

In de tweede helft van januari klikken dagelijks gemiddeld tien bezoekers de Zottegemse site aan, met een maximum van 22 'contacten' op 22 januari.

zaterdag 31 januari 1998

In de krant Het Volk verschijnt op de (nationale) pagina 2 het artikel "Welkom op de pornosite van Zottegem". (2) De journalist begint als volgt:

"Welcome to Zottegem. You must be 18 or older to access this site" (Welkom in Zottegem. U moet minstens 18 zijn om deze site te bezoeken). Wie op Internet langs webzoeker Lycos de term Zottegem zoekt, krijgt als vierde keuze de website "Welkom bij de homepage van Zottegem". Wat verder staat het veelbelovende "We have also XXX pictures" (Wij hebben ook XXX foto's). Enkele klikken op de muis en een waarschuwing later krijgt de Internetsurfer een schaars geklede, blonde dame onder ogen, met links van haar harde porno-beelden. (...)" De steller voegt er aan toe dat de Stad Zottegem die onlangs haar eigen officiële website voorstelde, bijzonder verveeld zit met deze situatie en hij eindigt zijn stuk met de praktische mededeling: "Alleszins gisteravond om 17.30 uur was de pikante 'Homepage van Zottegem' nog in een handomdraai bereikbaar".

Nog dezelfde namiddag worden we gecontacteerd door de regionale zender Radio 2 Oost-Vlaanderen en in het halfzesjournaal geeft de Schepen van Cultuur tekst en uitleg.

De officiële website tikt die dag af met 65 contacten. Een verdriedubbeling van het vorige record.

zondag 1 februari

Xavier Waterloos van het VRT-televisiejournaal heeft alvast naar Radio 2 geluisterd en stapt op zondagmiddag in Zottegem af om een nieuwsbericht in te

blikken. De 'pornosite' komt op het zevenuurjournaal en in de laatavond-nieuwsuitzendingen van RTBF en RTL. De Zottegemse site is tot hot news gebombardeerd en er wordt naar hartelust gesurft naar 'Zottegem'. Alvast minder handige internetgebruikers klikken de verkeerde site aan en komen op het officiële 'Zottegem' terecht. Die site haalt een megadagscore van 1.655 bezoekers.

maandag 2 februari

Iedereen wil nu een kruimeltje meepikken en zowat alle nationale krantenredacties contacteren de Stad Zottegem. Alvast de plaatselijke correspondenten van Het Laatste Nieuws en Het Nieuwsblad speelden kort op de bal want in de maandageditie van hun krant rakelen ze het 'pornoprobleem' op, respectievelijk onder de ronkende titels "Op het Internet staat 'Zottegem' voor porno" en, krachtiger maar dubieuzer: "Zottegem zit vol porno". (3) Binnen al dat mediageweld is er één uitzondering. De regionale televisiezender Kanaal 3 steekt zijn licht op bij het Stadsbestuur en besluit bewust geen aandacht aan het opgeklopte thema te besteden. De officiële website van de Stad Zottegem bereikt intussen ongekende hoogten: 4.657 ramptoeristen klikken, allicht bij vergissing 'Zottegem.be' aan. 's Avonds wordt er in het op dat moment populaire TV1-programma Nieuwe Maandag allusie gemaakt op de Zottegemse pornosite

en in de loop van maandag lopen de eerste emailberichten binnen. Een Canadese surfer meldt: "Je félicite l'administration communale de Zottegem pour le coup de publicité qu'elle vient de réaliser en se palignant auprès de la RTBF. Seulement je n'ai rien compris au reportage." (4) Een andere webmaster ruikt problemen en meldt prompt aan de Burgemeester dat hij alvast niets met de zaak van doen heeft en een platform geeft aan iedereen die het met deze gang van zaken niet eens is: "Ik heb mij van deze praktijk gedistancieerd (sic) in een email aan al de trouwe bezoekers van de site over de Vlaamse Ardennen - waar ook een item Zottegem in is terug te vinden (DL)- en er een pagina in opgenomen waarmee de bezoekers hun ongenoegen kunnen uiten aan deze organisatie: vrije meningsuiting werkt ook in de andere richting!" (5)

In de media hadden de plaatselijke politieke verantwoordelijken zich duidelijk van de piraatsite gedistancieerd en stelden ze met klem de nodige (juridische) stappen te zullen ondernemen om het hele gedoe een halt toe te roepen. Dat was alvast één surfster in het verkeerde keelgat geschoten. Ze mailt aan de Burgemeester: "Proficiat met de 'gratis' publiciteitsstunt op de BRT. Ik wil je ook bedanken voor de tip van de gratis XXX-site. Nog nooit zoveel mensen zullen met veel enthousiasme zo'n site bezocht hebben". Dan komt de steller pas goed op dreef: "Dit bewijst eens te

meer dat België een kleingeestig land is. Voor het geval dat je het niet mocht weten: HET INTERNET IS EEN ZELFREGULEREND MODEL. Het laatste wat we willen is controle van uw 'verziekte, achterbakse' politiek op het grootste democratische model dat ooit werd geconstrueerd. U hoeft ons niet te leren hoe we Internet moeten runnen. Begin eerst met de Belgische politiek wat cleaner te maken van seksschandalen en frauduleuze toestanden. Misschien kan je beter EERST iets doen tegen het REELE geweld, alvorens op te treden tegen VIRTUELE praktijken". (6) De piraatzender (<http://www.worldaccess.nl/Zottegem>) vindt al dat mediage-doe best te pruimen en drukt op zijn startpagina af: "Zottegem on the BRT1 News!!! Checking the Zottegem Email Boxz brouth a surprise!! Last Sunday -2 February- Zottegem page was on the air in Belgium! As you all probably know, Zottegem is a town in Belgium (is it??) and the people over there also have, must say, a beautiful homepage. Only while checking search enginez you people get connected by the one and only Zottegem pagez (yep, with girlz). I want to thank the people of the Belgium TV. Because of the news appereance of Zottegem pages about 4000 people take a look at my page everyday! (Especially people from Belgium who seem to be more interested in an nice Chicky-babba). THANKS EVERYBODY for the support and attention." (7)

Zoals was te verwachten, profiteerde in eerste instantie de pornosite van het hele mediagedoe, maar de officiële site mocht meer dan een graantje meepikken, wat trouwens breed werd uitgesmeerd in de dinsdageditie van een aantal kranten.

dinsdag 3 februari

"Stormloop op Zottegemse website", (8)
 "De Zottegem-site, un succes fou, (9)
 blokletteren respectievelijk Het Volk en Het Belang van Limburg. Vooral de laatste krant smeert het 'pornoprobleem' breed uit en trekt de parallel met het Witte Huis: "Het stadsbestuur van Zottegem zit overigens in goed gezelschap. 'Het Witte Huis heeft een soortgelijk probleem' legt Patrick Van Eecke van het Centrum voor Recht en Informatica (KUL) uit. 'Je hebt er de officiële website die je vindt onder whitehouse.gov en daarnaast is er een andere site onder whitehouse.com. Hierop staat de president in SM-pakje afgebeeld".

In elk geval is de stormloop naar de Zottegem-site over zijn hoogtepunt heen: 'Zottegem.be' werd al de helft minder aangeklikt dan de dag ervoor en klokt af op 2018 bezoekers.

Ook de belangstelling van de nationale media is stilgevallen. De Zottegem hype is overgewaaid.

Woensdag 4 februari

Intussen heeft de Stad Zottegem er alles aan gedaan om de 'stoorzender' uit de

ether te halen. Op woensdag 4 februari mailt deze niet zonder ironie terug: "Geachte heren. Dit afgelopen weekeinde is het op onze Zottegem-Pages werkelijk spitsuur geweest. Aanleiding hier toe is naar alle waarschijnlijkheid de aandacht die de media in België aan dit 'conflict' heeft geschonken. Wij hadden niet verwacht dat dit zoveel ophef zou veroorzaken, hoewel we gevleid zijn door de op deze wijze ontstane aandacht voor onze pagina's. Hoewel vrijwel alle reacties bijzonder positief waren, overwegen wij nu toch de pagina's te verwijderen, echter zal dit op een even duidelijke wijze moeten geschieden als de manier waarop wij uw aandacht hebben gekregen. Onze vraag aan U is in deze: op welke wijze bent U bereid ons te bewegen dit hoofdstuk op acceptabele wijze af te sluiten? Wij staan open voor elk aanneembaar voorstel. In afwachting van uw besluit verblijven wij, W. Leistra, Zottegem".

Enkel in de regionale editie van Het Laatste Nieuws wordt nog over de site gesproken. (9) Het aantal surfers is teruggelopen tot 1110 en zal de volgende dagen verder afkalven.

6 februari

Het plaatselijke weekblad De Beiaard, dat op donderdagavond wordt gedrukt en dus door de omstandigheden deze hapklare brok aan zijn neus zag voorbijgaan, wijdt zijn editoriaal aan de affaire

en komt tot de wel erg merkwaardige conclusie dat de naam van de stad ongetwijfeld aan de basis ligt van het hele gedoe: "Het is duidelijk dat het de vreemde naam Zottegem is die het bedrijf inspireerde tot het onderbrengen van zijn aanbod onder dit trefwoord". Meteen breekt de redactie een lans voor een nieuwe gemeentenaam: "Veel Zottegemnaren zouden trouwens liever hebben dat deze historische plek Egmontstad zou heten - Lamoraal graaf van Egmont ligt in Zottegem begraven (DL). Misschien vormt het incident een aanzet tot de aanvraag aan de hogere overheid van een naamwijziging. (...) Vooral nu de mogelijkheid van een gemeentelijk referendum bestaat, kan een wijziging van de naam of een andere naam voor onze stad een eerste aandachtspunt zijn." (11)

7 februari

Tegelijk met de heisa rond de Zottegemse site loopt het bijzonder populaire TV1-programma Schalkse Ruiters op zijn laatste benen. De programmamakers Bart De Pauw en Tom Lenaerts zaten niet om een stunt verlegen en ze werden ook met de Zottegemse site in verband gebracht: "We worden zelfs beticht van dingen waar we absoluut niets mee te maken hebben. (...) Zo zouden we achter de pornosite van Zottegem zitten", vertelt Bart De Pauw in De Morgen. (12)

10 februari

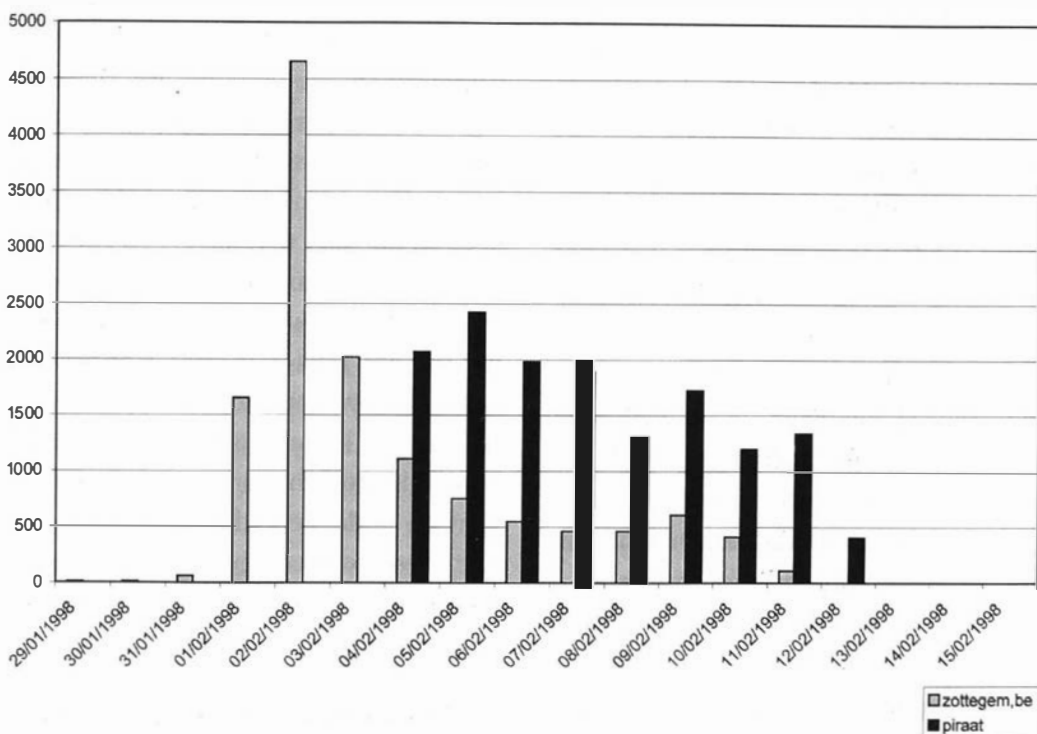
Het vakblad Clickx (13) besteedt een kolom aan de Zottegem-site. Als het tijdschrift in de rekken ligt, is alles eigenlijk al achter de rug, maar we onthouden uit het stukje dat de piraat de naam 'Zottegem' "in een gekke bui" koos en hij "niet wist dat er een gemeente met die naam bestond". Provider World Access zwijgt als vermoord. Wat we uit het artikel in Het Belang van Limburg al wisten, wordt hier bevestigd: 'Zottegem' is geen alleenstaand geval. Bepaald ontluisterend voor de observant en ontluisterend voor het aan het item bestede mediageweld is de droge mededeling: "Het fenomeen is niet zo ongewoon".

2. Volksgedrag beïnvloed

De dagboeknotities van de Zottegem-site illustreren ten voeten uit hoe Jan Modaal - in dit geval de internetgebruiker - zich laat leiden door de massamedia. De naakte cijfers spreken hier boekdelen. Gebruik makend van de gegevens die via Internet zelf worden aangereikt (<http://nl.viewstat.nedstatbasic.net/cgi-bin/viewstat>), we gebruikten de NedStad Statistieken voor 'Zottegem Homepage (netherlands)' - dit is de piraatzender- en voor 'Stad Zottegem' - de officiële site - kunnen we de volgende grafiek opstellen.

Voor alle duidelijkheid: van de pornosite hebben we enkel cijfers van 4 tot en met 12 februari 1998. De gegevens voor

Bezoekers 'zottegem-site'. Absolute waarden

de officiële site zijn doorlopend beschikbaar.

Alvast wat 'Zottegem.be' betreft is elke bijkomende commentaar overbodig. Van gemiddeld 22 'viewpages' per dag voor het verschijnen van het artikel in Het Volk op 31 januari, springt het aantal bezoekers nog dezelfde dag de hoogte in tot 65 'contacten'. Ruchtbaarheid op radio en televisie stuwt de cijfers exponentieel de hoogte in, via 1.655 bezoekers (op zondag) naar het absolute record van 4.657 op maandag. Het is een echte 'hype', want al op dinsdag duikelen de waarden naar omlaag (2.018

'viewpages'). De volgende dagen gaat het decrescendo (1.110, 749, 550, 460, 462, 611, 412 bezoekers), om op 11 februari al terug te zijn gevallen tot 110 'contacten'.

Anderhalf jaar later, in oktober 1999, is het bezoek aan 'Zottegem.be' terug op zijn normale kruissnelheid: van 17 september tot 6 oktober 1999 klikten 575 bezoekers de site aan, of gemiddeld 29 per dag.

Ook bij de piraatzender, waarover we beduidend minder gegevens hebben, zien we hoe de media-aandacht het aantal 'contacten' tijdelijk de hoogte

injaagt, om al na een paar dagen terug te vallen.

Merkwaardig is in elk geval dat de Zottegemse 'pornomelding' in de eerste plaats vruchten afwierp voor de officiële website, die met 4 657 bezoekers de piraat lengtes het nakijken geeft: de hoogste score voor de pornosite is 2 417 'contacten'.

3. Zelfbevruchting

Onze dagboeknotities reveleren echter meer dan de invloed van de media op het gedrag. Onverbloemd wordt aangetoond hoe de media zelf een hype creëren en hoe ze zelfbevruchtend werken. Het begint allemaal met het artikel in Het Volk, waarin duidelijk wordt aangegeven "dat de pornosite nog te bereiken is" en hoe men het moet doen. Van krant gaat het over regioanle radio naar het televisiejournaal. Meteen is de top bereikt en spelen 'populaire' mediajongens op het gebeuren in: Nieuwe Maandag en Schalkse Ruiters zijn hier typevoorbeelden.

Straffer is nog het verhaal van het weekblad De Beiaard, dat hot news aan zijn neus ziet voorbijgaan, maar hetzelfde gegeven gebruikt om - niet bestaande - plaatselijke 'frustraties' te ventileren en in te spelen op een ander prime time-thema van dat moment: het gemeentelijke referendum.

En dat allemaal terwijl iedereen wist dat dergelijke pornopiraten schering en inslag zijn - het vakblad Clickx schrijft

het zwart op wit. Een storm in een glas water, blijkt naderhand. De zoveelste in 'Medialand'.

4. Epiloog

Wie vandaag (11 oktober 1999) in AltaVista de zoekterm 'Zottegem+porno' intikt, komt terecht op een pagina van Schamper, het studententijdschrift van de Gentse universiteit (<http://student.rug.ac.be/~schamper359/359-internet-sex.html>). De pagina dateert van 16 maart 1998 en gaat onder de titel 'XXX-rated!' in op de Zottegemse pornohype. De auteurs signaleren het enorme succes van zowel de Zottegemsite als van de piraatversie en maken van de gelegenheid gebruik de diverse soorten sex-sites toe te lichten. Als je op de hyperlink 'Zottegem-pornosite' klikt, krijg je de boodschap dat de piraatzender is verhuisd. Wij vonden de site niet meer terug.

De startpagina die je krijgt als je via AltaVista de zoekterm 'Zottegem+porno' intikt, bevat echter links een aantal 'Featured Sites'. Onder 'About.com' krijg je als informatie: twee "About.com Guidesites about zottegem porno" en 279 "About.com documents on Zottegem porno". We hebben een paar ervan aangeklikt, maar konden nergens het verband met Zottegem achterhalen. Hier werd dus 'vals' gespeeld: doelbewust voerden, ongetwijfeld gebruik makend van de hype rond de Zottegemse pornoaffaire, een aantal

mensen in hun website een 'tag' - in dit geval 'Zottegem' - in, om op die manier ook een graantje mee te pikken.

NOTEN

- 1 ML & DL, Website Stad Zottegem succes. Stad Zottegem. Stedelijk informatieblad, 1997, 5, p. 15-16.
- 2 P.Z., Welkom op de pornosite van Zottegem. Het Volk, 31 januari 1998, p. 2.
- 3 CBZ, Op Internet staat 'Zottegem' voor porno. Het Laatste Nieuws, 2 februari 1998 (editie Vlaamse Ardennen). HLS, Zottegem zit vol porno. Het Nieuwsblad, 2 februari 1998, p. 1.
- 4 E-mail Eric Bontyes, 1 februari 1998.
- 5 E-mail Jan De Sutter, webmaster van ALTHEA, 2 februari 1998.
- 6 E-mail Sacha Vekeman, 2 februari 1998.
- 7 [Http://www.worldaccess.nl](http://www.worldaccess.nl)
- 8 P.Z., Stormloop op Zottegemse website. Het Volk, 3 februari 1998.
- 9 L.C., De Zottegem-site un succes fou. Geen stadsinfo, wel porno. Het Belang van Limburg, 3 februari 1998, p. 7.
- 10 CBZ, 'Porno' lokt honderden bezoekers naar 'Zottegem'. Het Laatste Nieuws, 4 februari 1998, p. 11
- 11 Redactie, Porno-Zottegem of Egmontstad?. De Beiaard, 6 februari 1998.
- 12 LB, Nog een keer Schalkse Ruiters asteblieft! De Morgen, 7 februari 1998, p. 59.
- 13 HB, Zottegem, blotegem. Clickx, nr. 66. 10 februari 1998, p. 5.

UITGEVERS VAN "MANNEKENS", SANCTJES EN ANDER POPULAIR BEELDMATERIAAL: LUDOVICUS JOSEPH EN JOANNA MARIA FRUIJTIERS (ANTWERPEN 1731-1784)

Filip Lemmens & Alfons K.L. Thijs

Een kwarteeuw geleden, in 1974, verscheen een lijvige en rijkelijk geïllustreerde uitgave over Ludovicus Joseph Fruijters van de hand van K.C. Peeters en Jan Bauwens. (1) Eerstgenoemde leverde volkskundige commentaar bij de heiligen die voorkwamen op vijftig door L. Fruijters gesigeneerde en in de publicatie gereproduceerde devotieprentjes. Bauwens gaf niet enkel een oeuvrecatalogus ten beste, maar verstrekke ook gegevens over Antwerpen als prentenstad, over (echte of vermeende) kenmerken van Fruijters' productie en over de biografie van de man.

Ondanks het bestaan van deze studie, leek het ons zinvol hier opnieuw aan L.J. Fruijters aandacht te besteden. Dankzij archiefonderzoek kunnen we namelijk een juist en uitvoeriger beeld van de achtergrond, de levensloop en de activiteiten van deze graveur-uitgever schetsen. Tevens kunnen we de voor Bauwens enigmatische "joffrouw Fruijters" nu identificeren als de zuster van deze prentenproducent: Joanna Maria Fruijters. Het vermoeden van Maurits de Meyer dat L.J. Fruijters ooit "mannekensbladen" verhandeld heeft, (2) krijgt nu ook een definitieve bevestiging.

1. Mechelaars met connecties in het Antwerpse uitgeversmilieu

Ludovicus Joseph Fruijters werd te Mechelen gedoopt op 21 februari 1713 als zoon van Petrus Fruijters (geboren te Mechelen, 16 oktober 1667) en van Anna Maria Grangé (geboren te Brussel, 9 maart 1670). "Wat dat raekt het beroep van zyne ouders, ik hebbe my laeten wysmaeken dat deze eenen kremerswinckel hebben gehouden en verkoop [van] al wat het cremers ambagt toelaet", zo wist de Mechelse stadsarchivaris Barthélemy Gyseleers-Thys op 5 september 1835 zijn Antwerpse collega Frederik Verachter te vertellen. (3) Mechelse kramers dreven, als kleinhandelaars, vaak handel in goedkope boekjes, liedjes en ander populair drukwerk dat zij onder meer te Antwerpen, Brussel, Gent en Leuven gingen inkoop. (4)

Een zuster van Petrus Fruijters, Maria Magdalena (gedoopt te Mechelen op 16 december 1653 als dochter van Petrus "Frytuer" en Magdalena Hermans), trouwde in eerste huwelijk de Antwerpse perkamentmaker Cornelius van Meurs die in 1692 overleed. Maria

Magdalena "Fratteurs" (want zo noemde zij zich te Antwerpen) hertrouwde op 2 februari 1693 in de parochie Onze-Lieve-Vrouw-Zuid met de Antwerpse prentenafzetter-verlichter Arnoldus Wielans. Nadat Wielans op 6 juni 1699 overleden was, (5) exploiteerde Maria Magdalena Fratteurs de prentjeshandel op haar eentje verder. Als lid van het meerseniersambacht en van de Sint-Lucasgilde was zij daartoe volkomen gerechtigd. (6)

Toen de moeder van L.J. en J.M. Fruijtiërs, Anna Maria Grangé, op 27 oktober 1729 te Mechelen (Sint-Romboutsparochie) ten grave gedragen werd, was Ludovicus Fruijtiërs 16, zijn zuster Joanna Maria (gedoopt te Mechelen in Sint-Rombouts op 19 maart 1708) 21 jaar. Blijkbaar ontfermde Maria Magdalena Fratteurs zich na de dood van hun moeder over de kinderen van haar broer. Bij testament van 4 september 1731 prelegateerde zij aan L.J. Fratteur en J.M. Fratteur, gezamenlijk, al haar "coopmanschappen, soo van cramerije, beldekens, gemaect ende ongemaect, als mede de plaeten ende voordere gereetschappen dienende tot het maecken van de selve beldekens". (7) Enkele dagen later, op 8 september 1731, overleed Maria Magdalena Fratteurs, zodat L.J. en J.M. Fruijtiërs eigenaren werden van een sedert lang gevestigde prentjeszaak. Wegens hun minderjarigheid kregen de beide erfgenamen testamentelijke "momboiren"

toegewezen: de boekdrukker en -verkooper Petrus Grangé, een broer van hun moeder, (8) en Cornelis de Boudt, een plaatsnijder en prentjeshandelaar. (9) Beide voogden waren te Antwerpen gevestigd. Dat C. de Boudt een vriend des huizes was, blijkt uit het feit dat Maria Magdalena Fratteurs hem en zijn echtgenote in haar testament van 4 september 1731 bedacht met een som van 25 gulden "tot eene gedenkenisse".

2. Van Mechelen naar Antwerpen

Daar juist in het begin der jaren dertig, ter bevordering van de plaatselijke economie, vrijstelling van de "personele diensten" (zoals onder meer de onprettige en tijdrovende militiedienst) en zelfs van de verwerving van het poorterschap voorzien was voor wie zich in familieverband in de Scheldestad kwam vestigen, (10) deelden de voogden reeds begin oktober 1731 aan het stadsbestuur mee dat Joanna Maria en Ludovicus "Fratteur" bereid waren definitief te Antwerpen te komen wonen. (11) De Antwerpse magistraat verleende op 13 oktober 1731 de gevraagde "vrijdom". In ruil moest elk van beide begunstigden jaarlijks 10 gulden contribuieren aan de Burgerlijke Wacht of aan een gewapende gilde (12) L.J. "Frateurs", toen 18 jaar, liet zich ook prompt als "meester handelaar in beldekens" in de "liggeren" van de Antwerpse Sint-Lucasgilde optekenen. (13)

Bij nader toezien bleek het prelefaat dat aan broer en zus toegewezen was, financieel minder aantrekkelijk dan men aanvankelijk zou kunnen veronderstellen. Als tegenprestatie immers moesten Ludovicus en Joanna Maria levenslang voor de alimentatie van hun vader instaan. Daar de "winckel" van tante Maria Magdalena, wegens de hoge leeftijd van de erflaatster (bijna 78 jaar), veel van de oude glans verloren had, zagen de voogden zich genoodzaakt in februari 1732 bij het stadsbestuur een verzoekschrift in te dienen ertoe strekkende de beslissing inzake het al dan niet aanvaarden van de nalatenschap uit te stellen tot de meerderjarigheid van de erfgenamen. Ondertussen werd de handelszaak wel verder geëxploiteerd: "soo hebben de supplianten evenwel geraden gevonden, om de affaires van dijen winckel nijet te laten verloren gaen, dijen te blijven continueren, om de weesen, naermaels bejaert synde, selffs te laten hennen keus doen". De voogden vroegen bovendien toestemming om de "winckelwaeren ende gereetschappen" evenals de andere roerende goederen in het sterfhuis, "die van seer weijnigh valeur sijn," te laten schatten, "om naermaels altijt te connen sien ende affmeten de gelegentheijt des sterffhuijs".⁽¹⁴⁾ Op 2 augustus 1737 dienden L.J. "Fratteurs" en zijn zuster, ondertussen allebei meerderjarig, bij de stadsmagistraat een verzoekschrift in om, na de verkoop van twee huizen in de Sleutelstraat te

1. H. Isabella. Buriijgravure, 10,6 x 8 cm.
Gesigneerd: "L. fruijters. - Foto's: Steven Thijs

Antwerpen, met de andere erfgenamen "te geraecken uyt de gemeynschappe over de naergelaetene goederen van wylen jouffrouwe Maria Maghdalena Fratteurs".⁽¹⁵⁾

Vreemd is wel dat L.J. Fruijters (onder die benaming in het Mechelse doopre-

gister genoteerd) jarenlang in officiële documenten de spelling van de familienaam van zijn tante overnam. Zowel bij zijn inschrijving als meester in 1731 als in latere stukken noteert men hem als Frateurs, Fratteurs en Frateur. De notariële akte betreffende de staat van het sterfhuis van hun tante ondertekenden broer en zus op 20 februari 1743 met respectievelijk "Ludovicus Fratteurs" en "Joanna Frateurs".

3. Ludovicus Fruijters: naast handelaar ook graveur

Al in 1738 signeerde Ludovicus met "L.I. fruijters" enkele prenten in de publicatie van Petrus Siré, *Hanswyck ende het wonderdadigh beeldt van de alder-heylyghste Maget ende Moeder Godts Maria*, gedrukt door Jacobus du Caju te Dendermonde. ⁽¹⁶⁾ Klaarblijkelijk had hij toen al besloten zich niet langer tot de prentenhandel te beperken, maar zich ook op het graveren van koperplaten toe te leggen. In documenten in verband met de erfenis van Maria Magdalena Fratteurs gebruikte hij - veiligheidshalve - steeds een familienaam die nauw bij die van de erflaatster aansloot. Als graveur verkoos hij de originele vorm: "Fruijters", een naam die sommige mensen uit het vak wellicht deed denken aan het oeuvre van de bekwame, reeds in 1666 overleden Antwerpse schilder en graveur Philips Fruytiers. ⁽¹⁷⁾

Op de in 1744 gegraveerde titelprent van de zevende druk van *Den catholycken pedagoge ofte christelycken onderwyser in den catechismus* door Petrus van den Bossche (Antwerpen, Joannes Franciscus van Soest) prijkt de signatuur "L. fruijters scu[lp]sit". Onder een gravure met het wapen van J. Chr. Sammels, abt van de Sint-Michielsabdij te Antwerpen, lezen we: "L. fruijters sculpsit Antverpiae. 1749". ⁽¹⁸⁾ Toch liet L.J. Fruijters zich pas op 18 december 1750 als meester-plaatsnijder in de liggeren van de Sint-Lucasgilde opschrijven. ⁽¹⁹⁾ Wie hem het plaatsnijden leerde, is niet bekend. De liggeren en de rekeningen van de Sint-Lucasgilde ontbreken voor de periode lopende van 1736-1737 tot 1748-1749. Het is zeker niet uitgesloten dat zijn voorgd, Cornelis de Boudt, als leermeester is opgetreden. De "staet" van het sterfhuis van Maria Magdalena Fratteurs, afgesloten op 20 februari 1743, spreekt van "wijlen" Cornelis de Boudt, maar in 1739 leefde deze graveur zeker nog: op 11 maart van dat jaar legde hij aan zijn schoonzuster een "staet" voor van de bezittingen van zijn overleden echtgenote, Anna Isabella de Baillu, nadat hijzelf op 23 augustus 1738 hertrouwd was met ene Rosa Tummersmans. ⁽²⁰⁾

Bij de officiële verwerving van het meesterschap in de graveerkunst (1750) was L.J. Fruijters 37 jaar oud en reeds sedert 19 jaar als prentenhandelaar lid van de gilde. ⁽²¹⁾ Twee jaar later, op 20

september 1752, benoemde het stadsbestuur hem tot onderdeken van de Sint-Lucasgilde. ⁽²²⁾ In het bestuur van de gilde nam hij achtereenvolgens de functies waar van onderdeken (1752), opperdeken (1753), ouderman (1754), kamerdeken (1755) en kapelmeester (1756). ⁽²³⁾

Bij de volkstelling van 1755 werden broer en zus Fruijters, wonende aan de Kammenstraat, als "clijne cremers, winckeliere met 1 domestique" opgetekend. ⁽²⁴⁾ In tegenstelling tot wat deze bescheiden vermelding misschien laat veronderstellen, floreerde hun zaak blijkbaar wel, want in 1757 kochten zij voor 2.800 gulden (waarop een hypotheek van 1.200 gulden) een groot huis gelegen aan de reeds genoemde Kammenstraat en geheten "de Groote Gulde Flessche, daer nu den Prince van Luyck is uijthangende". ⁽²⁵⁾ Ook hun tante woonde destijds, bij haar overlijden, aan de Kammenstraat, meer bepaald in een huurhuis. ⁽²⁶⁾

4. Juffrouw Fruijters

Nadat L.J. Fruijters op 22 februari 1782 overleden was, ⁽²⁷⁾ zette zijn zuster, als enige en universele erfgename, ⁽²⁸⁾ de zaak alleen voort. "Jouffrouw Fruytiers" liet zich op 8 oktober 1782 als zelfstandige "handelaer in beeldeken" in de Sint-Lucasgilde inschrijven. ⁽²⁹⁾ Zij was op dat ogenblik echter reeds vele jaren lid van het Antwerpse meerseniersambacht. De ledenlijst der meerseniers uit

1765 vermeldt haar als "Anna Frotteurs" aan de Kammenstraat in de functie van handelaarster in "beeldeken". ⁽³⁰⁾ Wellicht heeft vóór het overlijden van Ludovicus een zekere taakverdeling tussen broer en zus bestaan, in die zin dat hij het graveerwerk verrichtte terwijl Joanna Maria vooral de meer commerciële aspecten van het bedrijf verzorgde. Dat in eerste instantie Joanna Maria voor de relaties met de klanten instond, wordt gesuggereerd door het feit dat de beheerders van de kapel van Onze-Lieve-Vrouw op de Akker in het Kempische Minderhout op 6 juli 1763 niet de graveur zelf maar zijn zuster in hun boekhouding vermeldden: "Aen jouffrouw Fruijters voor het graveren van een copere plaet 17 guldens 17 stuivers ende het drucken van 7.000 beeldeken van Ons Live Vrouwe à 6 guldens het 1.000 [samen:] 59 - 17". ⁽³¹⁾ De adresaanduiding echter die we op sommige grotere prenten aantreffen, verwijst enkel naar Ludovicus: "te coop bij L. Fruijters in de Cammestraet tot Antwerpen". ⁽³²⁾

Joanna Maria Fruijters, die net zoals Ludovicus ongehuwd bleef, overleefde haar broer slechts twee jaar. Zij stierf op 7 maart 1784. Haar sterfhuis vertoonde een netto actief van 12.425 gulden. De koperplaten en een deel "winkelgoederen" brachten tijdens de openbare verkoop op 28 april 1784 in de "Voetbogenhof" 683 gulden 11 stuiver courant geld op. Uit de hand werden

bovendien voor 1.368 gulden winkelwaren verkocht: vellen perkament, papieren en perkamenten beeldekens en schrijf- en ander papier. Daarna werden de nog resterende, onverkochte perkamenten beeldekens, grote zowel als kleine, evenals de zogeheten "Ceulsche bladeren" voor 68 gulden overgelaten aan de weduwe Reijers. ⁽³³⁾ Wat men onder "Keuls blad" dient te verstaan, is onduidelijk. Misschien was het een blad met, in rijen onder en naast elkaar, tientallen van de fel verspreide, kleine en in oblongvorm uitgevoerde prentjes van de te Keulen vereerde H. Drie Koningen. Mogelijk werd deze term (die we bij meerdere prentenuitgevers aantreffen) na verloop van tijd een soortnaam voor ook andere, niet naar Keulen verwijzende bladen met meerdere, te versnijden voorstellingen. ⁽³⁴⁾

Van een drukpers of van drukkersactiviteiten is er in de "staet" betreffende het sterfhuis geen spoor. Vermoedelijk lieten broer en zus Fruijters hun prenten drukken door een gespecialiseerde plaatdrukker. Daarop wijst ook volgende post uit de rekening betreffende 1765-1766 van het Antwerpse visverkopersambacht: "Betaeldt aen de heer Fruijters ende Monsr Smidt voor het reper[er]en van onse plaet ende aen belekens, bij 2 qittasie 28-0". ⁽³⁵⁾ "Smidt" is te identificeren als "Jacobus Smits" die in 1763 als meester-plaatdrukker in de Sint-Lucasgilde opgenomen was. ⁽³⁶⁾ Fruijters "repareerde"

(dit wil zeggen: retoucheerde) dus de koperplaat en Smits heeft er afdrucken van gemaakt. Ieder zijn specialiteit!

Blijkens de "staet" had Joanna Maria Fruijters een bedragje voorzien om "aen haere arme wercklieden" uitgedeeld te worden. De hier bedoelde arbeidskrachten waren wellicht (slecht betaalde) thuiswerkers die de prenten voor haar inkleurden.

Fruijters' koperplaten zijn na 1784 nog herhaaldelijk afgedrukt, zelfs tot na het midden van de 19de eeuw. Alleen al uit de jaren 1785-1800 kennen we 84 bidprentjes (doodsgedachtenissen) waarvan de beeldzijde gedrukt is met koperplaatjes die Fruijters' naam dragen. Tot nu toe zagen we slechts één Fruijtersprentje waarvan de tekstzijde naar een overlijden uit de periode vóór 1784 verwijst, namelijk uit 1779. Zoals bekend, betreffen de vroegste bidprentjes steeds overledenen uit Noord-Nederland. Dat pas vanaf 1785 talrijke gravuurtjes met Fruijters' naam voor doodsgedachtenissen gebruikt zijn, wijst erop dat broer en zus Fruijters zelf weinig of geen van zulke spullen naar Noord-Nederland hebben gexporteerd, althans toch niet ten behoeve van tekstdrukkers van doodsgedachtenissen.

Toch had hun zaak een meer dan plaatselijke uitstraling. Toen J.M. Fruijters overleed, bevonden zich, blijkens de "staet" van haar sterfhuis, onder haar debiteuren afnemers te Brussel, Ieper, Kevelaer (een zekere Janssens aldaar

voor levering van "verscheijde beldekens" ten belope van liefst 199 gulden 15 stuiver), Mechelen (de pastoor van de Sint-Janskerk voor perkamenten "beldekens" evenals een pastoor De Keyser), 's-Hertogenbosch (een Van Beusegem voor perkament) en Turnhout. De Antwerpse debiteuren waren toen: de "cnaep van 't broederschap van de Lorretanen" in het Sint-Julianusgasthuis en broeder Augustinus, "dispensier" (administrator) der augustijnen, beiden voor levering van perkamenten beeldekens, en tenslotte een zekere De Heuvel. Aan deze laatste waren 26 "printen" (geen "beeldekens", dus grotere prenten) verkocht à drie en een halve stuiver per stuk.

5. Koperplaten van Fruijters bij de drukker-uitgever Hendrik Leys

In wiens bezit de talrijke koperplaten onmiddellijk na de dood van J.M. Fruijters geraakten, is ons niet bekend. Wel weten we dat honderden ervan een paar decennia later terecht kwamen bij Hendrik Leys. Dit was de laatste gespecialiseerde drukker-uitgever van in kopergravure uitgevoerde Antwerpse "sanctjes". H. Leys was in deze branche werkzaam van 1806 tot aan zijn dood in 1853. ⁽³⁷⁾

Nadat H. Leys overleden was, werden de 12.000 nog bruikbare koperplaten uit zijn bezit op 20 maart 1854 openbaar te

Antwerpen verkocht. *De Catalogue d'une belle collection de 12.000 planches gravées, délaissées par feu Mr. H.J.M. Leys. Gravures, dessins et autographes, dont la vente publique aura lieu à Anvers, par le ministère du greffier Edouard Terbruggen ... le lundi 20 mars 1854* (Antwerpen, 1854) vermeldt bij 17 kavels de naam Fruijters. We citeren uit deze catalogus de desbetreffende nummers. Hierbij dient men te

Offerprent van de Antwerpse linnenwevers. Buriingravure, 19,8 x 16,1 cm. Gesigneerd: "L. fruijters fecit 1755"

weten dat het eerste cijfer steeds het kavelnummer aanduidt en dat "H." en "L." respectievelijk "hauteur" en "largeur" betekenen en de afmetingen van de koperplaten aangeven in centimeters.

42. Fruitiers et autres. 91 sujets religieux. H. 08. L. 06.
66. Fruitiers. 41 sujets religieux et saints. H. 10. L. 07.
82. Fruitiers. 28 sujets religieux. H. 10. L. 07.
86. Fruitiers. 51 sujets de saints. H. 10. L. 07.
125. Fruitiers. 50 planches de saints à deux colonnes. H. 06. L. 09.
177. Fruitiers. 50 sujets religieux. H. 09. L. 06.
181. Fruitiers. 50 sujets religieux. H. 09. L. 06.
202. Fruitiers. 16 sujets grotesques. H. 09. L. 07.
216. Fruitiers. 18 sujets symboliques. H. 09. L. 07.
222. Fruitiers. 49 sujets religieux. H. 09. L. 07.
241. Fruitiers. 48 sujets religieux. H. 12. L. 09.
248. Fruitiers. 39 sujets de saints et saintes. H. 11. L. 08.
262. Fruitiers. 51 sujets religieux. H. 09. L. 07.
268. Fruitiers. 50 planches de saints à deux colonnes. H. 06. L. 09.
297. Fruitiers. 1 planche de proverbe. H. 47. L. 58.
315. Fruitiers. 14 sujets variés. H. 06. L. 09.

321. Fruitiers. 46 sujets religieux.

H. 12. L. 09.

Slechts één koperplaat uit deze lijst kan met zekerheid geïdentificeerd worden, namelijk het nummer 297: "1 planche de proverbe". Hiermee is de zogenaamde "Blauwe Huik" bedoeld, een tweetalige spreekwoordenprent waarvan de koperplaat momenteel in het Stedelijk Prentenkabinet te Antwerpen berust. ⁽³⁸⁾ Bovenaan deze gravure leest men: "Par ce dessein il est monstré les abvs dv monde renversé"; onderaan: "Dese vvtbeeldinghe wort die Blavw Hvyck ghe-naemt, maer des werelts ydel spreck woorden beter betaemt". Vlak boven de Nederlandstalige tekst staat rechts: "te Coop bij L: Fruijtiers in de Camme-strat tot Antwerpen." Deze gravure is een slaafse navolging van een vanaf ongeveer 1558 in talrijke varianten uitgegeven spreekwoordenprent. ⁽³⁹⁾ Op het einde van de 19de eeuw werden van Fruijtiers' koperplaat (toen nog in privé-bezit) afdrukken gemaakt ten behoeve van enkele verzamelaars. ⁽⁴⁰⁾

6. Het oorspronkelijke fonds Fruijtiers: meer dan 600 koperplaten

Daar we niet weten hoeveel Fruijtiersprenten nummer 42 bevatte, laten we deze kavel even buiten beschouwing. De veilingscatalogus van H. Leys telt dan in het totaal 602 koperplaten op naam van Fruijtiers.

Jan Bauwens komt de verdienste toe 587 verschillende opzichzelfstaande prenten (allemaal kopergravures) met een signatuur van L.J. Fruijters te hebben opgespoord en beschreven: 516 "sanctjes" met de voorstelling van heiligen of ander religieuze onderwerpen, 44 prentjes met rijmgebeden en 27 profane prenten. Afgezien van de 587 geregistreerde prenten vermeldde Bauwens er nog 13 waarvan hij het bestaan slechts kende uit het werk van Emile H. van Heurck (*Les images de dévotion Anversoises du XVIe au XIXe siècle. Antwerpen, 1930*). ⁽⁴¹⁾ Dit brengt Bauwens' totaal op 600 nummers.

Beide cijfers, 600 en 602, liggen zeer dicht in elkaars nabijheid. Mogen we hier misschien uit besluiten dat, dankzij Bauwens' oeuvrecatalogus, bijna alle Fruijters-prenten bekend zijn? Zeker niet.

De veilingcatalogus uit 1854 vermeldt in het totaal 100 "planches de saints à deux colonnes" van 6 cm hoog en 9 cm breed. Het betreft koperplaatjes waarop twee afzonderlijk prentjes naast elkaar gegraveerd zijn. Welnu, van zulke dubbele sanctjes met (ongeveer) het aangegeven formaat komen in de lijst van Bauwens slechts een 28-tal voorbeelden voor. ⁽⁴²⁾ Daar J. Bauwens, zonder met de ontbrekende "planches de saints à deux colonnes" rekening te houden, in het totaal al 600 verschillende prenten in zijn onderzoek kon betrekken, is het onmogelijk dat de 602 koperplaten (te

vermeerderen met een onbekende fractie van de onder kavelnummer 42 vermelde 91 platen) uit de catalogus van 1854 heel het vroegere bezit van broer en zus Fruijters vertegenwoordigen. We weten bovendien met zekerheid dat, buiten H. Leys, ten minste nog één andere Antwerpse drukker-uitgever, Michiel Vinck (werkzaam tot 1841), koperplaatjes uit het fonds Fruijters bemachtigde. Dit gebeurde vermoedelijk in de tweede helft van de jaren 20 van de 19de eeuw. We kennen alvast één devotieprentje ("S. Simon Stock") waarop, onder de signatuur van M. Vinck, nog vrij duidelijk Fruijters' naam te lezen staat. ⁽⁴³⁾

7. Grote Fruijters-prenten: niet bij Hendrik Leys vermeld

Dat er meer platen met de signatuur van L.J. Fruijters bestaan hebben dan die welke in de Leys-catalogus voorkomen, wordt ook duidelijk wanneer men de afmetingen bekijkt die aldaar in verband met deze uitgever opgegeven zijn:

6 x 9 cm:	114 koperplaten
8 x 6 cm:	onbekend aantal koperplaten (kavel 42)
9 x 6 cm:	100 koperplaten
9 x 7 cm:	134 koperplaten
10 x 7 cm:	120 koperplaten
11 x 8 cm:	39 koperplaten
12 x 9 cm:	94 koperplaten
47 x 58 cm:	1 koperplaat.

Men merkt onmiddellijk dat er, afgezien van de "Blauwe Huik" (47 x 58 cm), geen grote formaten van Fruijters-prenten in de catalogus voorkomen. Nochtans heeft L.J. Fruijters ook prenten uitgegeven die de afmetingen van de courante sanctjes fors overstijgen.

Het Stedelijk Prentenkabinet te Antwerpen bezit, naast de "Blauwe Huik", nog vier andere Fruijters-koperplaten met afmetingen die groter zijn dan die van de gebruikelijke sanctjes:

- 1) de H. Antonius van Padua ontvangt de rozenkrans van de H. Maagd: "Maria onbevleekte Bidt voor ons vaderlandt dat Jesus van ons keert pest, toverye en brant" (23,7 x 14,4 cm);
- 2) H. Severus, gedateerd 1755 (19,7 x 16,3 cm);
- 3) een prent met uit te knippen kruisen (19,7 x 12 cm);
- 4) een gelijkaardige prent (16,4 x 20,6 cm). ⁽⁴⁴⁾

De Chalcografie van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel bewaart een door L. Fruijters gesignde plaat "Genus Electum Gens Sancta" (24,5 x 16,8 cm) met een voorstelling van Jezus die in het atelier van Jozef en in aanwezigheid van deze laatste en van Maria, Anna en Joachim zeepbellen blaast. ⁽⁴⁵⁾ Deze vijf koperplaten zijn nooit in het bezit van H. Leys geweest, ofwel zijn ze door hem reeds vóór zijn dood (1853) van de hand gedaan.

8. Platen in opdracht gesneden

Van de plaat met de H. Severus mogen we aannemen dat L.J. Fruijters ze nooit in eigendom had. Fruijters heeft deze "offerprent" op bestelling voor de Antwerpse linnenwevers gegraveerd ten behoeve van hun jaarlijkse patroonsviering. Zoals gebruikelijk bij zulk werk-in-opdracht, hebben de opdrachtgevers de drukplaat zelf bewaard. Telkens hun organisatie nieuwe afdrukken nodig had, trokken zij met hun koperplaat naar een drukker van hun keuze. ⁽⁴⁶⁾ De Severus-plaat bevond zich dus niet onder de objecten die na het overlijden van Joanna Maria Fruijters in 1784 openbaar verkocht werden. De koperplaat van de offerprenten der Antwerpse visverkopers die L.J. Fruijters in 1765-1766 opsneed, behoorde hem uiteraard niet toe.

De kleine bedevaartprentjes in verband met Onze-Lieve-Vrouw van Kevelaer (minstens 14 verschillende) ⁽⁴⁷⁾ die zijn signatuur dragen, heeft L.J. Fruijters ongetwijfeld op eigen risico uitgegeven, dus gedrukt met koperplaatjes die zijn eigendom waren. Dat was niet het geval met de hoger geciteerde bedevaartprent van Onze-Lieve-Vrouw op de Akker te Minderhout (vermoedelijk: 13 x 14,1 cm), bekostigd door het bestuur van de kapel. ⁽⁴⁸⁾ Ook het kleine koperplaatje (10,2 x 6,4 cm) in verband met de H. Gummarus dat L.J. Fruijters in 1752

voor 4 gulden 18 stuiver aan het kerkbestuur van Lier leverde, ⁽⁴⁹⁾ behoorde niet tot zijn fonds.

Hetzelfde geldt in verband met de koperplaten die boekenliefhebbers door L.J. Fruijters lieten graveren voor het drukken van hun ex libris. Fruijters heeft zeker voor een twaalfstal personen een eigen (meestal heraldisch) boekmerk gemaakt, namelijk voor pastoor L. Bosch, kan. Fr. Bruyninckx, bisschop de Gentis (1750), J.A. Dormer, J.A.M. Meyers (1765), J.G. Michiels, J.B. Nieves, J. van Bouchout, J.A. van den Cruyce, bisschop van Gameren (1761), G.I.F.L. van Paefenrode en bisschop Wellens. Tien van deze opdrachtgevers woonden te Antwerpen. Pastoor Bosch was te Temse gevestigd, Dormer te Leuven. ⁽⁵⁰⁾

9. Vierentwintig of meer volksprenten

In een Antwerpse privé-verzameling berust een (met penselen ingekleurde) kopergravure waarop bovenaan niet alleen "te Coop bij L: Fruijters in de Cammestraet tot Antwerpen." maar ook het volgnummer "N° 24." te lezen staat. De plaatindruk meet 33,2 x 29,2 cm (het - besneden - papier: 37,5 x 31 cm) en is in 42 vierkantjes verdeeld van elk ongeveer 4,8 x 4,8 cm. In ieder vakje staat een afbeelding van Jezus of van een heilige. Bestemd om uiteindelijk geheel verknipt te worden, zijn exemplaren van dit type volksprenten uiterst zeldzaam.

Dit Beldt heeft aongeraeckt de Reliquiën van den H. GOMMARUS, die geert wordt tegen de gelleentheit in syne Collegiale kerke tot LIER

H. Gummarus vereerd te Lier. Buriingravure, 10,2 x 6,4 cm. Prent gedrukt met een koperplaatje dat L.J. Fruijters in 1752 voor 4 gulden 18 stuiver aan het kerkbestuur leverde.

Verknipt boden zij destijds een goedkoper alternatief voor de andere sancties welke met afzonderlijke koperplaatjes, stuk voor stuk, gedrukt waren. ⁽⁵¹⁾

Em. H. van Heurck zag twee andere volksprenten van L.J. Fruijters, respec-

tievelijk 1 en 3 genummerd. Het nummer 1 is van profane aard en bestaat uit 12 afbeeldingen van diverse personages, elk vergezeld van een in de plaat gesneden Franstalige legende. () Volgens een mededeling van Em. van Heurck vermeldt prent nummer 3: "te Coop by L. fruytiers in de Camme-straet tot Antwerpen N° 3". Zij is in 11 vakken met voorstellingen uit het leven van Jezus verdeeld. De grootte van deze derde volksprent omschreef Em.H. van Heurck als "format pot", wat neerkomt op ongeveer 40 bij 31 cm: een formaat dat de afmetingen van "N° 24" min of meer benadert. ⁽⁵³⁾

Dit soort prenten wordt bedoeld met de "afgesette mannekens", in 1784 vermeld onder de winkelgoederen van Joanna Maria Fruijters. "Afgezet" betekent "ingeschilderd" of "handgekleurd". De benaming "mannekens" roept onmiddellijk "mannekenspapier" of "mannekensblad" voor de geest, de twee termen waarmee men te Antwerpen en in de Kempen tijdens de 19de eeuw aanduidde wat volkskundigen nu "volks- en kinderprenten" noemen. ⁽⁵⁴⁾

Zoals bij mannekensbladen gebruikelijk was, hadden de 24 (of meer) volksprenten van Fruijters ongetwijfeld vrij grote afmetingen. Welnu, de veilingscatalogus van Leys vermeldt onder de naam Fruijters niet één koperplaat met een formaat in de aard van dat van prent "N° 24"; evenmin overigens als de oeuvecatalogus opgemaakt door Bauwens.

Dat de koperplaten voor het drukken van de "mannekens" niet in Leys' catalogus uit 1854 voorkomen, betekent niet noodzakelijk dat zij nooit in zijn bezit geweest zijn. Uiteindelijk geeft de catalogus ons enkel een beeld van het fonds zoals het er bij het overlijden van H. Leys uitzag. Het is best mogelijk dat H. Leys deze 24 (of meer) koperplaten voordien al verkocht had, misschien gewoon als oud koper, omdat zij door slijtage onbruikbaar geworden waren of omdat de afdrukken nog weinig aftrek hadden sedert andere uitgevers (vooral de Turnhoutse drukker P.J. Brepols vanaf 1817) ⁽⁵⁵⁾ de markt overspoelden met in houtsnede uitgevoerde en dus goedkopere mannekensbladen.

10. Ludovicus Fruijters: een "uiterst minder- waardige" graveur

Het zal ondertussen wel duidelijk zijn dat L.J. Fruijters - die ook wel eens penningen graveerde ⁽⁵⁶⁾ - meer prenten op zijn naam heeft gehad dan de veilingscatalogus uit 1854 en de oeuvecatalogus uit 1974 laten vermoeden.

Zijn signatuur prijkt ook op boekillustraties, ⁽⁵⁷⁾ niet alleen in de hoger geciteerde werken van P. Siré (1738) en van P. van den Bossche (1744: enkel het frontispice), maar onder meer ook in de *Historie der mirakuleuze Hostien bekend onder den naem van 't Alderh. Sacrament van Mirakel, 't welk sedert*

Handgekleurde volksprent "N° 24", met 42 godsdienstige afbeeldingen. Burijsgravure, 33,2 x 29,2 cm. Gesigneerd: "te Coop bij L: Fruijtters in de Cammestraet tot Antwerpen".

het jaer 1370. te Brussel word bewaert, en waer van men aldaer alle 50. jaeren het jubeljaer viert (Brussel, J. van den Berghen, 1770) evenals in de Franse editie van dit boek. J. Bauwens, die enkel de Franse uitgave vermeldt, kwam sterk onder de indruk van deze gravures: "Anderzijds scheert de dramatische geladenheid van de prent uit de Hosties Miraculeuses, met haar naakte Joden aan de brandstaak, die zich krinkelen en strekken van de pijn, hoge toppen" (p. 23). De verdienste van onze graveur was terzake echter minder groot dan J. Bauwens meende. Fruijters' illustraties zijn slaafse en niet al te fraaie kopieën naar de door Jacobus Harrewijn (Amsterdam 1660 - Brussel 1727) gegraveerde prenten voor de *Hoogweirdighe historie van het Alderheylighste Sacrament van Mirakel* (Brussel, Georgius de Backer, 1720), geschreven door Petrus de Cafmeyer. Na de dood van de verdienstelijke Antwerpse plaatsnijder Pieter Balthazar Bouttats in 1756 deed de drukkerij-uitgeverij Moretus geregeld een beroep op L.J. Fruijters voor het graveren en retoucheren van illustratiemateriaal. Niet dat de firma Moretus erg opgetogen was over de prestaties van Fruijters! In 1761 bekleog Jan Frans Moretus er zich in een brief over dat te Antwerpen, ooit een beroemd centrum van de graveerkunst, nog slechts twee graveurs te vinden waren: één "uiterst minderwaardige" en één die slechts voor eigen reke-

ning werkte (en dus niet door de Officina Plantiniana in te schakelen). Jawel, met deze "uiterst minderwaardige" plaatsnijder doelde Moretus op L.J. Fruijters. ⁽⁵⁸⁾ Toch heeft de Officina Plantiniana, bij gebrek aan een valabel alternatief, hem nog geregeld opdrachten gegeven. De "staet" van J.M. Fruijters vermeldde in 1784 dat een openstaande rekening "over retoucheren van platen annis 1779, 1780 [ende] 1781" ondertussen door de drukkerij Moretus betaald was.

11. Ludovicus Fruijters en het fonds van Arnoldus Wielans

De door L.J. Fruijters gesigneerde boekillustraties, ex librissen en andere op bestelling uitgevoerde werken zijn vrijwel zeker door hemzelf gegraveerd. Dit is niet steeds het geval met de prenten en prentjes die hij voor eigen rekening en dus op eigen risico uitgegeven heeft.

Zoals reeds meegedeeld, erfden broer en zus Fruijters in 1731 van hun tante, Maria Magdalena Fratteurs, de van Arnoldus Wielans (overleden in 1699) afkomstige prentenzaak, met inbegrip van de koperplaten, nodig voor het maken van prenten. A. Wielans was zelf geen graveur. In 1670 liet de verlichter Peeter Wesenbeeck hem als zijn leerling in de Antwerpse Sint-Lucasgilde optekenen. Vijftien jaar later verwierf A.

Wielans de titel van "meester-afzetter". Toen hij na de dood van zijn eerste echtgenote, Elisabeth Inhoff (overleden op 21 april 1691) de gebruikelijke "doodsschuld" aan de gilde betaalde, werd hij in de rekening "verlichter" genoemd. ⁽⁵⁹⁾ Als verlichter had A. Wielans veel met perkament te maken: de volledig met de hand geschilderde perkamenten devotieprenten ("miniatur beeldekens") waren het werk van verlichters. ⁽⁶⁰⁾ Het is dus misschien geen toeval dat Wielans' tweede bruid uit die sector kwam: de ons al bekende weduwe van perkamentmaker Cornelis van Meurs, Maria Magdalena Fratteurs.

Graveerde Wielans niet zelf de prenten die hij op de markt bracht, hij liet er wel keurig zijn naam op aanbrengen: "A. Wielans". Zo wist iedereen bij wie men deze prentjes kon bekomen. A. Wielans had een niet onbelangrijke handelszaak. Op een bepaald ogenblik zond hij, door bemiddeling van de koopman Norberto Schut, in één keer 7.000 perkamenten "beeldekens" naar Spanje "om aldaer vernegotieert" te worden. Ook in Nederland vonden zijn prentjes afzet. Onder zijn debiteuren bevond zich onder meer de Amsterdamse boekhandelaar Stichter. Ook zijn weduwe, Maria Magdalena Fratteurs, vond voor de Wielans-prentjes (zij liet haar eigen naam niet op de sanctjes aanbrengen) een ruime afzet. Op 30 maart 1724 leverde zij 50.000 perkamenten prentjes aan een Joseph van de Walle in Spanje.

⁽⁶¹⁾ Haar andere afnemers woonden, blijkens de "staet" uit 1743, onder meer te Brugge, Dendermonde, Leiden, Lier, Mechelen, Rijsel, 's-Gravenhage en Turnhout.

Al zijn talrijke prenten op naam van A. Wielans verspreid geworden, toch zijn sanctjes met zijn signatuur vrij zeldzaam. Het Museum voor Religieuze Kunst te Uden bijvoorbeeld bezat in 1990 slechts 7 prentjes van A. Wielans naast (onder meer) 367 van Cornelis [I, II en III] Galle, 214 van Frans Huberti, 180 van Cornelis de Boudt, 151 van Cornelis van Merlen en 129 van Ludovicus Fruijters. ⁽⁶²⁾ De verklaring voor deze zeldzaamheid is vrij eenvoudig. De overgrote meerderheid van de nog voorhanden exemplaren van Antwerpse sanctjes dateert pas uit de 18de en de eerste helft van de 19de eeuw, ook al zijn deze spullen vaak gedrukt met (veelal geretoucheerde) koperplaatjes die reeds in de late 16de of in de 17de eeuw ontstaan zijn. Welnu, klaarblijkelijk heeft L.J. Fruijters, nadat hij en zijn zuster in 1731 eigenaren waren geworden van de koperplaatjes met signatuur "A. Wielans", systematisch de naam van deze uitgever uit de drukplaat verwijderd en door de zijne vervangen: een overigens bij overnames zeer courante praktijk. Dit verklaart wellicht ook meteen waarom in de veilingscatalogus van H. Leys uit 1854 slechts één kavel met betrekking tot A. Wielans voorkomt: "26 scènes familiè-

res" (6 x 4 cm, nummer 174). Wellicht heeft L.J. Fruijters deze (vermoedelijk profane) prentjes om één of andere reden nooit heruitgegeven, of vond hij het alleszins niet nodig er zijn naam op te plaatsen.

Op sommige devotieprenten is onder Fruijters' signatuur de oude vermelding "A. Wielans" nog enigszins te onderscheiden. J. Bauwens (p. 23) ontdekte alvast één zulk exemplaar. Ook op de al geciteerde wandprent "Genus Electum Gens Sancta" verraden enkele bijna uitgewiste letterfragmenten dat op de plaats waar we nu "L: fruijters" lezen oorspronkelijk "A. Wielans" stond.

Wanneer we bepaalde Fruijters-prentjes nauwkeurig vergelijken met nog voorhanden Wielans-prentjes, stellen we (rekening houdend met eventuele retouches) eveneens vast dat het eigenlijk om koperplaatjes gaat die oorspronkelijk het eigendomsmerk van uitgever A. Wielans droegen. Uit de collectie van het Ruusbroecgenootschap kunnen we zo een viertal voorbeelden aanhalen: 1° "S. Catharina" (Bauwens, nummer S.29), 2° "S. Clara" (Bauwens, S.39), 3° "S. Ivdas Thedevs" (op de editie van Fruijters: "S. Ivdas Thadevs"), 4° "S. Pivs den V Paus". Ook het sanctje "S. Amelberga. Patroonersse van Temsch" (Bauwens, S.254) is vermoedelijk een heruitgave van de gelijkaardige prent uit het fonds Wielans. (63)

In de huidige stand van het onderzoek is het onmogelijk uit te maken of een klei-

ne, dan wel een grote tot een héél grote fractie van de zogeheten Fruijters-prenten niet door L.J. Fruijters gegraveerd werden, maar gedrukt zijn met koperplaten die A. Wielans in de late 17de eeuw door ons onbekende graveurs heeft laten snijden (uiteraard voor zover A. Wielans de platen destijds niet zelf van weer een andere uitgever heeft gekocht).

12. Epiloog

Wat is de moraal van dit verhaal? Dat de werkelijkheid vaak eenvoudiger is dan gewaagde veronderstellingen. Een te Antwerpen wonende bejaarde tante, prentjeshandelaarster, ontfermt zich over twee wees geworden kinderen van haar Mechelse broer: een meisje van 21 en een jongen van 16 jaar. Kort daarop worden broer en zus haar erfgenamen. De twee jonge mensen hebben het geluk begeleid te worden door voogden die niet de eersten de besten zijn. Begonnen met een bescheiden netto-actief, maar met het cliënteel, de drukplaten en de handelswaar van de erflaatster, slagen zij erin zich op te werken tot welgestelde burgerluitjes. Zij kopen een riant pand en drijven een bloeiende handel in "beldekens, printen, mannekens" en aanverwante koopwaar. Uit de jongen groeit geen echt begaafd plaatsnijder, maar dankzij de geërfde koperplaten (waarop hij zijn naam plaatst) kunnen hij en zijn zus alleszins een aantal fraaie prenten in omloop brengen.

Het is jammer dat Jan Bauwens dit verhaal niet gekend heeft. In tegenstelling tot wat hij meende, loodsten niet de Grangés Fruijters naar Antwerpen. L.J. Fruijters oefende zijn beroep als plaatsnijder nooit uit te Mechelen en hij was dus ook geen Mechels kunstenaar. Op welk ogenblik hij Mechelen voor Antwerpen ruilde, is nu geen raadsel meer; het was in elk geval lang vóór 1750. Ludovicus Frateurs is immers te vereenzelvigen met onze Fruijters en mej. Fruijters bleek inderdaad een verwante van Louis Joseph. Zij was namelijk zijn zus. Onze plaatsnijder overleed niet in 1783 (zoals J. Bauwens beweerde) maar wel in 1782, zoals trouwens reeds door Em.H. van Heurck in 1930 werd aangegeven.

Het besluit ligt voor de hand: zonder archiefonderzoek kan een loopbaan moeilijk geschetst worden. Veel raadsels omtrent J.L. en J.M. Fruijters zijn nu opgelost. Bovendien kunnen we een uiterst zeldzame prent (we zullen ze maar "mannekenblad nummer 24" noemen) aan de lijst der uitgaven van Fruijters toevoegen.

NOTEN

- 1 PEETERS (K.C.) & BAUWENS (J.). *L. Fruijters. Een jaar met sanctjes*. Brussel, 1974. - Renaat van der Linden wijdde een bespreking aan dit boek: VAN DER LINDEN (R.). Drie kunstboeken over heiligen en bidprentjes. *Oostvlaamse Zanten*, 51, 1976, p. 118-120.
- 2 DE MEYER (M.). *De volks- en kinderprent in de Nederlanden van de 15e tot de 20e eeuw*. Antwerpen-Amsterdam, 1962, p. 42.
- 3 STADSARCHIEF ANTWERPEN (voortaan: S.A.A.), *Privilegiekamer*, 2942, nr. 43 (notities F. Verachter).
- 4 DE VROEDE (P.). Mogen de Mechelse kramers boeken verkopen? *De Gulden Passer*, 26, 1948, p. 106-123.
- 5 S.A.A., *Notariaat*, 2729: "Staet" van 16-6-1700.
- 6 Vermelding van de betaling van doodsschulden aan beide corporaties in: S.A.A., *Notariaat*, 2950: "Staet" van M.M. Fratteur, 20-2-1743. ROMBOUTS (Ph.) & VAN LERIUS (Th.). *De liggeren en andere archieven der Antwerpsche Sint Lucasgilde*. Deel 2, Antwerpen-Den Haag, 1876, p. 764 ("weduwe Wielants").
- 7 S.A.A., *Notariaat*, 2307. Aan haar zoon, de minderbroeder Petrus Wielan(t)s, legateerde zij o.m. 3.000 "cleijne parcquemente beldekens", 1.000 "grootte parcquemente beldekens", 3.000 "pampiere beldekens à 12 stuijvers het hondert" en 1.000 "grootte pampiere beeldekens".
- 8 P. Grangé overleed in 1734. DE GROOTE (H.L.V.). *Vijftig jaar boekdrukkunst te Antwerpen 1764-1814*. Antwerpen, 1961, p. 104. Genealogie: HOUTMAN-DE SMEDT (H.), 'Le gros libraire' Joannes Petrus Josephus Grangé. Beknopte geschiedenis van de Antwerpse drukkerij en boekhandel Grangé (18de en 19de eeuw). *Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden van de Renaissance naar de Romantiek. Liber amicorum J. Andriessen s.j. - A. Keersmaekers - P. Lenders s.j.*, Leuven-Amersfoort, 1986, p. 195, noot 5.
- 9 Blijkens de "staet" betreffende M.M. Fratteur overleed C. de Boudt vóór 20-2-1743. Over hem: VAN HEURCK (Em.H.). *Les images de dévotion amversoises du XVIIe au XIXe siècle. Sanctjes, bidprentjes et suffragiën*. Antwerpen, 1930, p. 48. THIJS (A.K.L.). *Antwerpen, internationaal uitgeverscentrum van devotieprenten, 17de-18de eeuw*. Leuven, 1993, p. 31, 33-34, 96 en 102.

- 10 *Gazette van Antwerpen*, 10-11-1730, p. 4.
- 11 Toen Maria Magdalena Fratteur op 4-9-1731 haar testament maakte, woonde Joanna Maria "Fratteur" (Fruijtiers) bij haar in.
- 12 S.A.A., *Privilegiekamer*, 820, f. 222 v°. - Meteen is ook het antwoord bekend op Bauwens' vraag (p. 16) naar de reden van de "overkomst" van L.J. Fruijtiers naar Antwerpen.
- 13 ROMBOUITS (Ph.) & VAN LERIUS (Th.). *De liggeren ...*, Deel 2, p. 764.
- 14 S.A.A., *Privilegiekamer*; 821, f. 60 r°-v° (19/23-2-1732).
- 15 S.A.A., *Privilegiekamer*; 827, f. 137 r° - v°.
- 16 LINNIG (B.). Eenige Vlaamsche ex-libris'-stekers. *Tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen*, 7, nr. 1 (s.a.), p. 25. - Daar L.J. Fruijtiers toen al verscheidene jaren te Antwerpen woonde, heeft het, in tegenstelling tot wat Bauwens deed (p. 27-28; zie ook aldaar p. 16), geen zin i.v.m. Fruijtiers' productie uit 1738 te spreken van een "Mechelse periode".
- 17 Of L.J. en J.M. Fruijtiers effectief afstammelingen zijn van Philips Fruytiers, zoals B. Linnig waarschijnlijk achtte, is niet bekend.
- 18 S.A.A., *Kerken en kloosters*, 435 (huldeblijk van 20-5-1749).
- 19 ROMBOUITS (Ph.) & VAN LERIUS (Th.). *De liggeren ...*, Deel 2, p. 794.
- 20 S.A.A., *Notariaat*, 2163, doc. d (11-3-1739). C. de Boudt beschikte over drie drukpersen. THUIS (A.K.L.). *Antwerpen ...*, p. 102.
- 21 Bauwens (p. 16) blijkt niet te kunnen geloven dat de prentjeshandelaar uit 1731 en de meester-plaetsnijder uit 1750 één en dezelfde persoon zijn.
- 22 S.A.A., *Privilegiekamer*; 611 (collegiale acte van 20-9-1752).
- 23 KONINKLIJKE ACADEMIE VOOR SCHONE KUNSTEN ANTWERPEN, *Archief*, 21 (oud nummer 76): "Naamboek".
- 24 S.A.A., *Privilegiekamer*; 2562, p. 565, nr. 60. - Broer en zus Fruijtiers bleven tot hun dood aan de Kammenstraat wonen. Zie het begrafenisregister: S.A.A., *Parochieregister*; 284, f. 168 r° (24-2-1782) en 178 v° (9-3-1784).
- 25 S.A.A., *Schepenregister*; 1202, f. 154 v° - 156 r°, 15-11-1757. - De gevel werd in 1879 verbouwd en draagt thans het huisnummer 45. Bouwen door de eeuwen heen. *Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 3nb. Stad Antwerpen*. Gent, 1979, p. 126 (met afbeelding).
- 26 Dit blijkt uit de "staet" van haar sterfhuis. Vermits broer en zus Fruijtiers de handelszaak van hun tante erfden, is het vast niet uitgesloten dat zij reeds vanaf 1731 (zoals in 1755) aan de Kammenstraat woonden.
- 27 Ten onrechte situeert Bauwens (p. 18) dit overlijden in 1783.
- 28 L.J. Fruijtiers, "meester plaetsnijder" en zijn zuster J.M. Fruijtiers hadden elkaar als universeel erfgenaam aangeduid in hun wederzijds testament van 3-9-1758. RIJKSARCHIEF ANTWERPEN, *Notariaat*, 730, nr. 15. In een codicil van 11-9-1780 bepaalden zij nog dat na de dood van de langst levende alle bezittingen zouden toekomen aan de kinderen van wijlen hun broers Antonius en Joannes Fruijtiers. *Ibid.*, 750, nr. 29.
- 29 ROMBOUITS (Ph.) & VAN LERIUS (Th.). *De liggeren ...*, Deel 2, p. 851.
- 30 S.A.A., *Gilden en Ambachten*, 4220, f. 66 v°. De ledenlijsten van 1701 tot 1764 ontbreken. - In de ledenlijst van 1768 stond aanvankelijk "Anna Fruyteurs", daarna werd de familienaam "verbeterd" tot "Frotteurs". *Ibid.*, 4221, f. 66 v°. - Ledenlijst van 1773: *ibid.*, f. 67 r° ("Anna Frottiers, beldekens").
- 31 RIJKSARCHIEF ANTWERPEN, *Kerkarchief Minderhout*, 17.
- 32 BAUWENS (J.). *Het oeuvre ...*, p. 87, nummers S.480-481
- 33 RIJKSARCHIEF ANTWERPEN, *Notariaat*, 754, akte 15: staat van het sterfhuis J.M. Fruijtiers.

- 34 De Antwerpse verluchter en prentenuitgever Joannes Jacobus de Wael bezat in 1767, bij zijn overlijden, o.m. 29 "copere plaeten Ceulische bladeren", naast 1.184 "Ceulische bladeren" (afdrukken dus). Het is onwaarschijnlijk dat deze 29 koperplaten allemaal dienden om prenten ten behoeve van de Keulse bedevaart te drukken, zelfs wanneer men er rekening mee houdt dat in verschillende talen edities van deze prentjes verschenen. THIJS (A.K.L.). *Antwerpen ...*, p. 32-33.
- 35 Fruijtiers had al in 1757-1758 voor 4 gulden 8 stuiver "belikens" geleverd. S.A.A., *Gilden en Ambachten*, nr. 4372. - In een Antwerpse privé-verzameling berust een fotografische reproductie van een anonieme offerprent der Antwerpse visverkopers (H. Philippus en de H. Jacobus). Of het hier gaat om de prent in kwestie, is onbekend. Wijlen Fr. Van Heesvelde bezat een offerprent van dit ambacht. *Tentoonstelling. De Antwerpsche gilden en ambachten in Rubens' tijd. Catalogus. Museum Vleeshuis*. Antwerpen, 1946, p. 46.
- 36 ROMBOUITS (Ph.) & VAN LERIUS (Th.). *De liggeren ...*, Deel 2, p. 819.
- 37 LEMMENS (F.). Antwerpse bidprentjes-producten I. Hendrik Leys. *Vlaamse Stam*, 5, 1969, p. 268-269.
- 38 DE MEYERE (V.). De Vlaamsche volkskunst. Antwerpen, 1934, p. 135. BAUWENS (J.). *Het oeuvre ...*, p. 112. - De prent is o.m. gereproduceerd in: PEETERS (K.C.). *Eigen aard. Grepen uit de Vlaamse folklore, 2e druk*. Antwerpen, s.a., p. 147-148.
- 39 In de 17de eeuw verschenen te Antwerpen edities bij achtereenvolgens Theodoor Galle en Jan Galle. LEBEER (L.). De Blauwe Huyck. *Gentsche bijdragen tot de kunstgeschiedenis*, 6, 1939-1940, p. 161-229. DE MEYER (M.). 'De Blauwe Huyck'. La Cape Bleue de Jean van Doetinchem, datée 1577. *Proverbium*, 16, 1971, p. 564-575, met afbeeldingen.
- 40 VERVLIET (J.B.). *Volkswijsheid in beeld en schrift*. Iconographische studie. Brecht, 1894, p. 5-6.
- 41 Reproducties van vier van deze ontbrekende prenten: 1) H. Gummarus: LAMBRECHTS (R.). *Bezem en kruis. Grepen uit het Zuidkempische volksgeloof*. Retie, 1974, p. 146; 2) O.-L.-Vrouw van Loretten (7,5 x 8,3 cm): THIJS (A.K.L.). *Antwerpen ...*, p. 53; 3) H. Martinus (blazoentje, 9,1 x 6,6 cm): *ibid.*, p. 62; 4) H. Gummarus patroon van de houtbrekers (anoniem, 15,9 x 12 cm): VAN HEURCK (Em.H.). *Les images ...*, p. 39. In het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen zijn bovendien volgende prenten: 1) H. Cecilia vereerd bij de jezuïeten te Antwerpen (8,6 x 6,1 cm); 2) H. Bloed van Waldthürn (6,3 x 4,2 cm).
- 42 Nummers S.121, 122, 210, 238, 363, 399, 401 en 449; evenals de volgende 20 nummers die naar gesigioneerde, maar slechts voor de helft voorhanden exemplaren verwijzen: S.47, 51, 134, 179, 195, 207, 221, 233, 252, 263, 277, 283, 285, 348, 369, 398, 407, 482, 484 en 514.
- 43 THIJS (A.K.L.). Van kleine kopergravuurtjes naar lithografische wandprenten. Religieus beeldmateriaal van de Antwerpse drukkerij-uitgeverij Michiel Vinck (ca. 1824-1841). *Volkskunde*, 100, 1999, p. 289.
- 44 BAUWENS (J.). *Het oeuvre ...*, p. 87, nummers S478-481. De twee eerstgenoemde koperplaten zijn verworven uit de collectie van Em.H. van Heurck.
- 45 De voorstelling is op een sanctje van Hiëronimus Wierx genspireerd. Cfr. LEMMENS (F.). *Antwerpse evangelieprenten. I. Het verborgen leven van Jezus, tweede band. (Bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen. Afdeling Prenten)*. Antwerpen, 1998, p. 88. - J. Bauwens maakt geen melding van deze Fruijtiers-prent.
- 46 THIJS (A.K.L.). Communicatie via religieuze drukgrafiek in het preïndustriële corporatisme (Brabant en Vlaanderen). In: LIS (C.) & SOLY (H.) (eds.). *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de Lage Landen*, Brussel, 1997, p. 218-219, 227 en 235.

- 47 Maria Kevelaer im Bild. *Vera Effigies Matris Iesu. Sammlung Josef Thoenissen.* Kevelaer, 1987, p. 27 en 49-51.
- 48 Vermoedelijk te identificeren als de prent afgebeeld bij: THIJS (A.K.L.). *Antwerpen ...*, p. 89. De (anonieme) koperplaat berust in de kerk van het nabijgelegen Hoogstraten.
- 49 *Ibid.*, p. 88-89.
- 50 LINNIG (B.). *Bibliothèques et ex-libris d'amateurs belges aux XVIIe, XVIIIe et XIXe siècles.* Parijs, 1906, p. 40-44, 48-49, 56-59 en 159-160. ID. Eenige Vlaamsche ex-libris-stekers ..., p. 23-27. ID. *Nouvelle série de bibliothèques et d'ex-libris d'amateurs belges aux XVIIe, XVIIIe et XIXe siècles.* Brussel, 1910, p. 42-44 en 59-61. ID. *Quelques ex-libris belges anciens.* Parijs, 1921, p. 15-17 en 31-36. Het ex libris van de Gentis ("L. fruijters sculp: Antverpiae 1750.", 12,2 x 8 cm; niet vermeld door B. Linnig) bevindt zich in een Antwerpse privé-verzameling.
- 51 THIJS (A.K.L.). *Antwerpen ...*, p. 121. SPAMER (A.). *Das Kleine Andachtsbild vom XIV. bis zum XX. Jahrhundert.* München, 1930, p. 137 ("Heiligenbilderbogen zum Zerschneiden").
- 52 Aan het door Em. van Heurck bestudeerde exemplaar ontbraken twee voorstellingen. VAN HEURCK (Em.H.) & BOEKENOOGEN (G.J.). *Histoire de l'imagerie populaire flamande et de ses rapports avec les imageries étrangères.* Brussel, 1910, p. 535-536. Blijkens de beschrijving aldaar is deze prent sterk verwant met de nummers WP.1-11 bij J. Bauwens (p. 109-110).
- 53 Notitie van Em.H. van Heurck in het Volkskundemuseum te Antwerpen.
- 54 THIJS (A.K.L.). De fondscatalogus uit 1801 van J.H. Le Tellier, drukker-uitgever van populaire boeken en volks- en kinderprenten te Lier. *Volkskunde*, 96, 1995, p. 58-59 en 66 (met citaat uit 1801: "Kinder-prentjens sive Mannekens-papier).
- 55 Zie: VANSUMMEREN (P.). *Kinderprenten van Brepols.* Turnhout, 1996, passim.
- 56 Voor 13 gulden graveerde hij in 1765-66 20 zielmispenningen voor de fondatie E.H. J.Fr. Papeleu, kapelaan van de Venerabel Kapel (Sint-Jakobskerk, Antwerpen). DE BEER (J.). *Méreaux anversois.* Deel 1, Brussel, 1929, p. 69.
- 57 Bescheiden begin van inventarisatie der "boekverluchtingen" bij J. Bauwens (56 nummers).
- 58 VAN DEN WIJNGAERT (F.). De late Moretussen en de boekillustratie. *De Gulden Passer*, 26, 1948, p. 150, 154-155, 192-193 en 199.
- 59 In tegenstelling tot wat Bauwens (p. 23) beweerde. Zie: ROMBOUTS (Th.) & VAN LERIEUS (Th.). *De liggeren ...*, Deel 2, p. 406 (1670: leerling afzetter), 508 (1685: meester afzetter) en 552 (doodsschuld van Elisabeth Inhoff, 1691: verlichter).
- 60 THIJS (A.K.L.). *Antwerpen ...*, p. 145-146.
- 61 THIJS (A.K.L.). *Antwerpen ...*, p. 30, 41 en 109.
- 62 JACOBS (J.H.M.). Vroomheid inprenten. De prentjesverzameling in het Museum voor Religieuze Kunst te Uden. *Volksdevotie. Beelden van religieuze volkscultuur in Noord-Brabant*, Uden, 1990, p. 122-123.
- 63 Een reproductie van de Wielans-uitgave bij: RUYS (R.). Devotieprentjes als bron voor de studie van de volksdevotie. DE ZUTTER (W.P.) & VAN DE WALLE (R.) (red.). *Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden.* Brugge, 1984, p. 121.

HOEVE, STAM, BODEM EN VOLKSAARD. CLEMENS VICTOR TREFOIS EN DE VLAAMSE VOLKSKUNDE TIJDENS HET INTERBELLUM

Björn Rzoska (1)

Op 14 maart 1936 organiseerde de afdeling volkskunde van het *Nederlandsch Nationaal Bureau voor Anthropologie* te Amsterdam de "vijfde jaarlijksche folkloredag". De bijeenkomst in het Koloniaal Instituut stond helemaal in het teken van de volkskundeatlas. De voorzitter van de vergadering en van de afdeling folklore van het antropologisch bureau, de Nederlandse folklorist en publicist D.J. Van der Ven, betoogde voor het internationale gezelschap dat "een vriendschappelijk samenzijn met de vertegenwoordigers van het atlasonderzoek in Vlaanderen en in Duitsland" een bij hem reeds lang bestaand verlangen vervulde. Toch moet Van der Vens vurige verlangen maar enigszins zijn geblust bij het zien van de omvang van de Vlaamse delegatie. Enkel Clemens Trefois spoorde op een prille lentedag in 1936 naar Amsterdam. Hij hield er een lezing, evenals de Leidse hoogleraar Jan De Vries, D.J. Van der Ven en de Duitse volkskundigen E. Wildhagen en E. Röhr. Vooral Wildhagen was onder de indruk van Trefois' "bevindingen aangaande het hoevenbouwonderzoek in Vlaanderen". (2) De ondervoorzitter van de *Deutsche Forschungsgemeinschaft* klampte Trefois na zijn uiteenzetting aan: "Professor, mag ik u uitnodigen om naar Berlin..." (3) Trefois onderbrak Wildhagen onmiddel-

lijk en verzocht hem "mij voortaan niet meer met Professor te betitelen? Ik ben maar 'n simpel knechtje aan de Universiteit, moet ge weten..." De verbaasde Wildhagen kon enkel uitbrengen "aangezien het bewezen is dat de knechtjes van de Universiteit zeer verstandliche lieden zijn, hoe moeten wij ons dan de capaciteit van de professoren voorstellen?" (4)

Clemens Victor Trefois brak op het einde van de jaren 1920 met zijn technisch-bouwkundig hoeveonderzoek in de Vlaamse volkskundige wereld door. Hij was één van de eersten, samen met Victor De Meyere (1873-1938), die de aandacht vestigde op het belang van de 'stoffelijke' of materiële volkskunde. Bovendien sloot zijn onderzoek aan bij één van de prioriteiten die het internationaal volkskundig onderzoek tijdens het interbellum nastreefde: het samenstellen van volkskundeatlassen om zo de oude cultuurgrenzen vast te leggen. Vooral in Duitsland kregen diverse atlasprojecten sinds het begin van de jaren 1920 ruime aandacht, ook vanuit de overheid. Diverse organisaties waren al enige tijd bezig met het samenstellen van een Duitse volkskundeatlas en met het propageren van de geografische of cartografische methode. Het hoeveonderzoek van Trefois ging, net als de volkskundeatlassen, op zoek naar oude cultuurgren-

zen. Trefois verwierf dan ook in de jaren 1930 naam en faam in Duitsland en Nederland. Op diverse internationale congressen voerde hij het woord. In tegenstelling tot de meeste andere sprekers had Trefois nooit een academische opleiding genoten. Met een combinatie van tomeloze energie, doorzettingsvermogen, ambitie en de steun van het Vlaamsgezind cultureel netwerk waarvan hij deel uitmaakte, bouwde Clemens zich vanuit zijn grijze klerken bestaan een internationale reputatie op als onderzoeker.

1. Folklore aan het front

Trefois was student architect-technicus aan het Gentse Sint-Lucas-instituut toen in 1914 de kanonnen van augustus de Eerste Wereldoorlog aankondigden. Clemens, de oudste zoon uit een Gents arbeidersgezin, vluchtte naar Frankrijk en werd er ingelijfd bij het tweede Vreemdelingenlegioen. ⁽⁵⁾ Na enkele maanden keerde de jongeman terug naar België en vervoegde er als oorlogsvrijwilliger het Belgisch leger achter het IJzerfront. Trefois werd in de loopgraven van de Westhoek een overtuigd en radicaal flamingant. Jaren later raakte Trefois nog steeds ontroerd als hij het had over de in nood ontluikende "veree-ring en waarachtige liefde voor Moeder Vlaanderen", die bij de Vlaamse frontsoldaten resulteerde in "toekomst-droomen van vrijheid en heropstanding hoog als zegetorens op den met bloed en

zweet doordrenkten vadergrond waarop deemoedig het Groote Volksoffer werd volbracht..." De oud-oorlogsvrijwilliger wees, niet zonder enige zin voor gezwollen retoriek, op "de ontvlaamschingsmanoeuvres [die] het moreel lijdten der 'jongens' tragisch-ondraaglijk had gemaakt, [en hoe] hun vrijheidszin en fierheidsgevoel feller dan ooit diep in de geschokte gemoederen brande [...]" Maar gehecht "aan hun Vlaamsche geaardheid", als zonen van dat "ééne Volk: de erfgenamen van het granieten geslacht der fiere, onbuigzame 'kerels'", hadden ze niet versaaft en uit de tragische situatie hoop en "nieuwe levensvreugde" geput. De bovenstaande passages zijn te lezen in een 'bijna' gepubliceerde tekst van Trefois over oorlogsfolklore aan het IJzerfront in de jaren 1914-1918. In die moeilijke periode als soldaat startte Clemens tussen het oorlogsgeweld zijn eerste volkskundig onderzoek. In november 1917 las hij een oproep van Paul De Keyser (1891-1966), toen geïnterneerd als leraar in Nederland, in *Vrij België* waarin deze het betreurde "dat niemand er aan dacht om in navolging van de 'Société Suisse de traditions populaires' een vragenlijst van soldatenfolklore te verspreiden [...]" Clemens voelde zich aangesproken en begon in de eerste maanden van 1918, tijdens de vaak doodse en saaie momenten in de loopgraven, aantekeningen te maken over "folklore-verschijnselen aan het oorlogsfront." ⁽⁶⁾

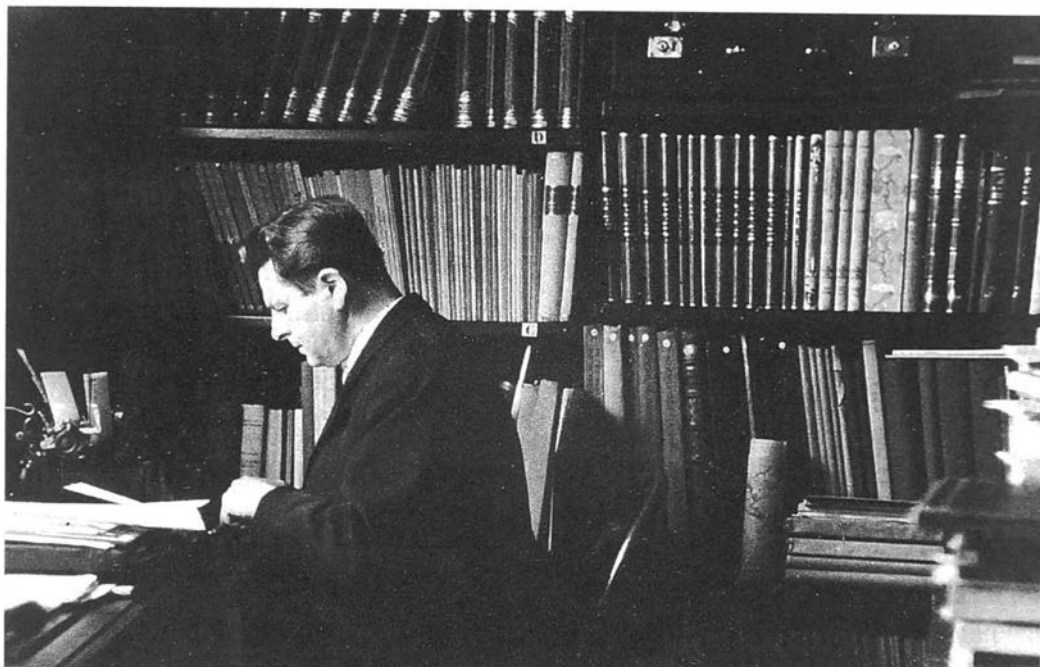

Jaren later leerde hij De Keyser, toen docent van de vrije cursus volkskunde aan de Gentse universiteit, persoonlijk kennen. Deze moedigde Trefois aan zijn onderzoek af te maken en te publiceren. Maar de gebeurtenissen aan het front hadden te diepe sporen nagelaten, het project sleepte aan en Clemens kwam er niet toe zijn bevindingen op papier te zetten. Psychisch waren de oorlogsjaren voor Trefois te dichtbij om erover te schrijven. (?) Hij had dan ook een zware tijd doorgemaakt in de jaren 1914-1918, ook al was hij een voorbeeldig soldaat geweest die door zijn oversten getypeerd werd als "intelligent, dévoué et courageux". In oktober 1915 raakte Clemens evenwel gewond "par balle de fusil à la jambe". Het ongeluk schrikte hem niet af en in augustus 1918 bood hij zich spontaan aan "pour faire partie d'une expédition dans les lignes ennemies et à part son audace, son esprit de décision et son mordant contribue à la réussite complète de l'opération." (8) Pas in 1939, geschokt in zijn pacifistische overtuiging als oud-fronter door de Duitse inval in Polen, haalde Trefois zijn notities over de oorlogsfolklore van onder het stof. Hij verzorgde, op aandringen van het bestuur, een lezing over het frontleven op de algemene ledenvergadering van de *Bond van Oostvlaamse Folkloristen* op 10 december 1939. Samen met Paul De Keyser bereidde hij een thema-nummer van *Oostvlaamse Zanten* over oorlogs-

folklore voor. Het nummer was volledig gedrukt in mei 1940, toen de Duitsers België binnenvielen. In allerijl besliste de redactie het voorziene en reeds gedrukte nummer niet te laten verschijnen, omdat ze meende dat de bezetter aanstoot zou kunnen nemen aan Trefois' bijdrage, die uitgebreid aandacht besteedde aan de humor onder de frontsoldaten. (9) Een vervangnummer verscheen, de teksten van Trefois en De Keyser werden nooit gepubliceerd.

2. Garçon de service

Na de wapenstilstand op 11 november 1918 keerde de soldaat-student naar Gent terug en behaalde in juli 1919 het diploma van architect-technicus. (10) Het waren moeilijke tijden voor het gros van de bevolking, net na het einde van de strijd. Een Gents arbeidersgezin met elf kinderen moest vaak improviseren om te overleven. Vandaar dat de pas afgestudeerde Trefois in december 1919 maar al te graag in dienst trad als 'garçon de service' of loopjongen bij het laboratorium voor experimentele psychologie van professor Jules Jean Van Biervliet. Het is het begin van een lange loopbaan in de technisch-administratieve diensten van de Gentse universiteit, een loopbaan die abrupt werd afgebroken in 1942. In 1921 verliet Trefois het psychologisch laboratorium en ging werken als klerk aan het pas opgerichte *Hooger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde (HIKO)*, dat res-

Clemens Trefois aan zijn bureau op het HIKO, april 1939. (Foto AMVC)

sorteerde onder de faculteit Letteren en Wijsbegeerte. Deze grotere zekerheid op het arbeidsvlak deed Clemens verlangen naar een eigen gezinsleven, in hetzelfde jaar als zijn benoeming aan het instituut huwde hij Agnes Verspeurt. Trefois groeide aan het HIKO uit tot een manusje-van-alles die nauwgezet zijn opdrachten uitvoerde: "Kundig teekenaar maakt hij teekeningen voor de leer- gangen over de bouwkunst en Oudheid- kunde. Hij verricht de dagelijkse brief- wisseling, houdt de comptabiliteit van het Instituut in orde, houdt den onomas- tischen Catalogus der bibliotheek in regel en is thans bezig een ideologi- schen kataloog te vervaardigen", aldus

één van de aan het instituut verbonden professoren. Daarnaast hield de vlijtige technisch bediende zich ook bezig met de bestelling en inschrijving van boeken en platen in de bibliotheek, het bedienen van het projectietoestel tijdens de lessen en zelfs het verzorgen van de opschrif- ten in het *Oudheidkundig Museum* van de universiteit. (1) Alsof dit alles nog niet genoeg was, maakte Clemens 's avonds thuis nog hele reeksen diaposi- tieven voor verschillende hoorcolleges, hierbij geholpen door Agnes. Maar Trefois was ambitieus en had ook intellectuele aspiraties. Bovendien werd hij in dit verlangen gestimuleerd door de dagelijkse contacten die hij had met pro-

fessoren zoals Henry van de Velde (1863-1957), Stan Leurs (1893-1973) en Paul De Keyser. Zij waren specialisten op terreinen waarvoor Clemens een meer dan gewone interesse had: architectuur, kunstgeschiedenis en volkskunde. In het academiejaar 1925-1926 volgde de energieke klerk de vrije cursus volkskunde bij De Keyser, die dat jaar uitgebreid aandacht besteedde aan hoevebouw. Wat Trefois uiteindelijk echt overtuigde om zelf met onderzoek te starten was zijn contact met de Vlaamsgezinde dichter en folklorist Pol De Mont (1857-1931). Deze sprak in 1926 op het 8ste Vlaams filologencongres in de afdeling folklore over *Braakliggende studievelden* "waarvan het hoog tijd werd met de ontginning te beginnen. Zulk een studieveld is in elke Vlaamse streek, de huizen- en hoevebouw, hoofdzakelijk tot ongeveer 1870, en slaat op de meeste oude, niet in baksteen gebouwde huizen op de buiten." (12) De aanwezige architect-technicus luisterde aandachtig en zocht na de vergadering De Mont op. Deze moedigde Trefois aan om een onderzoek naar hoevebouw te starten en daarvoor "het land in alle richtingen [te doorkruisen]." (13) Clemens volgde die raad letterlijk op en in zijn weinige vrije tijd reisde hij, vaak in het gezelschap van vrouw en kind, "slechts gewapend met potlood, notaschetsboek en fototoestel" heel Vlaanderen door op zoek naar oude hoeven. (14)

3. De grote doorbraak... met steun van Goossenaerts en De Mont

Meermaals is reeds de nadruk gelegd op het belang van de Vlaamse filologencongressen voor de institutionele ontwikkeling van de volkskunde in het interbellum. (15) De volkskunde als wetenschap werd in de jaren 1920 een belangrijk cultuurpolitiek element in de Vlaamse ontvoogdingsstrijd, niet in het minst omwille van de nadruk die volkskundigen legden op de typische gebruiken en zeden van 'het volk' of de zogenaamde volksaard. Volksaard of volksziel waren concepten die in de loop van het interbellum een politieke dimensie kregen. Met het idee dat er zoiets bestond als een Vlaams of Nederlands volk met een 'eigen aard', dat bovendien verschilde van andere volkeren, vonden volkskundigen en Vlaamsgezinden elkaar op politiek en cultuurpolitiek niveau. Flaminganten ijverden voor een correcte toepassing en uitbreiding van de taalwetten, die het Nederlands als gelijkwaardige taal naast het Frans in bestuur, administratie en onderwijs voorschreven. Ook zij vertrokken vanuit het concept van een zelfstandig Vlaams volk of natie en stonden op één lijn met de volkskundigen. Eén van hen was de germanist Jozef Goossenaerts (1882-1963), dé spil van de Vlaamse filologencongressen, die verontrust reageerde

toen Trefois hem in oktober 1927 meldde dat er kapers op de kust waren die hem zijn onderzoek wensten te ontnemen. Onthutst, gezien de eerste resultaten van het onderzoek, bracht Goossenaerts Pol De Mont, de voorzitter van de sectie folklore op de congressen van 1926, op de hoogte: "Clem. Tréfois, bediende bij het Instituut voor Kunstgeschiedenis, Univ. Gent, is begonnen met 'n zeer uitvoerige studie van de hoevebouw in Oost-Vlaanderen. Zeker al 'n paar duizend kilometer afgelegd (te voet). Groot aantal foto's genomen. Vond zelfs - onder de 9 verschillende types - 'Bruegelhoeven'! Ik denk dat zijn werk iets merkwaardigs wordt. 'n Model voor elders. En zeggen - dat 'men', het hem zou willen ontfutselen!"⁽¹⁶⁾ Goossenaerts noemde geen namen, maar het vermoeden bestaat dat vooral Paul De Keyser, kersvers docent Volkskunde aan de Gentse universiteit vanaf het academiejaar 1925-1926, niet echt gelukkig kon zijn met de mogelijke aandacht voor Trefois' onderzoek.

Hij kende Clemens intussen erg goed. Zoals reeds eerder vermeld, volgde Trefois de vrije cursus Volkskunde in het eerste jaar dat deze op het programma stond. Bovendien behoorden beiden tot de stichters van de Bond van Oostvlaamsche Folkloristen (1926), waarvoor het initiatief werd genomen door de Aalsterse leraar Fernand Van Es in de afdeling Folklore op de Vlaamse Filologencongressen van 1926. ⁽¹⁷⁾ De

Keyser werd voorzitter van de nieuwe vereniging, terwijl Trefois vanaf 1927 verantwoordelijk werd voor de *Kommissie voor Folkloristische Opzoekingen*, opgericht in de schoot van de Bond naar het voorbeeld van de *Provinciale Dienst voor Geschiedkundige en Folkloristische Opzoekingen* van de provincie Brabant. De Keyser was dus volledig op de hoogte van het hoeveonderzoek en de eerste resultaten hiervan. Het besef dat een technisch bediende, buiten zijn eigen seminarie, belangwekkend en nieuw volkskundig onderzoek verrichte, zal hem zeker hebben verontrust. Goossenaerts had echter een tactisch plan uitgedacht om 'men' te counteren: "We laten Tréfois optreden Wet. Congressen, Pasen 1928, Leuven." Pol De Mont ging akkoord met het voorstel. De oude dichter-folklorist, zelf één van de inspirators van Trefois' onderzoek, was uiteraard zeer geïnteresseerd in de resultaten van het hoeveonderzoek. Op 14 april 1928 sprak Trefois zijn 'maidenspeech' uit op het 9de Vlaams filologencongres in Leuven. In zijn geestdrift en enthousiasme dreigde de spreker de hem toegemeten spreektijd te overschrijden, waarop folklorist Frans M. Olbrechts (1899-1958) spontaan zijn spreektijd afstond aan de nieuwe sensatie. In een druk bijgewoonde vergadering kon Clemens zijn lezing over *Hoebenbouw in Oostvlaanderen* afmaken. ⁽¹⁸⁾ Goossenaerts en De Mont konden tevreden zijn, Trefois miste zijn

intrede in de Vlaamse volkskundige wereld niet. Plots werd hij gegeerd als spreker voor diverse verenigingen en kreeg zijn onderzoek navolging: "Ook heeft men mij uitgenoodg [sic] op de vergadering Folklore V.T.B. [Commissie waarvan De Mont voorzitter was, BR] om daar de resultaten v. mijn bevindingen te komen uiteenzetten. [...] V.T.B. ook is het inzamelen v. foto's begonnen en het rondsturen v. vragenlijsten. Dit laatste is niet praktisch." Clemens geloofde niet in de indirecte methode van vragenlijsten en trok er liever zelf op uit om zijn materiaal te verzamelen. Spottend liet hij Goossenaerts weten: "P.d.K. [Paul De Keyser, BR] is volop aan 't werk. Het spreekt van zelfs [sic] dat hij zich niet mag laten handicapeeren." Dit bevestigt deels het vermoeden dat vooral Paul De Keyser Trefois' onderzoek trachtte te recupereren. Tegelijkertijd onderstreepte Trefois de belangrijke rol van Goossenaerts in het hele verhaal en wond er geen doekjes om toen hij schreef: "Aan U is [...] [het] dat ik het afwerken van 'Hoevenbouw' te danken heb." (19) Ook Pol De Mont ontwikkelde in de weken na het filologencongres een intense vriendschap met Trefois. De regelmatige contacten tussen beide mannen in de lente van 1929 tonen aan hoe snel Trefois naam en faam maakte en hoe De Mont, door zijn vele contacten, zijn 'leerling' steunde in zijn opmars op de volkskundige ladder. Officiële instanties raakten heel erg

geïnteresseerd in het onderzoek van de klerk. Eind april vertelde De Mont aan Trefois dat Victor De Meyere, lid van de *Kommissie voor Folkloristische en Geschiedkundige Opzoekingen* van de provincie Antwerpen, een plan had om het onderzoek van Trefois te subsidiëren: "Deze [Victor de Meyere, BR] vertelde mij, dat hij met den Gouverneur [baron Holvoet, BR] over uw werk had gesproken & dat deze heer, ten eerste met uw plan ingenomen, den wensch uitsprak, dat gij uw volledig werk aan de Provincie Antwerpen ter uitgave zoudt afstaan. Deze Prov. zou U dan een aanzienlijken subsidie verleen en & dat voorbeeld zou waarschijnlijk wel door de andere VI. Prov., Brabant erinbegrepen, worden gevolgd." (20) Het moet Trefois als muziek in de oren hebben geklonken. Jarenlang draaide hij zelf op voor de kosten van zijn onderzoek, nu bleken er zelfs meerdere gegadigden te zijn om het eerste werk van de hoevespecialist uit te geven. De studie die Trefois klaarliggen had, was echter al besproken door Maurits De Meyer (1895-1970) van de Standaard-Boekhandel. Maar Trefois wilde het ijzer smeden terwijl het heet was en antwoordde De Mont dat "indien de Comm. Prov. Bestuur Antwerpen accoord is, ben ik gaarne bereid mij ten dienste te stellen om, gewetensvol, het onderzoek ten einde te brengen en haar de uitslagen over te maken." (21) Met de steun van Goossenaerts en De Mont

werd Trefois razendsnel een betekenisvolle schakel in het Vlaamse volkskundige netwerk. Al gauw zou ook de buitenlandse interesse voor zijn onderzoek blijken. Nochtans vergat Trefois nooit dat de twee prominente flaminganten hem de mogelijkheid hadden gegeven los te komen uit zijn monotone administratieve bestaan. Regelmatig zou hij later bijdragen verzorgen voor *Wetenschap in Vlaanderen* en *Wetenschappelijke Tijdingen*, de opeenvolgende tijdschriften van de *Vereniging voor Wetenschap* van Goossenaerts. En in de lente van 1929 wandelde Clemens op uitnodiging van De Mont door Wambeke en Ternat, de geboortestreek van de dichter. De relatie De Mont-Trefois was er één tussen een leermeester en zijn leerling: "k Ben nog altijd onder den indruk van wat ik, door U, dien heerlijken lentedag, te Wambeke, te Ternath, zien en te hooren kreeg. Zoo'n uitstapje is onvergetelijk. 'k Ben vol enthousiasme thuis gekomen", aldus Trefois. (22)

4. De romantische 'stamformule' op de helling

De interesse van Clemens Trefois voor het platteland had ook een diepere grond dan de door hem aangevoelde leemte in het wetenschappelijk onderzoek. "Er moest dus gered wat er nog kon gered worden!", schreeuwde Trefois in zijn eerste boekje uit. (23) Iets verderop heeft hij het over de

'Heimatschutz' of de bescherming van het heem zoals die nagestreefd werd in de Kommissie voor *Folkloristische Opzoekingen* binnen de Bond. Deze heemschutbeweging kwam op gang in de jaren 1920 in Duitsland. (24) Ze was een typisch product van het cultuurpessimisme dat op het einde van de 19de eeuw in heel wat Europese intellectuele milieu's en vooral na het geweld en de revoluties van de jaren 1914-1918 zijn intrede deed. Dit pessimisme uitte zich in anti-moderne opvattingen en een algemene vrees voor een culturele nivellering als gevolg van de internationalisering, urbanisatie en technologische vooruitgang. (25) Dit pessimisme resulteerde in een stijgende aandacht voor het platteland als één van de laatste bronnen van oorspronkelijke, zuivere en authentieke cultuur. Het was een gangbare opvatting onder volkskundigen dat de plattelandsbevolking de meest oorspronkelijke was, het best de karaktertrekken en de kenmerken van 'het volk' in zich droeg en dit reeds voor een heel lange periode. Dit zogenaamde continuïteitsdenken, nl. de boeren als bijna onveranderlijk reservoir van eeuwenlange tradities en rituelen, zorgde voor een verhoogde belangstelling voor het landelijke leven. Vóór al dit zuivers werd aangetaast en uitgewist door moderne ontwikkelingen diende het te worden opgetekend, bewaard en beschermd. Vandaar dat Trefois zeer opgetogen was dat het

Trefois in gezelschap van L. Verlodt, G. Celis en H. Van Overbeke in het museum voor Volkskunde te Gent, september 1927. (Foto AMVC)

in 1927 gestichte Museum voor Folklore te Gent, ook een 'Platlandsche Afdeeling' bevatte. ⁽²⁶⁾

De uitgebreide aandacht, vanaf de jaren 1930 ook internationaal, voor het onderzoek van Trefois had alles te maken met zijn revolutionaire analyse. Hij veegde alle tot dan toe gangbare opvattingen over hoevebouw van tafel en plaatste de door historici, etnologen en geografen ontwikkelde historisch-etnologische 'stamformule', waarbij Friezen, Saksen en Franken als componenten van het

Nederlandse volk werden gedefinieerd, op de helling. Vele van deze vorsers zagen in het boerenhuis "een hulpmiddel tot het vaststellen van oude stamgrenzen, daar er verband zou bestaan hebben tusschen volksstam en huisvorm." ⁽²⁷⁾ Deze stamverklaring werd ook verder doorgetrokken in de constructie van regionale volkskarakters of volkstypen, die teruggingen op de verspreiding van de Saksen, Friezen en Franken in de vroeg-middeleeuwse Nederlanden. Trefois plaatste dergelijke

opvattingen onder de noemers "misleidend" en "romantische sentimentaliteit" en stelde vast dat elk methodisch onderzoek naar de landelijke architectuur ontbrak. Hij wees vooral op rol van economische en geografische elementen in de ontwikkeling van de landelijke architectuur: klimaat, bodemgesteldheid, type van bedrijfsuitbating (veeteelt, landbouw of gemengd). Op basis daarvan, en niet op basis van stamverwantschap, construeerde Trefois volkstypen die volledig gebaseerd waren op de vruchtbaarheid van de streek. Zo stelt hij over Brabant en Haspengouw: "Hier is de heereboer bewust van zijn voor naamheid. Hier voelt men ontzag voor zijn stoer doorzettingsvermogen, zijn onafhankelijkheidszin, zijn hartstochtelijke en onuitputtelijke werkkraft. [...]" Op de met den vruchtbaren bodem vergroeide hoeve is het leven nooit vervelend noch eentonig. Ook in de minder rijke streken heerscht in de bescheiden boerderij nog een blijmoedige geest, al is er de strijd bij het veroveren der natuur dan ook heel wat zwaarder." De bodemgesteldheid was het sleutelstuk in zijn theorie, in minder vruchtbare streken waren de boeren koppiger daar ze meer moeite moesten doen om hun grond economisch rendabel te maken. Toch bleef, aldus Trefois, zowel de kleine als de grote boer "een man van orde en tucht, een toonbeeld van keiharde koppigheid, die, jaar in, jaar uit, de harde wetten hem door de natuur opge-

legd steeds onverminderd trouw naleeft." (28) Met deze opvattingen ging Trefois frontaal in tegen de gangbare opvattingen. Aanvankelijk kreeg zijn onderzoek dan ook heel wat aandacht, in de jaren 1930 werd de hoevespecialist zelfs gesteund vanuit het *Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (NFWO)*! Met de steun van rector August Vermeulen (1872-1945) kreeg Clemens een beurs tijdens het academiejaar 1932-1933 en mocht hij zijn hoevestudie verder uitbreiden, de publicatie *De Plattegrondsvormen van zg. 'Frankische' Boerderijtypen en hun geografische Verspreiding in ons Land* was er het directe resultaat van. Opnieuw met de steun van Vermeulen slaagde Clemens erin, als klerk notabene, in de jaren 1934 en 1937-1938 opnieuw een beurs als vorser bij het NFWO binnen te halen. Deze keer kreeg hij de kans zijn onderzoek in het buitenland verder te zetten: Clemens ging hoeven onderzoeken in Pas-de-Calais, Picardië, Artesië, Kent, Sussex, Friesland en Gelderland. (29) Trefois was dus iets meer dan drie jaar als vorser verbonden aan het NFWO, maar slaagde er eigenlijk niet in de ingeslagen weg verder uit te werken. Al te vaak werd steeds dezelfde theorie in latere publicaties herkauwd en was de wetenschappelijke sensatie over zijn eerdere inzichten, zeker na de jaren 1940-1944, volledig verdwenen.

5. Veldonderzoek versus vragenlijsten

Tijdens het interbellum werden in Vlaanderen en Nederland plannen gesmeed om, in navolging van Duitsland, een gezamenlijke volkskunde-atlas samen te stellen. Van bij het begin wilde men een Vlaams-Nederlandse samenwerking want zo stelde één van de initiatiefnemers: "Mijns inziens gaat het b.v. niet op een Vlaamschen kultuuratlas uit te geven, maar wel een Nederlandschen, want dat ware op ethnografisch gebied een grens trekken, die maar bestaat op politiek gebied." (30) Reeds in 1932 werd in de afdeling Folklore van het Vlaams filologencongres besloten een voorlopig comité te stichten dat zich zou bezighouden met de concrete uitwerking van de plannen. Vanuit Nederland werden de Leidse hoogleraar Jan De Vries (1890-1964) en de secretaris van de dialectencommissie P.J. Meertens (1899-1985) in het comité opgenomen. Deze laatste werd voorlopig secretaris voor het Nederlandse luik, Frans M. Olbrechts voor het Vlaamse. (31) In oktober 1932 werd te Brussel de *Zuidnederlandsche Centrale voor Folklore-onderzoek* boven de doopfont gehouden. Naast Olbrechts en Paul De Keyser werd ook Clemens Trefois opgenomen in het voorlopig secretariaat van de nieuwe vereniging. Deze ging zich van bij het begin vooral concentreren op het reali-

seren van een volkskunde-atlas. Door twisten in het Nederlandse kamp en een misgelopen financiële injectie door het *Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek*, stierf de Centrale in 1935 een stille dood. (32) Reeds een hele tijd daarvoor had Trefois echter al afgehaakt, vermoedelijk omwille van een methodologisch afwijkende visie op het atlasproject, hoewel hij vooral tijdsgebrek als verontschuldiging inriep. Bij het verslag van de huishoudelijke vergadering van de vereniging op 14 januari 1934, in de marge van de "Eersten Vlaamschen Folklore-dag", werd een post scriptum gevoegd: "Daar de heer Cl. Tréfois wegens overlast van bezigheden zich verplicht ziet als lid van de Commissie te bedanken, zal er moeten voorzien worden in zijn vervanging in de Commissie der X en in het bureel van de Centrale." (33) De commissie der X was op dezelfde vergadering samengesteld om "de statuten van de Centrale [...] [voor te bereiden] en de verdere werkzaamheden te regelen." Het lijkt onwaarschijnlijk dat Trefois een dergelijke centrale positie in de volkskundige hiërarchie zo maar opgaf omwille van tijdsgebrek, hij die gewend was hard te werken. Meer waarschijnlijk was dat Trefois niets voelde voor de verwezenlijking van het atlas-project zoals het door de Centrale werd nagestreefd. Deze had duidelijk gekozen voor het rondsturen van proefvragenlijsten, een systeem waar Clemens grote twijfels bij

had. Na het afhaken in januari is Trefois wel nog aanwezig op de Vlaamse filologencongressen in Leuven in 1934, waar de afdeling folklore volledig in het teken stond van de volkskunde-atlas. Bij de discussie steunde Trefois openlijk L. Verlodt, de secretaris van de *Bond van Oostvlaamse Folkloristen*, die de waarde van het materiaal verkregen door vragenlijsten in twijfel trok. Volgens Verlodt en Trefois kon enkel "persoonlijk onderzoek" waardevol materiaal opleveren. Maurits De Meyer, De Keyser en Olbrechts, die samen het bureau van de Centrale uitmaakten, counterden de kritiek: "met [...] correspondentie verwacht men antwoorden uit zeer veel plaatsen. Op enkele belangrijke punten zullen deze antwoorden door een persoonlijk onderzoek gecontroleerd worden, maar als men alles persoonlijk moet onderzoeken, zoals de heer Verlodt voorstet [sic], dan zou men minstens over 50 specialisten moeten beschikken die daar 10 jaren van hun leven willen aan geven zoals de heer Tréfois heeft gedaan. Dat is onmogelijk. Wat de onkosten betreft, dat werd uitgerekend en briefwisseling blijkt het goedkoopst te zijn." (34) Reeds in 1929 had Trefois in een schrijven aan Goossenaerts de vragenlijstenmethode als "niet practisch" omschreven (ut supra). Dit verschil in opvatting met de meerderheid van de leden van de Centrale deed Trefois besluiten de vereniging te verlaten. Op de huishoudelij-

ke vergadering van 3 juni 1934 was hij niet meer aanwezig. (35) Toch bleef Clemens overtuigd van het nut van volkskundige kaarten. In 1939 verdedigde Trefois met vuur de geografische of cartografische methode in de volkskunde "als een vruchtbaar en onmisbaar hulpmiddel willen de folkloristen de hun opgelegde taak kunnen vervullen." Hij wees op de verdiensten van de Centrale die bij "gebrek aan finantieele middelen geen gelijken tred [kon] houden met de buitenlandsche Centralen." Toch leek Trefois nog niet altijd overtuigd van het systeem van vragenlijsten, daar hij enkel aandacht heeft voor de studies van volkskundigen die zelf veldonderzoek tot kaarten hadden uitgewerkt. Hij heeft uiteraard uitgebreid aandacht voor zijn eigen hoeve-onderzoek en wijst erop hoe de cartografische methode "een einde [heeft] gesteld aan tal van verkeerde en in omloop zijnde voorstellingen." Interessant is dat Trefois, op dat moment lid van de *Nationale Commissie voor Folklore (1937)*, zijn artikel publiceerde onder de titel "Een Atlas voor Zuid-Nederlandsche Folklore". De gebruikte terminologie wijst erop dat Trefois Vlaanderen en Nederland nog steeds als één geheel beschouwde, maar gezien het verleden niet geloofde in een samenwerking. Of kon Trefois, als lid van een nationale commissie, zich geen Groot-Nederlands standpunt veroorloven? Redacteur van *Wetenschap in Vlaan-*

deren Jozef Goossenaerts maakte alleszins een bedenking bij het artikel van Trefois die wees in dezelfde richting: "hoe komt het toch dat hier geen Atlas voor het hele, éne Nederlandse taalgebied tot stand komt? Het lijkt ons weinig zin te hebben - behalve dan een geldelijke? - dat er een gemengd Belgische Kommissie voor Folklore in het leven is geroepen; al even weinig zin heeft het een gebied, dat (naar het getuigenis van niemand minder dan Jan de Vries zelf) voor de Folklore een is, zo maar in twee stukken te slaan (en de twee stukken nadien weer aan mekaar te plakken?). Dat is toch onnodig en onwetenschappelijk en dus verkeerd." (36)

De Vlaamse filologencongressen van 1934 brachten Trefois voor het eerst persoonlijk in contact met Jan De Vries. Clemens verzorgde in de afdeling Folklore een lezing met als titel "De theorie van J. Claerhout over de zg. Friesche hoeven in West-Vlaanderen" waarin hij betuigde dat de West-Vlaamse hoeven "organisch gegroeid [zijn] onder invloed van klimaat en socialen toestand, onafhankelijk van Frieschen of anderen invloed." Daarmee trok Trefois de theorie van de Westvlaamse priester-oudheidkundige Juliaan Claerhout (1859-1929) in twijfel. De Vries betwijfelde de stelling van Trefois en had het over een zekere samenhang omdat er "een bepaald type van Germaansche woning bestond, en de twee volkeren zekere gemeenschap-

pelijke trekken vertoonen." Toch kon Trefois De Vries ervan overtuigen dat de huidige hoeven in West-Vlaanderen vooral 19de eeuwse bouwsels zijn, en dus volledig zelfstandig ontstaan in een periode ver na de Friese invloed. (37) De Vries raakte meer en meer geïnteresseerd in de theorieën van Trefois, zeker wanneer deze laatste ook in Duitsland doorbrak. Zo sprak Trefois in 1936 op het "Nordischer Wissenschaftlicher Kongress" dat doorging in het Duitse Lübeck en een licht liet schijnen op "Haus und Hof im Nordischen Raum". Ook Paul De Keyser was aanwezig op deze bijeenkomst die volop gedragen werd door een nationaal-socialistisch geïnspireerde volkskunde. De Keyser deelde de lezers van *Wetenschap in Vlaanderen* mee dat Trefois er zou spreken over "den tegenwoordigen stand van het huisonderzoek in de Nederlanden." Wat hij er niet bij vertelde was dat de Nederlanden er werden omschreven als "Westrand des germanischen Siedlungsraumes" en dat Trefois er dus zou spreken over "Zur Hausbau am Westrand des germanischen Siedlungsraumes". Opvallend is ook hoe hij de duidelijk nationaal-socialistische context van het congres verdoezelde door een deel van de titel bewust weg te laten. Hij had het over een congres dat handelde over "Haus und Hof" en moftefeldte zo het politiek geladen "Nordischen Raum" weg. Nochtans lieten de sprekers weinig aan de verbeel-

ding over. Adolf Spamer (1883-1953), notoir boegbeeld van de Duitse volkskunde op nationaal-socialistische leest, sprak over "Haus als heim", terwijl Karl Theodor Weigel handelde over "Sinnbilder am hause". De duidelijke politieke keuze van de organisatoren bleek nog het meest uit een bijdrage van een regeringsvertegenwoordiger die het had over "Die Bedeutung des 'Hermann-Göring-Kooges' für die Pflege der hausbautradition in der Gegenwart". De handelingen van het

congres verschenen een goed jaar later, volledig in Gotisch schrift. (38) Trefois paste met zijn theorie rond de landelijke architectuur in het politiek project van de organisatoren. Hij ging uit van een "oer-oude gestandiseerde eenvormigheid" in de Germaanse landen en argumenteerde dat de "huidige bedrijfsgebouwen [...] te beschouwen [zijn] als de vrucht van een eeuwenlang zoeken en tasten, de uitkomsten van een langdurig proces." De verschillen voerde hij terug op klimatologische omstandigheden en

Jan De Vries en Clemens Trefois samen op de foto in Brussel, mei 1937. (Foto AMVC)

niet op stamverschillen. De Duitse nationaal-socialistische volkskunde vond ondermeer in zijn opvattingen een historische legitimatie van de nazistische expansiepolitiek. Trefois, die uit was op erkenning, zag er geen graten in zijn onderzoek in te passen in een dergelijk geladen politieke context. ⁽³⁹⁾

In de latere jaren 1930 mocht Trefois zich trouwens verheugen in heel wat internationale belangstelling. Zo vroeg Jan De Vries hem een bijdrage voor het internationaal volkskundige tijdschrift *Folk* en publiceerde hij in 1935 een bijdrage in het Duitse tijdschrift *Rheinische Vierteljahrsblätter*. ⁽⁴⁰⁾ Er ontstond een nauwere band tussen De Vries en Trefois, zeker toen de Leidse hoogleraar in 1937 een beroep deed op de Gentse klerk om in zijn *Volk van Nederland* de bijdrage over de boerenhoeven te verzorgen. De Vries wist "niemand, die dit beter zou kunnen schrijven dan jij". ⁽⁴¹⁾ Niettemin verving De Vries Trefois in de tweede versie van *Volk van Nederland* (1943) door de Friese folklorist en publicist Sytse Jan van der Molen (1912-1995). Deze opende meteen de aanval op de opvattingen van Trefois: "En hoewel aanvankelijk bij het huisonderzoek zeer zeker te veel gewicht aan deze driestammigheid [Friesen, Saksen en Franken, BR] is toegekend, kan niet ontkend worden, dat staminvloeden vooral bij de oudere huisvormen toch mede een rol spelen." Voor Van der Molen was het duidelijk

dat de "Vlaamsche onderzoeker Clemens V. Trefois [...] dan ook stellig te ver [gaat][...]" ⁽⁴²⁾ Ironisch genoeg hanteerde Van der Molen in zijn artikel de verspreidingskaart opgemaakt en getekend door Trefois voor de eerste druk. Van der Molen paste voor de nieuwe druk enkel de legende aan en introduceerde deels opnieuw een terminologie die op de diverse stammen terugging. Met de keuze voor Van der Molen maakte ook De Vries duidelijk dat in zijn ogen Trefois de relatie tussen de stammengeschiedenis en de landelijke architectuur al te zeer onderschatte. Of was het vooral een tactisch plan om zijn collega, professor J. Kapteyn (1870-1949), van de *Stichting Saxo-Frisia* te verzwakken door diens rechterhand Van der Molen in te palmen? ⁽⁴³⁾

6. Van VNV, DeVlag en het nationaal-socialisme van Hamer!

"Aan het verleden kan door niemand meer gedacht worden tenzij met den vasten wil om allen terugkeer ervan onmogelijk te maken. De taak van morgen is: het nieuwe opbouwen", aldus Vlaams Nationaal Verbond-leider Staf De Clercq (1884-1942). Met een algemeen rondschrjven in augustus 1940 trachtte de VNV-voorman na de Duitse inval in mei 1940 steun te vinden voor zijn politiek project en daarom richtte hij zich "tot een aantal vooraanstaande

persoonlijkheden in Vlaanderen” om hen op te roepen toe te treden tot zijn beweging van ”gezonde krachten”. Nog volgens De Clercq was het VNV de enige politieke partij die de nieuwe sociale orde kon verwezenlijken: ”Het V.N.V. is de eenige politieke groepering die deze taak op zich kan nemen: wij zijn de eenigen die noch ons verleden, noch ons programma in dezen tijd hebben te verloochenen.” Trefois hapte toe en ondertekende de oproep van het VNV. Daarbij verklaarde hij zich bewust te zijn, samen met de andere ondertekenaars, ”van hun verantwoordelijkheid ten opzichte van hun Volk en van het werk van wederopbouw dat moet worden tot stand gebracht, roepen alle Vlamingen op om -tot hernieuwing van de Nationale en Sociale orde- eendrachtig aan te sluiten bij de groote Volksbeweging, waarvan het V.N.V. het initiatief heeft genomen.” (44) Trefois, in 1939 nog geschokt in zijn pacifistische overtuiging door de Duitse inval in Polen, werd in 1940 lid van een partij en een beweging die openlijk de kaart van diezelfde Duitse bezetter trok. Mogelijks werd Trefois, naast zijn politieke overtuiging, ook geleid door de bij de brief gevoegde namenlijst van andere ”vooraanstaande persoonlijkheden”: Ernest Claes, Frans Daels, Filip De Pillecyn, Constant Leurs, Jozef Van Overstraeten.... Een aantal van hen, zoals Leurs, kende hij persoonlijk. Het moet Trefois, in zijn zoektocht naar

erkenning, deugd hebben gedaan op deze lijst te mogen figureren en te worden omschreven als iemand die behoorde ”tot diegenen die weerklink in Vlaanderen vinden.” Daarnaast vond Trefois zich vermoedelijk terug in de taak die het VNV zich bij monde van haar leider oplegde. In een toespraak op 13 november 1940 omschreef deze de taak van het VNV als volgt: ”het opwekken en het versterken van het volkswustzijn in Vlaanderen; in het opvoeden aller volksgenooten in nationaal-socialistische geest, tot dienende ondergeschiktheid der persoonlijke belangen en der groepsbelangen; aan het welzijn der Volksgemeenschap en het omzetten dezer volksverbondenheid in de politieke, kulturele en sociale economische ordening.” (45) Buiten de term ”nationaal-socialisme” moet de oproep bij heel wat volkskundigen vertrouwd in de oren hebben geklonken. Immers, tegen het einde van de jaren 1920 raakte de volkskundige wereld steeds meer overtuigd van de opvoedkundige waarde en taak van de volkskunde. Victor De Meyere getuigde over de volkskunde in 1927 dat er ”geen wetenschap [was], die het gevoel van het vaderland bij den eenling meer ontwikkelen kan.” (46) En in 1933 haalde De Keyser een hele resem Duitse studies aan om zijn lezers ervan te overtuigen dat volkskunde op de lagere school een noodzaak was: ”Practisch beteekent deze vaderlandslievende doelstelling dat men door ken-

401

nis van de eigen streek, van de 'heimat', door klassikaal en door buiten-klassikaal onderricht, d.i. door wandelingen en uitstappen in den omtrek van dorp of stad, de leerlingen in kommunie brengt met de volksgemeenschap, zooals ze tot uiting komt in het dialect, in de volks-poëzie, in de volksdracht, in de voedingsmiddelen, in de bijzondere waardeering van zekere planten en dieren, in de benamingen, in den aanleg der dorpen en de bouwvormen der hoeven, in den kultus, in zeden en gebruiken, in feest- en rouwgebruiken, in allerlei soort van bijgeloof. Na de eigenaardigheden van den eigen stam moeten de leerlingen den algemeenen volksaard (voor de Duitschers den Deutschen volksaard of 'Volkstum') leeren erkennen en beleven, doordat de folklore hen de psychologische geaardheid van hun volk openbaart, zooals zij zich voordoet in de sprookjes, de sagen, de mythen, de volksliederen, in de taal zelf, in den kultus, de zeden en de gebruiken." (47) Het zijn denkbeelden die in de jaren 1930 gretig werden overgenomen door Nieuwe-Orde groeperingen in hun strijd tegen een op productie gerichte industrieel-kapitalistische wereld. Ook zij ijverden voor een terugkeer naar een volksgemeenschap, die over het algemeen met het platteland werd vereenzelvigd, en voor het vervangen van geschiedenis door mythe, van stad door platteland, van individualisme door volksverbondenheid.... (48)

Trefois schakelde zich tijdens de bezettingsjaren steeds verder in in de nationaal-socialistisch geïnspireerde volkskunde, in zijn ogen een 'volksche' wetenschap met een 'volksche' opdracht. Zo schreef hij in 1941 een artikel in *DeVlag*, maandblad van de *Vlaamsch-Duitsche Arbeidsgemeenschap (DeVlag)*. Deze vereniging wou vooral de culturele en later ook de politieke betrekkingen tussen Duitsland en Vlaanderen verbeteren. (49) Opnieuw deed Clemens zijn hele theorie rond de hoevebouw in Vlaanderen uit de doeken. Alleen valt een veranderde terminologie op. Zo omschrijft Trefois boerderijen als "bescheiden en rationeel-volksche architectuur". Bovendien legt Trefois ook veel nadruk op de gezamenlijke en Germaanse oorsprong van de hoeven in Vlaanderen: "Uit gedane archeologische opgravingen is duidelijk gebleken, dat den oorsprong van al de hooger vermelde, slechts sedert de Middeleeuwen en later tot ontwikkeling gekomen hoevevormen te zoeken is in de rechthoekige oud-Germaansche boerderijconstructies." (50) In 1941 werd Clemens ook lid van de *DeVlag*. (51)

In 1942 laaide Trefois' vroegere wetenschappelijke ambitie opnieuw hoog op. Zijn wetenschappelijke aspiraties kwamen in een stroomversnelling toen in 1940 en 1941 een aantal Duitse gastprofessoren op het *Hoger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde (HIKO)* arriveerden. Zij kenden Trefois

en zijn onderzoek door de diverse publicaties in Duitse tijdschriften en zijn lezingen op heel wat Duitse congressen. Trefois droomde van een...doctoraat, iets wat niet mogelijk was in België zonder academisch diploma! Eén van de Duitse gastprofessoren aan het HIKO, professor Dr. Tackenberg, spiegelde "hem de mogelijkheid voor in Duitsland met zijn werk te doctoreren". Tackenberg, verbonden aan het *Deutsches Institut in Belgien* te Brussel, gaf Trefois in 1942 de mogelijkheid in dienst te treden aan het instituut als "technischer assistent und wissenschaftlicher mitarbeiter für volkskunde".⁽⁵²⁾ Clemens hapte toe en in augustus 1942 vroeg hij aan de beheerder van de Gentse universiteit een jaar verlof zonder wedde vanaf oktober, wat hem onmiddellijk werd toegestaan.⁽⁵³⁾ Wat Trefois toen nog niet kon weten, was dat het afscheid van het HIKO definitief zou zijn. Tackenberg bracht Trefois in hetzelfde jaar ook in contact met professor Roger Soenen (1902-1977), de latere leider van de *Germaansche Werkgemeenschap Vlaanderen*.⁽⁵⁴⁾ In 1942 richtte de *Germanische Wissenschaftseinsatz (Ahnenerbe)*, een SS-organisatie, een Dienststelle Flandern op. De belangrijkste doelstelling van deze Dienststelle was het nationaal-socialisme ingang te doen vinden in wetenschappelijke kringen. Bovendien ijverde ze voor de vervanging van de Groot-Nederlandse gedachte door een Groot-Germaanse.

⁽⁵⁵⁾ In augustus 1942 zocht de organisatie Soenen aan om de *Germaansche Werkgemeenschap Vlaanderen* op te richten. Trefois was één van de medestichters die in december van hetzelfde jaar in Gent de statuten van de nieuwe SS-organisatie opstelden. Artikel 2 liet geen twijfels bestaan omtrent de belangrijkste doelstelling van de organisatie: "De vereeniging stelt zich ten doel het volksche [lees Germaanse, BR] wezen van Vlaanderen te onderzoeken, te

De cover van het elfde nummer van Hamer.
(Foto S. Thijs)

beschermen en de kennis ervan te verspreiden.”⁽⁵⁶⁾ Trefois werd samen met Emiel Vercammen verantwoordelijk voor de redactie van een nog te verschijnen tijdschrift voor volkskunde. In januari 1943 verscheen het eerste nummer van het tijdschrift Hamer, een titel met een duidelijke verwijzing naar de Germaanse mythologie. Van bij het begin had het blad hechte banden met de Nederlandse versie, die reeds sedert 1941 onder dezelfde titel verscheen. Regelmatig werden de Vlaamse nummers voor meer dan de helft gevuld met bijdragen uit het Noorden van o.m. Jan De Vries, D.J. van der Ven en G. Schaap. In het eerste nummer van de Vlaamse versie schreef Trefois een bijdrage met als titel “De Vlaamsche boerderijarchitectuur en haar Oud-Germaansche bouwelementen”. Voor de zoveelste keer herkauwde Trefois de theorie die hij reeds op het einde van de jaren 1920 ontwikkelde. Maar deze keer valt toch een veranderd referentiekader op. Nadat Trefois erop gewezen heeft dat alle Vlaamse en Nederlandse hoeven gegroeid zijn uit de “éénruimige, geperfectioneerde oudgermaansche behuizing”, bouwde hij op een subtiele wijze de Groot-Germaanse idee in zijn tekst in. Vlaanderen en Nederland worden steeds in de Germaanse context geplaatst, “den Germaanschen bodem”, terwijl het Germaanse verleden voortdurend in positieve termen wordt beschreven: “De Germaansche volksgroepen

stelden zich bijgevolg niet tevreden met het bewonen van ... erbarmelijke woonkuilen, maar zij bouwden woningen van indrukwekkende afmetingen en van een geperfectioneerde techniek. Deze woningen moeten dus geheel anders zijn dan de niet de minst gerieflijkheid biedende tent- of bijkorfvormige hutten, waarover onze schoolboeken zoo graag spreken.”⁽⁵⁷⁾ Het artikel werd opgesmukt met heel wat foto's uit de collectie van Trefois zelf. Het is trouwens opmerkelijk dat vaak foto's uit zijn collectie, van boerderijen, boeren etc. als sfeerbeeld in diverse nummers terecht kwamen. Trefois schreef als redacteur slechts twee bijdragen in het tijdschrift. In het voorlaatste nummer van de eerste jaargang ging hij dieper in op de “Oud-Germaansche volksbouwkunst”. Dezelfde analyse gaat ook deze keer op, Trefois weefde de Groot-Germaanse idee door zijn tekst en moet inzake “het Germaansche volk” besluiten: “Dat dit buitengewoon kunstzinnig volk slechts vormelooze en armzalige schuilplaatsen zou hebben opgericht, is volkomen in tegenstrijd met de regels der logica.”⁽⁵⁸⁾ Clemens kweet zich bijgevolg zeer goed van de ideologische taak die de werkgeenschap in haar statuten had vastgelegd. In oktober 1943, toen hij eigenlijk terug had moeten keren naar het HIKO, bleef Trefois verbonden aan het Duitse instituut te Brussel en was intussen ook betrokken bij de stichting van de nationaal-socialistische uitgevermaatschap-

pij De Burcht. ⁽⁵⁹⁾ Eind oktober 1943 werd hij ook hoofdredacteur van de Vlaamse Hamer: "Het geldt hier een werk van groote verantwoordelijkheid. De onderneming moet stevig ineenzitten en er mag niet voortdurend veranderd worden", aldus de hoofdredacteur. Daarom drong Clemens aan dat de "Germaansche Werkgemeenschap mij officieel het toevertrouwen van deze functie wilde berichten" in de vorm van een contract. ⁽⁶⁰⁾ Trefois bleef dus verantwoordelijk tot het laatste nummer dat in augustus 1944 verscheen. Een maand later, in de eerste maand van de bevrijding en de straatrepressie, werden Clemens en zijn vrouw Agnes Verspeurt opgepakt en geïnterneerd op verdenking van collaboratie.

7. Zuid-Afrika en zijn Kaapse gevels

Er braken barre tijden aan voor het gezin Trefois in september 1944. Niet alleen verdween Clemens uit het openbare leven, merkwaardig genoeg drogen ook bijna alle archivalische sporen van dan af op. Trefois werd geïnterneerd in de Wollestraat in Gent, Agnes kwam terecht in de kazerne van Dendermonde. Hun woning werd ingenomen. De familie werd verdedigd door advocaat Arthur De Cordier, die Clemens in augustus 1945 kon berichten dat zijn vrouw voorwaardelijk werd vrijgelaten. Agnes trok in bij haar zus tot zolang Clemens opgesloten bleef en hun huis niet vrijgemaakt

werd. ⁽⁶¹⁾ De Cordier deed er alles aan om ook Clemens vrij te krijgen. Zijn inspanningen werden beloond en vermoedelijk in juli 1946 werd zijn cliënt gelost. Althans, rond die periode ondernam Trefois verwoede pogingen om zijn functie op het HIKO terug in te nemen. Ondanks het gegeven dat op 26 juni 1947 de krijgsraad van Gent Trefois buiten vervolging stelde, werd hij door een ministerieel besluit van 17 oktober 1947 afgezet als ambtenaar op basis van het "besluit van de Regent dd. 30 October 1944, tot instelling van Onderzoekscommissiën, welke er mede belast zijn hun advies te geven omtrent de tuchtmaatregelen te nemen ten aanzien van sommige leden van het onderwijzend, het wetenschappelijk en het administratief personeel der onderwijsinrichtingen van de Staat." De minister van onderwijs, Camiel Huysmans (1871-1968), volgde het advies van de provinciale zuiveringscommissie die in haar zitting van 20 juni 1947 over het geval Trefois adviseerde: "de afzetting van de heer Tréfois, Clement, eerste opsteller bij de Rijksuniversiteit te Gent; Overwegende dat betrokkene met de bezetter heeft samengewerkt, op een wijze die een Belgisch beambte onwaardig is." ⁽⁶²⁾ Exit Trefois dus. De voormalige klerk verliest niet alleen zijn job, maar ook als lid van de *Nationale Commissie voor Folklore* en als penningmeester van de *Bond van Oostvlaamse Folkloristen* wordt hij geschrapt. Deze laatste vereni-

ging achtte het nodig zich in het jaarverslag van 1944 openlijk te distantiëren van hun 'zwarte' penningmeester door hem te beschuldigen van financieel gesjoemel. Zo liet hij na "de volledige lijst der aanbetaalde bijdragen te laten geworden" en nam "de boekhouding naar andere oorden" mee. Het geval Trefois was er de oorzaak van dat de Bond een tijd haar activiteiten opschoortte "tot het zuiveringsproces in den schoot van den Bond zou voltrokken zijn." De eerste gezuiverde was uiteraard "De Heer Clement [sic] Trefois [...] [die] het nodig geacht [heeft] te vluchten, aldus meer dan schuld bekenkend. Het beheer van den Bond heeft hem dan ook, als penningmeester afgezet en hem als lid van den Bond geschrapt." (63)

Zijn schrapping van de ledenlijst van de Bond was het minste van zijn zorgen. Vooral zijn afzetting als ambtenaar verwerkte Clemens erg moeilijk. Doorheen de jaren 1950 heeft de hoevespecialist met de steun van diverse politici geprobeerd zijn afzetting ongedaan te maken. In 1959, moe van de vele vruchteloze pogingen, schakelde hij C.V.P.-senator en oud-minister Paul-Maurice Orban (1889-1977) in om een bevredigende oplossing te vragen aan de minister van Onderwijs inzake zijn pensioen. De kabinetchef was echter onverbiddeijk: "De minister kan niet terugkomen op zijn geval." (64)

Na de bezettingsjaren zou hij nog één keer met zijn hoevethorieën uitpakken.

In 1950 verscheen een soort synthesewerk bij De Sikkel met als titel *Ontwikkelingsgeschiedenis van onze landelijke architectuur*. Hij droeg het werk op aan zijn vrouw Agnes. Daarna verdwenen de Vlaamse boerderijen uit het leven van de voormalige klerk. Enkel op het einde van de jaren 1970 werden diverse van zijn werken heruitgegeven en valoriseerde Trefois zijn reusachtige collectie foto's met het uitgeven van kijkboeken. (65) Op het einde van de jaren 1960 begon Trefois, op vraag van de *Stigting Simon van der Stel*, een onderzoek naar de Nederlandse architectuur in Zuid-Afrika. Een eerste artikel verscheen in 1968, *Oud-Nederlandse Stijlelementen in de Kaapse landelijke Architectuur*. (66) Interessant is de bio-bibliografie bij het artikel, waarin Trefois als verbonden aan de Gentse universiteit voor de periode 1920-1947 staat omschreven. Het gegeven dat hij er drie jaar bijtelde, geeft aan hoe moeilijk hij de afzetting verwerkte. Een jaar later werden officieel de plooiën tussen Clemens en de Bond glad gestreken. In 1969 organiseerde de Bond, met de medewerking van het ministerie van Nederlandse Cultuur, de Zuid-Afrikaanse ambassade, het provinciebestuur van Oost-Vlaanderen en de Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde, een huldezitting in de academieraadszaal van de Gentse universiteit. Trefois werd er gehuldigd en stelde bij die gelegenheid

zijn boek *Oudnederlandse architectuur in Zuid-Afrika* voor. Blijkbaar had de hoevespecialist zijn Groot-Germaanse idealen ingeruild voor een Diets ideaalbeeld. In volle apartheid poneerde Trefois: "Wie zich verdiepen wil in deze objectieve en instructieve studie, zal een boeiend overzicht krijgen over een nog grotendeels onbekend gebleven landelijke architectuur waarin de levenskracht van ons Nederlandse volk weerspiegelt." (67) Wellicht vanuit dezelfde 'levenskracht' duwde de 75-jarige Trefois in 1970 de VU-lijst van Melle bij de gemeenteraadsverkiezingen. (68) Het was zowat de laatste keer dat Clemens openlijk blij gaf van zijn Vlaams-nationalistische overtuiging. In 1975 werd de toen 80-jarige Trefois door vrienden en kennissen gehuldigd. Pas tien jaar later overleed hij.

8. "Nu juist geen jongen die den dag doorbrengt met tennissen"

Toen Frans M. Olbrechts in 1932 zijn collega Trefois bij zijn Nederlandse confrater P.J. Meertens aanpreef, had hij het over "een jongen die den dag doorbrengt met tennissen." (69) Dat Olbrechts typering raak was, blijkt voldoende uit het voorgaande. Vanuit een niet voor de hand liggende positie veroverde Trefois tijdens de jaren 1920 en 1930 een toonaangevende positie in de Vlaamse volkskundige wereld. Zijn opvattingen over

het ontstaan en de ontwikkeling van de diverse hoevetypes voerden hem zelfs tot op het internationale forum. Willem Frijhoff typeerde recent de 20ste eeuw als "de cultuurpolitieke fase" van de volkskunde, als een periode waarin de scheidslijnen tussen wetenschap en ideologie vervaagden. (70). De wandeling door het leven van Clemens Trefois is hiervan een mooie illustratie. Ook hij profiteerde optimaal van de verhoogde middelen die tijdens het interbellum en vooral tijdens de bezettingsperiode voor volkskundig onderzoek werden vrijgemaakt. Zijn intellectuele en culturele collaboratie met het Duitse bezettingsregime kan opnieuw de discussie openen omtrent de positie van de volkskunde tijdens de oorlogsjaren. (71) Bovendien toont het verhaal van Trefois aan dat het onzinnig is die jaren te isoleren en los te koppelen van de tussenoorlogse periode. In tegenstelling tot Nederland en heel wat andere Europese landen, werd in Vlaanderen het debat over deze geschiedenis nog niet gevoerd. Eén van de oorzaken is wellicht het gebrek aan historisch onderzoek naar de volkskunde in de jaren 1918-1945.

NOTEN

- 1 Deze bijdrage kwam tot stand binnen het FWO-VNC project 'Cultuur-historisch vergelijkend onderzoek naar de volkskunde-beoefening in Vlaanderen en Nederland (1918-1945), toegespitst op de betekenis van staat, natie en nationalisme'. Dit interuniversitair samenwerkingsproject (Ufsia, KUL en UG)

- loopt in samenwerking met het Nederlandse Meertens Instituut.
- 2 TREFOIS (C.V.). Nederlandsch Nationaal Bureau voor Anthropologie. In: *Wetenschap in Vlaanderen* (verder WIV), I(1936), 10, p. 173.
  - 3 Alle citaten in dit artikel werden in hun originele vorm overgenomen. Er werd inhoudelijk noch vormelijk ingegrepen vanuit de optie zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke bron te blijven.
  - 4 ARCHIEF EN MUSEUM VOOR HET VLAAMS CULTUURLEVEN (verder AMVC), *Trefois, Clemens V. (T4045/B)*, Brief van C.V. Trefois aan J. Goossenaerts, [maart 1936].
  - 5 Met de stafkaart, in *Het Nieuwsblad*, 08.01.1979. Trefois werd geïnterviewd naar aanleiding van zijn 85ste verjaardag.
  - 6 TREFOIS (C.V.), *Frontleven. Eene bijdrage tot de oorlogsfolklore van 1914-1918*. s.l.n.d., p. 1-36 [hier p. 1].
  - 7 Voor een psychologische benadering van het fenomeen, zie WOHL (R.). *The generation of 1914*. Londen, 1980.
  - 8 Trefois ontving 7 frontstrepen en naast de 'Overwinnings- en Herinneringsmedaille' ook het 'Oorlogskruis met bronzen Leeuw'. Zie: AMVC, *Trefois, Clemens V. (T4045/B en D)*, "Citation proposée pour le Caporal Trefois" en het duplicaat van zijn 'Vuurkaart(1914-1918)'; Brief van kolonel Hearts aan C. Trefois, 13 oktober 1919.
  - 9 VAN DER LINDEN (R.). Geschiedenis van het tijdschrift 'Oostvlaamsche Zanten'. In: *Nederlandse volkskundige bibliografie. Deel VII. Oostvlaamsche Zanten (1926-1960)*, Antwerpen, 1968, p. V-XXIII [hier p. XIV-XV]. Het enige wat rest zijn de overdrukjes van de bijdragen van Trefois en De Keyser aan het nooit verschenen nummer, bewaard in de bibliotheek van de Koninklijke Bond van Oostvlaamse Volkskundigen (KBOV), gevestigd in het Museum voor Volkskunde te Gent.
  - 10 De meeste auteurs gaan ervan uit dat Trefois pas in 1920 afstudeerde. Vermoedelijk gebeurde dit reeds in 1919 daar Trefois in december vanaf hetzelfde jaar in dienst komt van de Rijksuniversiteit Gent. In juli 1919 werd Trefois overigens met de andere "leerling-soldaten" van het Sint-Jozef en Sint-Lucas gevierd. Zie: *Jaarboek der Gilde van St. Lucas en St. Jozef te Gent voor de jaren 1906-1920*, Gent, s.d., p. 38-39.
  - 11 Alle gegevens omtrent de loopbaan van Clemens Trefois zijn terug te vinden in de briefwisseling bewaard in het AMVC, *Fonds Trefois, Clemens V. (T4045/B)*, Dossier 'Correspondentie i.v.m. loopbaan'.
  - 12 THEUWISSEN (J.). Het Hoevebouwonderzoek van V.C. Trefois. *Oostvlaamse Zanten (verder OVZ)*, XXXXV(1970), p. 176-184 en 198-204 [hier p. 176]. In het lemma over Trefois in de Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (verder NEVB) staat verkeerdelijk Paul De Mont i.p.v. Pol De Mont, een belangrijke nuance. Zie: PEETERS (K.C.) en VAN CAUSENBROECK (B.). Trefois, Clemens. In: NEVB, Tielt, 1998, p. 3098.
  - 13 TREFOIS (C.V.). *Ontwikkelingsgeschiedenis van onze landelijke architectuur*. Antwerpen, 1950, 297 p. [hier p. 5]
  - 14 DE KEYSER (P.). Een woord vooraf. In: TREFOIS (C.V.). *Het Stroodekkersbedrijf (voornamelijk in Oost-Vlaanderen). Bijdrage tot de studie van den huis- en hoevenbouw in Vlaanderen*. Aalst, 1930, 50p. [hier p. 3]
  - 15 PEETERS (K.C.). De volkskunde op de Vlaamse Filologencongressen. *Volkskunde*, LXIV(1963), p. 99-124.
  - 16 AMVC, *Goossenaerts, Jozef (G563/B/29)*, Brief van J. Goossenaerts aan Pol De Mont, 30 oktober 1927.
  - 17 VAN DER LINDEN (R.). In Memoriam. Clemens Victor Ignace Trefois. *OVZ*, LX(1985), 1, p. 3-15. [hier p. 3]
  - 18 THEUWISSEN (J.). *art.cit.*, p. 176.

- 19 AMVC, *Trefois, Clemens V., (T4045/B)*, C. Trefois aan J. Goossenaerts, 18.04.1929 [postdatum].
- 20 AMVC, *Trefois, Clemens V., (T4045/B)*, P. De Mont aan C. Trefois, 22.04.1929.
- 21 AMVC, *Trefois, Clemens V., (T4045/B)*, C. Trefois aan P. De Mont, 23.04.1929.
- 22 Ibidem.
- 23 TREFOIS (C.V.). *Het stroodekkersbedrijf (voornamelijk in Oost-Vlaanderen). Bijdrage...*, p. 7.
- 24 NISSEN (P.). Heemkunde tussen ideologie en wetenschap. *Brabants Heem*, 49(1997), p. 1-8.
- 25 VAN GINKEL (R.). Illusies van het eeuwig onveranderlijke. *Volkskunde en cultuurpolitiek in Nederland, 1914-1945. Volkskundig Bulletin*, 24(1998), p. 345-384.
- 26 TREFOIS (C.V.). *Het stroodekkersbedrijf (voornamelijk in Oost-Vlaanderen). Bijdrage...*, p. 48(n.).
- 27 Id. *De Plattegrondsvormen van zg. 'Frankische' Boerderijtypen en hun geografische Verspreiding in ons Land*. Aalst, 1933, 66 p. [hier p. 5]
- 28 Id., *De bouw der boerenhoeven in de Zuidelijke Nederlanden. Bijdrage tot de studie der ontwikkelingsgeschiedenis van de platte-landsche architectuur*: Antwerpen, 1941, 72 p. (Maerlantbibliotheek III) [hier p. 5-6]
- 29 AMVC, *Trefois, Clemens V., (T4045/B)*, Briefwisseling Trefois-Vermeulen.
- 30 JACOBS (M.). *Volkskunde in het Interbellum. De Zuidnederlandse Centrale voor Folklore-onderzoek, een ontbrekende schakel?* Gent, 1989, 96 p. [hier p. 39]
- 31 *Handelingen van het 11de Vlaams Filologencongres. Afdeling VIII. Folklore*, Gent, 1932, p. 75.
- 32 Voor een gedetailleerde geschiedenis van de Centrale verwijst ik naar de studie van Marc Jacobs. (ut supra)
- 33 K.C. PEETERS-INSTITUUT (verder KCPI), *Fonds De Meyer-De Cock. 'Dossier Zuidnederlandsche Centrale voor Folklore-onderzoek'*, Verslag van de huishoudelijke vergadering op zondag 14 januari 1934.
- 34 *Handelingen van het 12de Vlaams filologencongres. Afdeling VI. Folklore*, Leuven, 1934, p. 57.
- 35 KCPI, *Fonds De Meyer-De Cock. 'Dossier Zuidnederlandsche Centrale voor Folklore-onderzoek'*, Aanwezigheidslijst huishoudelijke vergadering 3 juni 1934 te Leuven.
- 36 TREFOIS (C.V.). *Een Atlas voor Zuid-Nederlandsche Folklore. WIV*, 4(1939), p. 263-268.
- 37 *Handelingen van het 12de Vlaams filologencongres. Afdeling VI. Folklore*. Leuven, 1934, p. 55.
- 38 DE KEYSER (P.). *Internationale congressen en samenkomsten 1936. WIV*, I(1936), p. 173-174; REINERTH H. (red.). *Haus und Hof im Nordischen Raum. I. Haus und Hof der Germanen in vor- und frühgeschichtlicher Zeit*. Leipzig, 1937, 134p; THIELE E.O. (red.). *Haus und Hof im Nordischen Raum. II. Haus und Hof der Germanen in geschichtlicher Zeit*. Leipzig, 1937, 123p.
- 39 Trefois publiceerde later een verkorte Nederlandstalige versie van zijn lezing in Lübeck, TREFOIS (C.V.). *De Boerenhuisvormen en hun belang voor de geschiedenis der Lage Landen aan de Zee*. Brecht, z.d., 25 p. [hier p. 22]
- 40 TREFOIS (C.V.). *La Technique de la construction rurale en bois. Contribution à l'étude de l'habitat en Flandre et dans les contrées voisines. Folk*, I(1937), p. 55-73; TREFOIS (C.V.). *Zur Entwicklungsgeschichte des flämischen Bauernhauses. Rheinische Vierteljahrsblätter. Bonn*, 1935, p. 257-275.
- 41 AMVC, *Fonds Trefois, Clemens V. (T4045/B)*, Brief van Jan De Vries aan C. Trefois, 29 november 1935. Het wederzijdse respect tussen beiden wordt nog het best aangetoond door een in de Stadsbibliotheek van Antwerpen bewaarde overdruk van Trefois' artikel "Over de bouwgeschiedenis van de St. Baafskerk te

- Gent". Dit overdrukje bevat een handgeschreven opdracht aan de Nederlandse volkskundige: "Aan Prof.dr. J. de Vries. Met de meeste hoogachting [get. Clemens V. Trefois] 6-3-1937". Zie TREFOIS (C.V.). Over de bouwgeschiedenis van de St. Baafskerk te Gent. *Handelingen van het 3e Congres voor Algemeene Kunstgeschiedenis*, p. 33-46. A.K.L. Thijs wees in een bijdrage in Oostvlaamse Zanten reeds vroeger op het belang van dergelijke opdrachten in de studie van netwerken tussen volkskundigen. Zie: THIJS (A.K.L.). Opdrachten in presentemplaren: een veronachtzaamde bron voor de geschiedenis van de volkskunde in Vlaanderen. *OVZ*, 71(1996), p. 3-40.
- 42 VAN DER MOLEN S.J. Het boerenhuis in Nederland. In: DE VRIES (J.), *Volk van Nederland*, Amsterdam, 1943, p. 81-115. [hier p. 81]
- 43 Uit de briefwisseling tussen Jan De Vries en Meertens, bewaard in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam, blijkt zeer duidelijk hoe beiden hebben getracht Van der Molen, secretaris van de Stichting Saxo-Frisia, te verbinden aan het volkskundebureau in Amsterdam. Vandaar kan de keuze voor Van der Molen ook hierdoor ingegeven zijn. Met dank aan B. Henkes die me op deze mogelijkheid wees. Toch is het meer dan waarschijnlijk ook zo dat De Vries, reeds op de Vlaamse filologencongressen van 1934, niet helemaal overtuigd was van Trefois' analyse. Over de volkskundebeoefening in Friesland tussen 1918 en 1945, zie FRIESWIJK (J.), Over boerenhuizen, ôleboerden en kippentrappetjes. Volkskundige activiteiten in Friesland in de periode 1918-1945, in: *Volkkundig Bulletin*, 25(1999), p. 1-38.
- 44 ARCHIEF UNIVERSITEIT GENT (verder AUG), *Fonds zuiveringscommissie (4A 2/8). Doos 6. Individuele gevallen 1944. C. Trefois*, Brief van Staf De Clercq aan o.m. C. Trefois, zonder datum.
- 45 'Vlaanderen moet inschakelen in nieuwe orde' (Uittreksel uit de rede van Staf De Clercq in november 1940), in *Volk en Staat*, 13 november 1940.
- 46 DE MEYERE (V.). De Vlaamse folklore. *Jaarboek van de Vlaamse Toeristenbond*, Antwerpen, 1927, p. 201-207. [hier p. 201]
- 47 DE KEYSER (P.). *Folklore en onderwijs*. Antwerpen, 1933, 119p. [hier p. 94-95]
- 48 Zie: BAUSINGER (H.). Nazi Folk Ideology and Folk Research. In: DOW (J.) en LIXFELD (H.). *The Nazification of an academic discipline. Folklore in the Third Reich*. Bloomington and Indianapolis, 1994, p. 11-33; EMMERICH (W.). The Mythos of Germanic Continuity. In: *Ibidem*, p. 34-54; STROBACH (H.), "...but when does the prewar begin?". *Folklore and Fascism before and around 1933*, In: *Ibidem*, p. 55-68.
- 49 Voor een geschiedenis van de DeVlag, zie SEBERECHTS (F.). *Geschiedenis van de DeVlag: van cultuurbeweging tot politieke partij. 1935-1945*. Gent, 1991, 125p. (ADVN-reeks 1)
- 50 TREFOIS (C.V.). Het probleem der hoevetypen in Vlaanderen. *DeVlag. Maandschrift van de Vlaamsch-Duitsche Arbeidsgemeenschap*, III(1941), p. 526-535. [hier p. 534]
- 51 AMVC, *Trefois, Clemens V., (T4045/B)*, Dossier 'Correspondentie i.v.m. loopbaan', Bevel van buitenvervolgstelling ondertekend door substituut-krijgsauditeur J. Le Fevere de Ten Hove, 26 juni 1947.
- 52 *Ibidem*, Brief van Walter Van Becelaere (conservator van het Antwerpse Museum voor Schoone Kunsten) aan minister van Binnenlandse Zaken P. Vermeylen, 16 juni 1954; Brief van Brief van M. Knaepen (Kabinetschef van de minister van Openbaar Onderwijs) aan senator P.M. Orban, 29 december 1959.
- 53 *Ibidem*, Brief van Trefois aan J. Grauls, 28 augustus 1942.
- 54 AUG, *Fonds zuiveringen...*, Brief van Tackenbergh aan Trefois, 28 augustus 1942.
- 55 VAN DE VIJVER (H.). *Het cultureel leven tij-*

- dens de bezetting*. Antwerpen, 1990, 103 p. (Deel 8 van de reeks 'België in de Tweede Wereldoorlog') [hier p. 21]
- 56 Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA), *Archief Germaansche Werkgemeenschap Vlaanderen*, Standregelen, Belgisch Staatsblad 4 december 1942.
- 57 TREFOIS (C.V.). De Vlaamsche boerderijarchitectuur en haar Oud-Germaansche bouwelementen. Hamer, I(1943), p. 4-7. [hier p. 4 en 6]
- 58 Id. Oud-Germaansche volksbouwkunst. *Hamer*, I(1943), p. 2-6. [hier p. 3]
- 59 AUG, *Fonds zuiveringen...*, Diverse briefwisseling tussen Trefois, Marc Eemans (kunstenaar) en Andries Gyssens (advocaat) omtrent de uitgeverij. De brieven werden steevast ondertekend met "Heil Hitler".
- 60 Ibidem, Brief van Trefois aan "Kameraad" Vercammen, 27 oktober 1943.
- 61 AMVC, *Trefois, Clemens V., (T4045/B)*, Dossier 'Correspondentie i.v.m. loopbaan', Brief van Arthur De Cordier aan C. Trefois, 12 augustus 1945.
- 62 Ibidem, Afschrift van het "Bevel van buitenvervolginstelling" van het krijgssauditoraat Gent, 26 juni 1947; Afschrift van het ministerieel besluit van 17 oktober 1947 waarbij Trefois vanaf 1 november 1944 als ambtenaar aan de Gentse universiteit werd afgezet.
- 63 *Jaarverslag over het Dienstjaar 1944*, Gent, Bond der Oostvlaamsche Folkloristen, 1944. Zie ook RZOSKA (B.). De volkskunde in Vlaanderen na 1945: een nieuwe wending? *Handelingen LII der Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 1999, p. 201-213.
- 64 AMVC, *Trefois...*, Dossier 'Correspondentie i.v.m. loopbaan', Brief van M. Knaepen (kabinetschef van de minister van Openbaar Onderwijs) aan senator P.M. Orban, 29 december 1959.
- 65 Zie o.m. TREFOIS (C.V.). *Verloren dorp*. Sint-Niklaas, 1980, 255 p.; Id. *Landelijke architectuur*: Sint-Niklaas, 1978, 277 p.; Id. *Van vakwerk tot baksteenbouw*. Sint-Niklaas, 1979, 246 p.; Id. *Het boerendak*. Sint-Niklaas, 1980, 312 p.
- 66 TREFOIS (C.V.). Oud-Nederlandsche Stijlelementen in de Kaapse landelijke Architectuur. In: TREFOIS (C.V.), PUNT (W.) en PLOEGER (J.). *Ons Kaapse gewels-Our Cape gables*. Pretoria, 1968, 92p. [bijdrage Trefois p. 9-52]
- 67 TREFOIS (C.V.). *Oudnederlandse architectuur in Zuid-Afrika*. Gent, 1969, 111p. [hier p. 99]
- 68 AMVC, *Trefois, Clemens V., (T4045/D)*, Propagandafolder VU-Melle voor de gemeenteraadsverkiezingen van 11 oktober 1970. Trefois, "ere-architect" stond op de 13de plaats.
- 69 UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK AMSTERDAM, *Collectie P.J. Meertens*, Brief van Frans M. Olbrechts aan P.J. Meertens, 13 augustus 1932.
- 70 W. Frijhoff, *Volkskunde in de 21e eeuw. Wat, wie, hoe, waarheen?* Rede uitgesproken op het symposium onder de titel *Het oog op de toekomst. Een nieuw perspectief op etnologie en variatielinguïstiek*, Amsterdam, 14 oktober 1999.
- 71 Het was de redactie van Oost-Vlaams Zanten zelf die in een editoriaal de discussie trachtte uit te lokken door te stellen dat sommigen "bezwaar [hadden] tegen het historisch en ideologisch zwaar beladen woord 'volkskunde' door de wijze waarop deze discipline in de praktijk vaak werd ingekleurd [...]" Tot op heden kwam bitter weinig reactie op dit standpunt. Zie Editoriaal, in OVZ, 72(1997), p. 2-3.

VOLKSKUNDE EN OUDE FOTO'S IN GERAARDSBERGEN

Albert Schrever

In samenwerking met de plaatselijke cultuurraad geeft het Geraardsbergse stadsbestuur in oktober 2000 een gecommuniceerd kunstboek uit over notaris Désiré De Clercq, de vader van de kunstfotografie ⁽¹⁾ in Geraardsbergen. Hoofdredacteur Mark Van Gysegem krijgt de medewerking van enkele vorsers uit de Krakelingenstad om de ruim 60 geselecteerde 19de-eeuwse kunstfoto's van de Geraardsbergse amateur-fotograaf in hun diverse aspecten te belichten.

1. Ruim 200 unieke oude foto's

Toen een stadsgenoot ons medio 1995 ruim 200 goed bewaarde oude foto's van de hand van de Geraardsbergse notaris De Clercq (1842-1923) ter inzage gaf twijfelden we er geen ogenblik aan dat we een unieke ⁽²⁾ reeks kunstfoto's in handen hadden en waren we er onmiddellijk van overtuigd dat daaraan niet alleen een origineel boek maar ook een interessante tentoonstelling kon worden gewijd.

Nadat we verscheidene cultuurhistorisch geïnteresseerden uit de streek de gelegenheid hadden geboden zich van de unieke waarde van die collectie te overtuigen en nadat het stadsbestuur en de cultuurraad ons hun medewerking aan dit tweevoudig project hadden toegezegd zochten we ook een minder subjectief waardeoordeel en gingen we te rade bij een specialist van buiten de

stadsgrenzen: lic. Mark Van Gysegem die, als kunsthistoricus en gewezen docent aan het Nationaal Radio- en Filminstituut in Brussel en aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Gent, verscheidene studies over de geschiedenis van de fotografie ⁽³⁾ schreef. Toen hij met de indrukwekkende serie kunstfoto's werd geconfronteerd gaf hij toe nooit eerder een zo grote verzameling van één 19de-eeuwse Oost-Vlaamse kunstfotograaf bij elkaar te hebben gezien. Onmiddellijk verklaarde hij zich dan ook bereid mee te werken aan het boek en aan de tentoonstelling. Met het fiat van het stadsbestuur kon hij dadelijk starten met een zoektocht naar de sporen die De Clercq naliet in diverse binnen- en buitenlandse archieven, collecties, musea en publicaties.

2. De Clercq versus Declercq

Om bio- en bibliografische verwarring te voorkomen dienen we ons eerst even te buigen over de spelling van de familienaam De Clercq/Declercq. In tegenstelling tot de officiele documenten, waarop de naam van de notarisdynastie ⁽⁴⁾ De Clercq nagenoeg steeds in twee woorden wordt geschreven, ondertekende de notaris-fotograaf zijn foto's en stempelde hij ze ook af met zijn lichtjes gewijzigde familienaam in één woord als D(ésiré) Declercq. Die niet-officiële spelling vinden we niet alleen ook terug

op de ledenlijsten van de *Association Belge de Photographie* (=ABP) die hij in 1874 mee had helpen stichten maar eveneens onder zijn talrijke artikels en op zijn overlijdensbericht in het Bulletin van die vereniging. We vermoeden dat notaris De Clercq daarmee zijn beroepsactiviteiten onopvallend maar toch merkbaar wou scheiden van zijn artistieke bezigheden waarvoor hij dan de naam Declercq gebruikte. Een gelijkaardige dubbelnaam vinden we in de eerste helft van onze eeuw bij de Geraardsbergse dokter-literator Arthur Broeckaert ⁽⁵⁾ (1894-1977) die zich in de eerste helft van onze eeuw, al dan niet geïnspireerd door notaris De Clercq - fotograaf Declercq, voor zijn vijf letterkundige werken ook geen echte schuilnaam koos maar de met slechts één letter ingekorte 'artiestennaam' Broeckaert hanteerde. Naar het voorbeeld van de kunstenaar spellen we zijn artiestennaam ⁽⁶⁾ voortaan dan ook steeds in één woord.

3. Waar en Wanneer?

Van de ruim 200 foto's zijn er hooguit twintig met een onderschrift en amper de helft daarvan zegt iets over de plaats van de opname. Behalve een beperkt aantal foto's met duidelijk herkenbare beelden uit het Geraardsbergse zijn de meeste van zijn kunstwerken dan ook moeilijk of helemaal niet te lokaliseren. Toch twijfelen we er niet aan dat ze overwegend ⁽⁷⁾ thuishoren in Zuid-

Oost-Vlaanderen, niet alleen wegens het moeilijke transport van het groot aantal technische benodigdheden die de toenmalige fotografen gebruikten maar ook omwille van hun geringe mobiliteit. F. Hielbrun, hoofd van de fotocollecties in het Parijse Musée d'Orsay, geeft een uitvoerige beschrijving van de "traveler's paraphernalia", ⁽⁸⁾ de zware lasten die rondreizende fotografen (tot diep in de helft van vorige eeuw) moesten meesleuren: "This meant that traveling photographers had to carry a whole laboratory around with them. In addition to the darkroom and its accessories, there was a folding tent which, once pitched, provided the total darkness in which the photographer could process the plates. They also carried a wooden box which doubled as a table. This contained a dozen or so flasks of chemicals, a supply of clean plates, basins and glasses, distilled water, plate-holders, a tripod, and, of course, the camera itself which alone could weigh a dozen kilos" (p. 158).

Nog moeilijker is de precieze datering, die op geen enkele foto staat vermeld. We vermoeden dat zijn eerste kunstwerken ten vroegste tot stand kwamen in 1874, het jaar waarin hij één van de stichters van de ABP was geworden, wellicht nadat hij een tijdje had geëxperimenteerd met die nieuwe kunst en haar vele technieken. Zoals Van Gysegem in het nog te drukken boek schrijft hield Declercq zich tot 1890 intens bezig met

de fotografische technieken waarover hij talloze Duits- en Engelstalige artikels vertaalde of bewerkte voor het Franstalige Bulletin van de ABP. We sluiten dan ook niet uit dat de meeste van zijn kunstwerken tot stand kwamen na 1890 en vooral nadat Declercq in 1892 internationale faam had verworven met *Wat eene moeder lijden kan*.

4. 'Wat eene moeder lijden kan'

Geïnspireerd door de tot de verbeelding sprekende titel (maar niet door de inhoud) van het gelijknamig boek

(1843) van Hendrik Conscience hebben verscheidene kunstenaars in ons land dat thema uitgebeeld. Zo bezit Geraardsbergen een doek *Wat een moeder lijden kan* dat de plaatselijke kunstschilder Eugène de Block ⁽⁹⁾ (1812-1893) nagenoeg gelijktijdig met het werk van Conscience tot stand bracht. En kort vóór de eeuwwisseling gaven de Geraardsbergse 'Cock Frères' een uitgebreide reeks ansichtkaarten uit als *Souvenir de Grammont*. Eén ⁽¹⁰⁾ ervan kreeg eveneens die titel mee en ze ontstond nagenoeg gelijktijdig met de foto die aan Declercq internationale faam

Nadat hij met "Wat eene moeder lijden kan" in 1892 een internationale onderscheiding kreeg was die prent zowat het visitekaartje van de Geraardsbergse amateur-fotograaf Désiré Declercq. Deze foto bezorgde aan de Geraardsbergse amateur-fotograaf Désiré Declercq internationale faam.

bezorgde. Net als de foto van Declercq stellen de werken van de Block en van Cock Frères een arme en slechtbehuisde moeder voor, bij de wieg van haar stervend kind.

5. Renaat en de Volkskunde in Geraardsbergen

Omdat we in de collectie ook verscheidene foto's met volkskundige betekenis aantreffen trokken we ermee naar Renaat van der Linden die zeer hechte banden had met de Oudenbergstad en haar rijke volkskundige traditie: niet alleen omdat hij er zijn klassieke-humanioravorming kreeg in het Sint-Catharinacollege (Retorica 1937) maar beslist ook omdat hij er zijn liefvallige echtgenote, mw. Nelly Diependaele, vond. Nooit zal iemand kunnen achterhalen hoe vaak hij naar het Denderstadje kwam om er tentoonstellingen te openen, toespraken te houden, vergaderingen bij te wonen of te leiden, trouw aanwezig te zijn op de jaarlijkse oud-leerlingendag van zijn geliefd college, vrienden te bezoeken of materiaal te zanten voor de talrijke publicaties waarin hij één of ander aspect van de Geraardsbergse cultuurgeschiedenis wou belichten. Met het hem eigen enthousiasme zegde Renaat dadelijk zijn medewerking toe: hij zou teksten schrijven over de foto's van de Geraardsbergse Reuzenfamilie, van een

oud Kegelspel en van de Tongslijpers... Door het veel te vroeg heengaan van Renaat, de wijze leermeester, vriend en vader van zoveel volkskundigen in binnen- en buitenland, zijn die teksten er helaas niet gekomen...

Hoewel vriend Renaat dit veel beter had gekund wagen wij ons aan die analyse en bespreking die we, in dankbare herinnering, niet alleen opdragen aan de nagedachtenis van die grote pionier in de Vlaamse volkskunde maar evenzeer aan zijn achtbare en gastvrije familie.

Uit de ruim 200 kunstfoto's bespreken we nu de drie exemplaren die Renaat er destijds zelf uitkoos omdat hij ze zeer waardevol en representatief vond voor de Volkskunde: de Reuzenfamilie op de Markt, een oud Kegelspel en de Tongslijpers.

6. De Reuzenfamilie op de Markt

Niet alleen in zijn lijvige studie over de *Reuzen in Vlaanderen* ⁽¹¹⁾ maar ook in talrijke andere publicaties bewees Renaat hoe nauw de Geraardsbergse reuzenfamilie hem aan het hart lag. Het zal dan ook niemand verwonderen dat de Geraardsbergse VVV in 1987 een beroep deed op Renaat om deel uit te maken van de commissie ⁽¹²⁾ die een gepaste naam moest zoeken voor de tot dan toe naamloze reuzin. Mede onder zijn impuls kreeg ze niet minder dan vier namen: Gerarda, Ghislana, Agnes en Frieda. En toen de doopplechtigheid

De Reuzenfamilie op de Markt. Telkens als de "Reuzenfamilie op de Markt" verscheen volgde daar een echt volksfeest.

plaatsvond op zondag 10 april 1988 was Renaat niet alleen de feestredenaar maar mocht hij, naast toerismeschepen Ernest Daver, ook het peterschap van de pas gedoopte reuzin op zich nemen.

In tegenstelling tot nagenoeg alle overige foto's⁽¹³⁾ uit de collectie Declercq werd die met de *Reuzenfamilie op de Markt* reeds vaak gepubliceerd, zij het dan met een kwaliteitsverlies ten opzichte van het origineel. Zo troffen we hem niet alleen aan in enkele boeken⁽¹⁴⁾ maar ook op verscheidene losse publicaties. Opvallend is dat al die minder goede afdrucken teruggaan naar één reproductie door de Geraardsbergse

amateur-fotograaf Georges De Clercq, medestichter van de plaatselijke foto-club Focus in 1949. Aan de hand van de originele glasplaten van Désiré Declercq maakte Georges De Clercq (=GDC) een reeks fraaie reproducties die destijds meermaals te kijk hingen op de jaarlijkse Focustentoonstellingen. Net als de reproductie van GDC voor de Focusexposities vermelden de replica's van zijn opname in de geciteerde publicaties als datering 'rond 1900' wat wellicht met de realiteit overeenstemt. We kunnen echter niet akkoord gaan met J. Van Mello⁽¹⁵⁾ die beweert dat de opname van de reuzenfamilie is gemaakt "tij-

dens de Processie van Plaisance of den Leutigen Ommegang vóór hun vertrek op de Grote Markt”: aangezien de schaduwen erop wijzen dat de zon tijdens de opname in het zuidwesten stond kan de foto niet genomen zijn tijdens of vóór de Processie die, zoals Renaat meermaals schreef, sinds 1515 jaarlijks op kermiszonntag in de late voormiddag - dus met de zon in het zuidoosten- door de stad trekt.

Toen Renaat die foto destijds bekeek vond hij hem -om meer dan één reden- merkwaardig. Geflankeerd door de dragers en de trommelaar wordt de fraai uitgedoste reuzenfamilie omgeven door tientallen kijklustigen in hun eenvoudige en volkse klederdracht. Het tussen palen opgehangen touw schijnt erop te wijzen dat de kijklustigen moeten worden op een afstand gehouden van een activiteit die in het midden van de Markt plaatsvindt. In tegenstelling tot de vele foto's met de reuzen vóór het stadhuis poseren ze hier vóór drie volledig gefotografeerde voorgevels van - bij uitstek volkse - gebouwen met boven elke toegangsdeur het woord 'Estaminet'. Links, naast een stukje voorgevel van het middeleeuwse Vleeshuis, is dat *Het Landhuis*, dat in 1870 werd aangekocht door de *Société dite Cercle Catholique La Concorde* die haar vergaderlokaal sinds 1922 de *Katholieke Kring de Eendracht* noemde. In het midden zien we het *Brouwershuis* en daarnaast de herberg van Ch. De Nutte-Viville die

ook *Tabacs, Vins, Spiritueux en Liqueurs* verkoopt. Opvallend tegen de gevel op de eerste verdieping is de 'carot, (¹⁶) een spilvormige rol gesponnen tabak (uit het Frans: carotte), destijds (en o.m. nu nog in Frankrijk) een typisch gevelteken voor handelszaken waar tabakswaaren te koop zijn. Het stukje gevel rechts daarvan hoorde toe aan de woning van de familie P. Carlier die, als naaste buur van notaris De Clercq, de eerste eigenaar werd van de besproken fotocollectie.

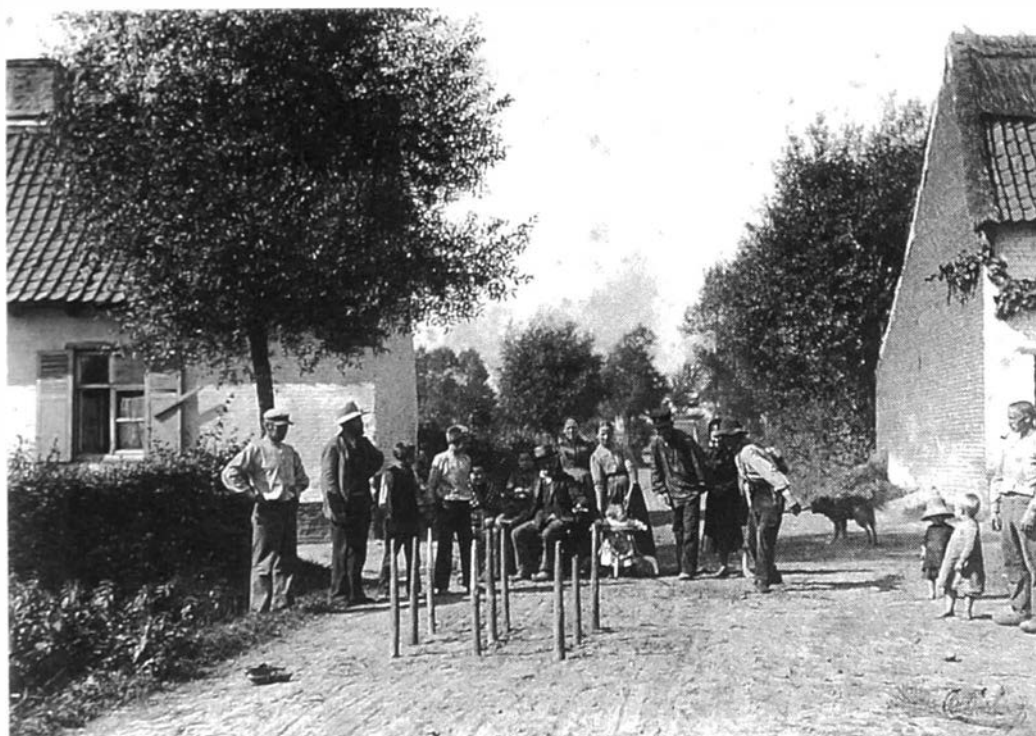
De foto met een van de oudste duidelijke afbeeldingen van de Geraardsbergse reuzenfamilie heeft niet alleen historische waarde maar hij is ook een volkskundig document: de twee hondjes op de voorgrond verhogen nog het speelse en spontane karakter van dit volkse tafereel.

7. Een oud Kegelspel

Dat bijna niets uit de wereld van de volkskunde kon ontsnappen aan de speurneus en de belangstelling van Renaat hebben we duidelijk kunnen ervaren toen we op zoek gingen naar een verklaring van wat Declercq wou uitbeelden en op de gevoelige plaat vastlegde toen hij op een zonnige dag een groepje ontspannen mensen gefotografeerde, aandachtig geschaard rond negen rechtopstaande paaltjes.

Niet alleen de baby in zijn loopwagentje, de kleuters en de jongeren maar ook de volwassenen, mannen zowel als

Een oud Kegelspel. De Franstalige rijke burger, notaris en fotograaf toonde grote belangstelling voor de arme Nederlandstalige bevolking en voor de karige ontspanning van de 'kleine man' o.m. tijdens "Een oud Kegelspel"

vrouwen, genieten hier blijkbaar even intens van het zonnig weer als van elkaars gezelschap en van enkele uren gezamenlijke ontspanning in het harde boerenleven. Onder het toeziend oog van de hond, de omstaanders en de pater familias die in het midden zit maakt de man met slappe hoed rechts een zwaaiende beweging in de richting van de negen rechtstaande houten paaltjes.

Na menig vruchteloos vraaggesprek met oudere zegslui 'van te lande' en na geduldig bibliografisch onderzoek von-

den we uiteindelijk de verklaring van dit volks gebeuren in een kort artikel van de hand van... R.v.d.L.: *Zottegem - Vroeger kegelspel*.⁽¹⁷⁾ Zoals hij in voetnoot vermeldt haalde Renaat de concrete gegevens voor die bijdrage uit de nagelaten documenten van Jules van Steenberghe (1857-1934) uit Zottegem.

In de jaren 1880-1890 was het de zegsman meermaals opgevallen dat vrouwen in de wijk 'het Eindeke' (Zottegem) op zonnige zomernamiddagen vaak ontspanning zochten in het kegelspel: "Het

trof me, dat alleen vrouwen dit spel speelden. Daarvoor moest het goed weder en een rustdag wezen. Op zon- en heiligdagen, feesten en kermissen waren ze in de namiddag aan het kegelen. ⁽¹⁸⁾ Ze beschikten over negen houten kegels, met een smalle hals en ronde kop; ze vertoonden dezelfde vorm als de kinderkegeltjes en waren ongeveer zestig tot zeventig centimeter hoog. De speelsters schikten ze in een vierkant van ongeveer een meter, in drie rijen van drie. In het midden stond 'peetje negenman'; die was iets langer en was met meer ornamenten gedraaid. Hij had meer waarde dan de andere. De vrouwen bolden of wierpen van aan een meet een bol naar de kegels. Het was een houten, gedraaide bol in de vorm van een mof of manchon met een groef in, om hem stevig met een hand te kunnen vasthouden en hem te kunnen werpen. Een speelster mocht optreden zolang zij een of meer kogels kon omver smijten. Als ze miste, kreeg een ander haar beurt en de kegels werden recht gezet..."

In wezen vertoont de beschrijving van dit kegelspel in de Egmontstad grote overeenkomst met het door Declercq gefotografeerde volksspel. Bij Declercq echter is het geen exclusieve aangelegenheid voor vrouwen en verraadt het bovendien iets meer over de sociale en economische achtergrond van de spelers. Blijkbaar omdat ze zich geen dure, gedraaide kegels kunnen permitteren gebruiken ze eenvoudige dikke boom-

takken waarvan enkel de koning, in het midden en iets hoger dan de andere, heel sober is 'versierd' en 'bekroond' met een bol. Niet alleen daaruit maar ook uit de schamele kleding en het ontbreken van schoeisel bij de kinderen en bij enkele volwassenen kunnen we afleiden dat het hier goedkope ontspanning van de arme bevolgingsklasse betreft: het 'arm Vlaanderen', gefotografeerd door een rijke Franstalige burger!

8. De Tongslippers

Met een statig schuurgebouw op de achtergrond en gadegeslagen door een jonge vrouw die haar strohoed in de hand houdt staan twee gehoede mannen aan een slijpsteen onder een nietgeknotte wilg. Terwijl de ene man de slijpsteen aan het draaien brengt duwt zijn schalkse makker het hoofd van een tweede meisje, dat met uitgestoken tong tussen hen staat, tegen de steen aan. De glimlach op alle aangezichten wijst op het ludiek karakter van die prent met blijkbaar volkse inslag en met twee basiscomponenten: een slijpsteen en een vrouwentong.

Hoewel we het woord 'tongslipper' ⁽¹⁹⁾ niet aantreffen in verklarende woordenboeken vonden we, onder het lemma 'tong', ⁽²⁰⁾ een uitdrukking die we met de slijpsteen in verband kunnen brengen. Dit werktuig zou inderdaad (figuurlijk) diensten kunnen bewijzen aan en remediërend kunnen werken bij personen die "een lange tong hebben,

De Tongslippers. De foto van "De Tongslippers" bewijst dat de Franstalige Désiré Declercq ook thuis was in ons Nederlandse idioom.

lang van tong zijn (veel praten, alles overbrieven)".

In de wereld van spreuken en spreekwoorden is het aantal uitdrukkingen met het woord 'tong' echter veel uitgebreider en sprekender. We geven een korte bloemlezing van uitdrukkingen ⁽²¹⁾ waarin de slijpsteen eveneens van pas kan komen: "Der vrouwen tong gaat heen en weêr als de staart van een kwikstaartje; de steek van de tong is erger

dan die van eene lans; de tong is oorzaak van veel kwaad; distels en doornen steken zeer, maar kwade tongen nog veel meer; er zijn banden voor alles, behalve voor de tong; geen erger venijn dan kwade tongen; hij is eene langtong; hij heeft eene gewette (of: geslepen) tong..."

Ondanks de wijze raad van Guido Gezelle ⁽²²⁾ "Wenst ge ooit gerust te leven, wilt uw tonge een toomken

geven" is die slijpsteen vaak onmisbaar, blijkbaar ook op de foto.

Voor de volkskundige verklaring van die prent moeten we eens te meer terugvallen op onderzoek door Renaat. Het laatste kapittel van zijn artikel *Vrouwenplagerijen* ⁽²³⁾ wijdt hij aan *Denderbelle. De Tongslippers*. Over het 'Hof van de Tongenslijpers' in Denderbelle schrijft Renaat o.m.: "Dat hof wordt aldus geheten, omdat er zich tuinbeeldjes bevinden die voorstellen: twee mannen die een oud wijfke de tong slijpen op een slijpsteen, met een paar toeschouwers daarbij die over de bestraffende, kurieuze operatie blijkbaar in de hemel zijn... Hoe oud is het beeld te Denderbelle? Niemand kan het met zekerheid of enigszins bij benadering verklaren. Bejaarde lieden beweren dat de beelden dateren uit de jaren 1700. Dat is een mondelinge traditie... De juiste betekenis is duidelijk: een spotternij met klappeien, en met het feit, dat vrouwen tongen niet verslijten. Over de herkomst tast men totaal in het duister...". Verder schrijft Renaat dat er zich een gelijkaardig beeld bevindt in het Museum voor Volkskunde in Gent, dat Frans Van Immerseel aan dit thema een tekening wijdde en dat de Gentse liedjesdichter Nand Snoeck het parodieerde...

In verband met nog een, elders uitgebeeld tongslippersmotief vermelden we ook een artikel over *De Tongenslijper of een merkwaardig tuinbeeld te Exaarde*

(sic). ⁽²⁴⁾ Het bewuste beeld staat in de tuin van de familie M. Gheldof-De Clercq in Eksaarde: "De bedoeling van de uitbeelding is zonder meer duidelijk: al wie aan kwaadsprekerij doet moet gestraft worden. En het meest afdoend middel om het hervallen te voorkomen is blijkbaar een stuk van de te lange tong afslijpen... Het beeld... is door de moeder van de vrouw des huizes tijdens haar jeugd meegebracht uit het Antwerpse. Zodat we met zekerheid mogen stellen dat de Eksaardse tongenslijper reeds sinds het begin van deze eeuw hier ter plekke zijn vakmanschap tentoonspreidt...".

Interessant lijkt ons ook nog het door F. Van Es aangehaald spotgezegde: ⁽²⁵⁾ "Ze moet naar Belle, heur tong is te lang" met volgende verklaring: "Te Denderbelle, Sinksenbelle genoemd, omdat men met Sinksen daar in bedevaart gaat tegen de kinderstuipen, staat in het hofje van een kasteel een steenen postuur, verbeeldend een vrouw, wier tong geslepen wordt aan een grooten slijpsteen. Vandaar dat men de inwoners van Denderbelle ook noemt 'de tongenslijpers'...".

Renaat werkte ook mee aan een ander artikel waarin de 'Tongenworp' ⁽²⁶⁾ in Denderbelle aan bod komt: "De spotnaam Tongenslijpers staat in Denderbelle voor klappeien en aan de Kapellestraat staat zelfs een beelden-groep die deze 'kommeren' vereeuwigd en die elk jaar, ter gelegenheid van

Belle-Kermis in de tweede helft van augustus, op een serenade mag rekenen. Het hoogtepunt van het kermisgebeuren is de jaarmarkt op dinsdag. 's Avonds worden sinds 1981 tongen uitgeworpen, zeg maar netjes verpakte koekjes..."

Het laatste woord geven we aan de heer Achiel Vermeiren die, als ondervoorzitter van de Heemkring van Lebbeke, aan ons o.m. het volgende vertelde: "Weinigen weten dat de driedelige terracottabeeldengroep oorspronkelijk was beschilderd en dat het centraal stuk 72 kg. weegt. Hoewel sommigen beweren dat de beelden dateren uit het einde van de 18de eeuw vermoed ik dat ze pas in de eerste helft van vorige eeuw tot stand kwamen. Tot 1964 was het de gewoonte dat de beelden van Denderbelle ieder jaar van 1 mei tot 1 oktober te kijk stonden voor het publiek. Nadat ze op 16 september 1965 door enkele grapjassen waren gestolen werden de beelden gedurende een paar jaren niet meer geëxposeerd. In 1981 riep de pas gestichte 'Orde van de Tongslippers' de 'Tongeworp' in leven. Meermaals heb ik het thema van de Tongslipper ook door levende figuren zien uitbeelden in folkloristische stoeten" aldus A. Vermeiren.

Le Roi de la Gilde Impériale du Grand Serment du Noble Jeu de

Impériale du Noble Jeu de
 GYGGEL-PIC.

Le Roi de la Gilde Impériale... de Vogel-Pic. "Le Roi de la Gilde Impériale du Grand Serment du Noble Jeu de Vogel-Pic" houdt in de rechterhand de 16de-eeuwse zilveren drinkbeker die nog jaarlijks wordt gebruikt bij het visjesdrinken tijdens het eeuwenoude Krakelingenfeest op de Oudenberg. Wellicht is dit de oudste foto van die kostbare schaal waarop het wapenschild van Geraardsbergen centraal staat afgebeeld.

9. Vlaamse Volksleven

Hoewel notaris De Clercq behoorde tot de rijke en dus Franssprekende Geraardsbergse burgerij bewijst amateur-fotograaf Declercq dat hij niet

alleen grote belangstelling had voor en goed vertrouwd was met het rijke Vlaamse volksleven bij de kleine man (cfr. 2.1 **De Reuzenfamilie** en 2.2 **Een oud Kegelspel**) maar blijkt hij ook goed thuis te zijn geweest in de wereld van de Vlaamse gezegden en spreekwoorden (cfr. 8. **De Tongslippers**).

In dit artikel beperkten we ons tot een korte volkskundige bespreking van drie foto's van de Geraardsbergse notaris die blijft voortleven als kunstfotograaf Declercq. Tussen de ruim 200 (in één collectie) bewaard gebleven kunstfoto's van zijn hand zijn er echter nog veel andere (niet alleen) volkskundig zeer interessante prenten...

Samen met enkele Geraardsbergse vorschers werkt kunsthistoricus Mark Van Gysegem (Berlare) aan een grondige studie en een tentoonstelling over de kunst van Désiré Declercq in al haar aspecten. Onder de auspiciën van het stadsbestuur en met de medewerking van de cultuurraad van Geraardsbergen verschijnt het rijkelijk gellustreerd kunstboek er bij de opening van de fototentoonstelling in oktober 2000.

NOTEN

¹ Volgens M. Stefen F. Joseph, *Directory of Photographers in Belgium 1839-1905*. Antwerp, 1996, p. 456, telde Geraardsbergen tot 1905 welgeteld tien fotografen: twee amateurs en acht professionelen. In dit groepje was J.L. Eyckermans de eerste beroepsfotograaf want hij startte zijn activiteiten in 1872. De eerste amateur was Désiré Declercq die voor

het eerst wordt vermeld in 1874. Dank zij enkele recente vondsten kunnen we al een paar nieuwe namen aan dit tiental toevoegen.

- 2 Sinds we over die 'ontdekking' reeds een en ander publiceerden in het regionaal publicitair blad "'t Spuwerke" reageerden diverse lezers die ons verscheidene andere, in bewuste collectie niet-voorkomende foto's van dezelfde hand bezorgden.
- 3 In VAN GYSEGEM (Mark). *Fotografie in Oost-Vlaanderen*. Gent, 1992, 192 p., ill., schrijft de auteur over Declercq: "Hij was in elk geval de amateurfotograaf die vanuit Oost-Vlaanderen de meeste inzendingen naar Duitse, Engelse en Franse steden stuurde. Bij tentoonstellingen in Gent krijgen we het volgende commentaar: 'De notaris De Clercq (sic) van Geeraardsbergen is voorzeker een kunstenaar in photographie; al zijne tentoongestelde werken getuigen van een zeer ontwikkeld kunstgevoel. Nog op te merken: de tabaksplantage, eene kudde schapen op eene helling, een portret van grootsche opvatting en een springend paard. De grootste lof mag aan deze uitstalling (=tentoonstelling) toegezwaaid worden...'" (p. 82-29).
- 4 Volgend jaar publiceert Freddy De Chou een studie over de politieke dynastieën in Geraardsbergen en zijn fusiegemeenten. Ook de notarisfamilie De Clercq behoorde tot die politieke familieclans.
- 5 SCHREVER (Albert). Ego-documenten van Charles De Clercq en Arthur Broeckaert. *OVZ*. 1995 (70), p. 209-211 en SCHREVER (Albert). Een tijdsdocument uit 1916. Oudleerling Arthur Broeckaert (1894-1977) spreekt AKVS toe. *Krakelingen (Viermaandelijks tijdschrift van het Sint-Catharina-college in Geraardsbergen)*, 1995 (XL), p. 173-179.
- 6 In ons boekje SCHREVER (Albert). *L. Bert-de l'Arbre en de neogotiek in Geraardsbergen*. Geraardsbergen, 1988, beantwoordden we de vraag "Om welke reden breidde L. Bert zijn naam uit tot L. Bert-de l'Arbre?" (p. 48) destijds met de bewering dat hij de familienaam

van zijn echtgenote Justine de l'Arbre - met koppelteken - toevoegde aan de zijne om er een "adellijk tintje" (p. 51) aan te geven. Naar het voorbeeld van zijn zwagers, burgemeester Charles de l'Arbre-de-Turck en olieslager Jan van Steenberghe-Bert, klonk de dubbelnaam "L. Bert-de l'Arbre" inderdaad heel wat chiquer, zeker bij L. Bert die vaak in "betere kringen" verkeerde! Zo was hij o.m. goed bevriend met zijn leermeester Jean-Baptiste (de) Bethune ("Jan Gotiek") die op 8 februari 1871 als baron in de adelstand was verheven. Nu we de dubbelnaam L. Bert-de l'Arbre vergelijken met die van de artiesten Declercq en Broekaert sluiten we niet uit dat kunstschilder L. Bert-de l'Arbre op die manier ook een "artistiek tintje" aan zijn naam heeft willen geven.

7 Naast de ruim twintig in het Geraardsbergse te lokaliseren opnamen zijn er in de collectie minstens evenveel foto's die Declercq heeft genomen in o.m. de Vlaamse gemeenten Breivelde, Everbeek, Herzele, Oudenaarde, Parike, Sint-Jans-Hemelveerdegem... Slechts enkele opnamen gebeurden in Wallonië.

8 HEILBRUN (Françoise). *Around the World Explorers, travelers and tourists*. In: FRIZOT (Michel) red. *A new History of Photography*. Keulen, Könemann, 1998, p. 148-166: "Dit bekende dat rondreizende fotografen een heel labo met zich moesten meeslepen. Naast de donkere kamer en haar toebehoren was er een vouwtent die, zodra die was opgesteld, volkomen duisternis verschafte waarin de fotograaf de platen kon behandelen. Ze namen ook een houten kost met zich mee die ook kon dienstdoen als tafel. Die bevatte zowat een dozijn flesjes met chemicaliën, een voorraad zuivere glasplaten, kommetjes en spiegels, gedistilleerd water, plaathouders, een statief, en, vanzelfsprekend, de camera zelf die op zich reeds twaalf kilo kon wegen". Zie ook CRAEYBECKX (A.S.H.). *De zegetocht van de Fotografie. Cultureel Jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen*. Gent, 1962, dl. I, p. 3-20. In verband met de "rondreizende fotografen" schrijft Craeybeckx over de "eerste pioniers (van de fotografie) in ons land" o.m. "zij

waren genoodzaakt goed sluitende tenten, een zwaar apparaat, een dito statief, het materiaal voor het bereiden der platen en zelfs water mee te slepen. Alles samen minium 50 kg. De meesten vervoerden hun last met een kruitwagen die de Engelsen met een eufernisme 'suncar' noemden" (p. 9).

9 VANDER HEYDE (Lidwine). *Kunstpatrimonium Schilderijen Abdij Hospitaal Stadhuis Geraardsbergen*. Geraardsbergen, 1985, p. 216-217.

10 De prentbriefkaart staat afgebeeld bij het artikel van STRYPENS (H.). *Aardappelziekte en economische crisis in Vlaanderen - Hongersnood in Geraardsbergen 1845-1850*. *Maandblad voor alle verzamelaars Carto Numisclub Geraardsbergen*, 1985, nr. 36, p. 15. Ze is echter niet weer te vinden in FLAMANT (J.). *Geeraardsbergen in oude zichtkaarten III*, in afleveringen verschenen in *Maandblad voor alle verzamelaars Carto Numisclub Geraardsbergen*, 1990, nrs. 82-90 die aan het werk van de Cock Frères zijn gewijd.

11 VAN DER LINDEN (Renaat). *Reuzen in Vlaanderen*. Aartselaar, 1985, 296 p., ill.

12 GERAARDSBERGEN. *JUBILEUMBROCHURE 50 JAAR V.V.V. 1938-1988*. Geraardsbergen, 1988, p. 10-11.

13 In het kunstboek dat in oktober 2000 verschijnt geeft Van Gysegem ook een bespreking van alle foto's van Declercq die hij aantrof in binnen- en buitenlandse archieven, collecties, publicaties en musea.

14 VAN DAMME (Rik). *Zo was... Geeraardsbergen*. Antwerpen, 1973, p. 55bis en VAN MELLO (J.). *Van Gerardimontium tot Geraardsbergen*. Tielt, 1977, p. 55.

15 VAN MELLO (J.). *Van Gerardimontium tot Geraardsbergen*. Tielt, 1977, p. 55.

16 De taalkundige verklaring van dit woord is o.m. te vinden in de naslagwerken van DE VRIES (J.). *Etymologisch Woordenboek. Waar komen onze woorden vandaan?* Utrecht/

- Antwerpen, 1961 en 1979, VERCOUILLIE (J.). *Beknopt Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Gent, 1925 en VAN VEEN (P.A.F.). *Etymologisch Woordenboek. De herkomst van onze woorden*. Van Dale Lexicografie Utrecht/Antwerpen, 1994. Dit woord is o.m. ook te vinden bij FLAMANT (Jacques) e.a. *Tabaksgenot en Sigarenglorie*. Geraardsbergen, 1987. Voor de volkskundige betekenisevoluitie van dat woord verwijzen we naar DEVOS (Magda) en DE TIER (Veronique). Slordig en overhaast tewerk gaan: Klein Lexicon van Vlaamse Dialectwoorden. *OVZ*, 1999 (74), p. 123-124.
- 17 V(AN) D(ER) L(INDEN) R(enaat). Zottegem - Vroeger kegelspel. *OVZ*, 1969 (44), p. 22.
- 18 Volkskundige eigenaardigheden en iconografie over andere en oudere vormen van het kegelspel zijn o.m. te vinden bij VAN DER LINDEN (lic. Renaat). *Het bolspel in Vlaanderen vroeger en nu*. Tiel-Den Haag, 1966, 272 p., ill. en bij PIETERS (Jules). Een verdwijnend volksspel - Het Pieren. *OVZ*, 1954 (29), p. 165-178.
- 19 Naar analogie met woorden als Tongbreker, Tongkijker en Tongschraper (Woordenlijst Nederlandse Taal. Den Haag-Antwerpen, 1995) en met het woord Tongsnijder, volkskundig besproken door PEETERS, (prof. dr. K.C.). *Eigen Aard*. Antwerpen, 1975, p. 37, menen we dat 'Tongslijper' - en niet 'Tongenslijper' - de enige, correcte vorm is. Volgens dhr. Achiël Vermeiren, heemkundige uit Lebbeke, wordt de spotnaam echter door nagenoeg iedereen uit de regio uitgesproken als 'tonge(n)slijper'.
- 20 VAN DALE, *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. Utrecht/ Antwerpen, 1984, 3 dln., Derde Deel, p. 2951-2951.
- 21 HARREBOMÉE (P.J.). *Spreekwoordenboek der Nederlandsche Taal of verzameling van Nederlandsche spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen van vroegeren en lateren tijd*. Utrecht, 1858-1862, Deel 2, p. 337-339 en Deel 3, p. LXIX.
- 22 Geciteerd door TER LAAN (K.). *Nederlandse Spreekwoorden, Spreuken en Zegswijzen*. 's Gravenhage, 1951, p. 248.
- 23 VAN DER LINDEN (lic. Renaat). Vrouwenplagerijen. *OVZ*, 1968 (43), p. 154-163.
- 24 PIETERS (Marcel). De Tongenslijper (sic) of een merkwaardig tuinbeeld te Exaarde (sic). *OVZ*, 1998 (73), p. 128.
- 25 VAN ES (F.). Volkshumor. Addenda en Corrigenda. B) Lijst der Spotgezegden en -rijmpjes. *OVZ*, 1933 (8), p. 117-119. In eerder gepubliceerde artikels van dezelfde auteur vonden we nog twee andere spottende uitlatingen over de bewoners van Denderbelle. Naast de spotnaam "Denderbelsche koeien" in VAN ES (F.). Volkshumor. Lijst der reeds aangeteekende en verzamelde Bij- en Spotnamen van Oostvlaamsche Gemeenten, *OVZ*, 1927 (2), p. 9-15, noteerden we ook nog het spotzinnetje "Belle is bot" in VAN ES (F.). Volkshumor. Lijst der reeds aangeteekende en verzamelde Spotgezegden en -rijmpjes op Oostvlaamsche Gemeenten. *OVZ*, 1929 (4), p. 22-27. Met oprechte dank aan ir. Paul Lindemans die ons de nagenoeg volledige eerste 44 jaargangen van *OVZ* ter beschikking stelde.
- 26 BROECKHOVE (Maurits), GIRALDO (Walter) en VAN DER LINDEN (Renaat). Het Wormmotief in Oost-Vlaanderen. Aspecten van een eigentijdse feestcultuur. *OVZ*, 1991 (66), p. 135-164.

DE MOORD OP DE PASTOOR VAN NIJLEN (2 januari 1842): FICTIE EN WERKELIJKHEID (*)

Karel Velle

Op 29 januari 1842 deed het Antwerps Hof van Assisen in openbare zitting uitspraak in de zaak van de moord, op 2 januari, op Petrus De Groof, pastoor te Nijlen. (1) De 36-jarige Hendrik De Backker (De Bakker), bijgenaamd "Henri Deba(c)k", mijnwerker en herbergier, geboren te Oostmalle, sinds 1840 wonende in Flémalle-Grande (provincie Luik), gehuwd en vader van twee kinderen, werd door het hof veroordeeld tot de doodstraf en tot het betalen van de proceskosten ten belope van 488,85 frank. De jury achtte De Bakker niet enkel schuldig aan moord ('met voorbedachte rade') op de pastoor, maar eveneens aan poging tot moord op Maria Anna Verhesen (elders: Verhezen) (59 jaar), dienstmeid van de pastoor, en op de persoon van Joannes Francis Demeyer. De veroordeelde werd op 11 mei op de grote markt van Lier ter dood gebracht. (2)

1. De feiten (3) en het proces

Op 2 januari 1842 stelde burgemeester G. Meeus van Nijlen, de procureur des Konings te Mechelen op de hoogte van de feiten: "Wy verhaesten ons ter uwer kennis te brengen dat op heden naer het eyndigen der hoogmis, eenen vremen en onbekenden persoon gelyktydig den Eerw. heer Pastoor en zyne dienstmeyd op de Pastory alhier is gekomen en gepoogt heeft de zelve te vermoorden,

en dat zy zoodanig gekwetst zyn by middel van een byltje dat er reden zyn van te gelooven dat zy in levensgevaer zyn".

In de verwarring die op de aanslag volgde kon de dader ontkomen, maar enkele honderden meters buiten het dorp kon hij in de boeien worden geslaan "na dat hy met een pistool (4) op eenen onzer inwoonders geschoten hadde". Procureur J.G.H. Scheyven vorderde onmiddellijk een gerechtelijk onderzoek.

Onderzoeksrechter Henri Hulet kwam op 3 januari in Nijlen aan voor de eerste ondervraging van de slachtoffers, voor de confrontatie met de dader en voor een grondig onderzoek van de plaats van de feiten. Hij was vergezeld van substituit Vermeylen en hulpgriffier Vandebossche. Volgens de verklaringen van de pastoor, die bij bewustzijn was (maar "la tête environnée de bandages") was Henri De Bakker met een smoes in de pastorij binnengeraakt en had er geld geëist ("ik moet geld hebben, of gij moet eraen") (5) om zijn reis naar Antwerpen te kunnen verderzetten. Onder zijn kleren hield hij naast een klein handwapen een bijl en een mes verborgen. Het mes had hij de dag voordien in Lier gekocht; de bijl had hij langs de weg Lier-Diest gevonden. Toen de pastoor, die in het dorp bekend stond als een bemiddeld man, weigerde geld te geven werd hij afgetuigd en zwaar toegetakeld met een bijl en een mes. Tijdens het handgemeen kwam de meid

toegesnelde. Zij verklaarde: "ik zag dat den pastoor bezig was met den betigten te worstelen tot zyne hulp komende hebben wy den betigten buyten gestooten en getrokken tot omtrent den stal. Hy hielt in eene hand eene bijl en in de andere een cleyn pistool. Hij riep tegen mynen Meester: laat mij los of ik zal U doodschieten. Ik hielt zyn hand en pistool vast en op zyn woord dat hy ons niets meer zoude hebben misdaad heb ik hem losgelaeten". Toen de meid een tweede maal wilde voorkomen dat de dader de pastoor nog verder zou toetakelen ontving ze een zware messteek: "Ik sprong weder op den betigte en alsdan gevoelde ik dat ik in mynen buyck eene stuk had ontvangen en zag dat hy met een mes gewaepend was..". De meid zag De Backer tot vijfmaal toe met de bijl op de pastoor inhakken. Zij slaagde erin naar buiten te rennen en luid om hulp te roepen. Kort daarop koos de dader het hazepad. Op zijn vluchtweg probeerde hij nog een lastige getuige neer te schieten die hem de weg versperde maar hij kon een kwartier later door enkele toegesnelde dagloners uit het dorp op een nabijgelegen veld overmeesterd worden. Eén van de dorpelingen die De Backer hielp overmeesteren was Jan De Meyer. Hij raakte tijdens die schermutseling gekwetst door een verdwaalde kogel uit het pistool van de dader. Volgens een dorpsmonografie van de gemeente Nijlen uit 1910 zou De Meyer als bevoorrecht getuige het verhaal van de

'moord op de pastoor van Nijlen' nog enkele decennia lang aan de dorpsjeugd vertellen. (6)

Alhoewel zij gekwetst was kon de Maria Anna Verhezen een nauwkeurige beschrijving geven van het gebeuren. De pastoor kon nauwelijks ondervraagd worden. Bij het tweede verhoor, op 5 januari, verklaarde hij: "myn hoofd is verward en ik ben buyten staet van aan alle uwe vraegen te antwoorden". Ook in zijn proces-verbaal schreef de onderzoeksrechter "nous avons trouvé ce vieillard (=de pastoor) fort accablé et nous n'avons presque pas obtenu de réponse à nos différentes questions ou interpellations".

De onderzoeksrechter verzocht de Lierse heelmester Adrien Pierre Hessels en dr. Vaesseur, die de slachtoffers de eerste zorgen had toegediend, om een verslag op te maken van de wonden en van de kledij van de slachtoffers. De onderzoeksrechter liet verder enkele overtuigingsstukken in beslag nemen ('un pistolet de poche à percussion et canon mobile à vis, une hâche d'un pied ou un pied et demi de longueur., un couteau de poche..'). De moord(poging) had plaats in en rond de wasplaats van de pastorie.

De verdachte verklaarde dat hij "waal" was en "waals" sprak: "Il s'exprimait en effet avec un accent semi-wallon", schreef de onderzoeksrechter in zijn proces-verbaal van 4 januari, "ou peut-être il s'étudiait à se donner une pronon-

Provincie Antwerpen.

Arrondissement Mechelen.

PRO JUSTITIA.**BEVEL VAN BEWAARING.**

Wij Henri Hulet Regter ter instructie by de Regt-bank van eersten aenleg van het arrondissement Mechelen, provincie Antwerpen, gelasten aen alle Deurwaerders en Agenten der gewapende magt, van, zich gedragende overeenkomstig de bepalingen der wet, te leyden en in bewaring te stellen in het Arrest-huys te ~~Mechelen~~ Pier, en laeter te Mechelen,

Den woonende Henri Debak of Debakker,
gebortig van Dostmael, woonende te Fremalle,
Provincie Ruyk.
Betijft van poging tot moord, te Nijlen.

gebieden aen den Cipier van het voorschreven Arrest-huys den gemelde te ontvangen en, tot nader order, in hechtenis te houden.

Bevelen aen alle Commandanten der gewapende magt, daer toe behoorlyk aenzogt zynde, ter uytvoering van dit bevel de sterke hand te leenen.

Gedaen te ~~Mechelen~~ Nijlen, den 3^{en} januari 1842.

In het jaer agttien honderd den Dertien January 1842
ter requisitie van den Procureur des Konings en uyt kragte van het boven gemeld bevel, heb ik ondergetoekende Regt-bank van eersten aenleg, siting houdende te Mechelen, aldaer woonachtig wijk n. 1 gepotentieerd voor desen jaere volgens afschrift der laestleden n.° my begeven

Regeering te Mechelen van

de heer des Regt-Advocaat Hulet

alwaer sprekende aen Cipier heb aen siem het gezegd bevel in originali vertoond en diensvolgens afgelevert overgeleverd en in bewaring gelaten van Cipier van het gemeld Arrest-huys, den

welken heeft aengenomen en het gezegd bevel op syn register geschreven, wanneer hy my, na dat ik met hem het voorschreve register had gezeekend, heeft ter hand gesteld het certificaet van de overneming; van alle het welk ik dit proces-verbael heb opgemaakt, en heb, zoo van het selve als van het bovenstaende bevel van bewaring, afschriften gelaten aen de gemelde gongene, sprekende met h in persoon, waer van acte.

Gedaen te Mechelen, ten dage, maend en jaer als hier boven.

De kosten sijn

Met dit "bevel tot bewaring", uitgevaardigd door de onderzoeksrechter H. Hulet op 3 januari 1842, werd Hendrik Debakker opgesloten in de gevangenis te Mechelen (Rijksarchief Beveren, Archief van het Hof van Assisen te Antwerpen, strafdoossier nr. 2000).

ciation wallonne imparfaite". Uit de verklaringen van de meid, die het Frans niet machtig was, zou enkele dagen later blijken dat De Bakker wel degelijk goed Nederlands sprak: "il ne lui avait parlé que flamand et très bon flamand" schreef de onderzoeksrechter in het proces-verbaal van het verhoor van de slachtoffers van 6 januari. De Bakker beweerde nooit eerder te zijn veroordeeld en zelfs als vrijwilliger te hebben gevochten tijdens de Belgische Omwenteling als lid van het regiment van "de jagers te voet". Dat De Backer nooit eerder werd veroordeeld werd enkele dagen later in twijfel getrokken. Uit informatie die de onderzoeksrechter van de griffie van de correctionele rechtbank te Antwerpen en van enkele gevangenen had ontvangen en later kon bevestigen, (?) bleek dat Henri De Bakker reeds een gerechtelijk verleden had. Hij werd nl. op 1 april 1826 door het Antwerps Hof van Assisen veroordeeld tot drie jaar cel wegens diefstal, en drie jaar later, op 21 december 1829, door hetzelfde rechtscollege tot acht jaar dwangarbeid, tot de straf van 'publieke tentoonstelling op de grote markt' én tot levenslang toezicht door de politie wegens diefstal met bezwarende omstandigheden. (8) In de loop van de maand december had hij tot drie maal toe Flémalle verlaten om in zijn geboortestreek (Oostmalle?) de erfenis van een nonkel (die niet bestond) op te eisen. In werkelijkheid ging hij op roverspad.

Uit de brieven die de procureurs des Konings van Antwerpen en Turnhout hun Mechelse collega op respectievelijk 3 en 4 januari stuurden bleek dat in de loop van december 'een vreemdeling' zich reeds bij verschillende pastories had aangemeld. Volgens de procureur te Antwerpen had een 'verdacht persoon' zich in de loop van de maand december 1841 opgehouden in de gemeenten Pulderbos, Bauwel, Vorselaar en Grobbendonk. Via verschillende politiediensten was de procureur te Turnhout ter ore gekomen dat 'un individu inconnu armé d'un pistolet' zich op 15 december had aangemeld bij de pastoor Melchior Jacobs van de parochie Vlimmeren. De man verklaarde eerst dat hij gezonden was door de pastoor van Vosselaar die door een beroerte zou zijn geveld ("venant d'être frappé d'un coup d'appoplexie") en die zijn collega de volgende dag bij hem ontbood. De Bakker gaf zich nadien uit voor voor een herbergier uit Rijkevorsel. Ook andere pastoors probeerde hij de dagen nadien op dezelfde slinkse manier 'weg te lokken' (Beerse, Eindhout), evenwel zonder veel resultaat.

Na het verhoor van De Bakker vaardigde rechter J.A.H. Hulet op 3 januari een bevel tot bewaring uit tegen de beklaagde, waarna de betichte door een rijks-wachtescorte van de plaatselijke gevangenis van Lier naar de gevangenis van Mechelen werd overgebracht. Op die-

Uyt de lozpende Register der akten van
overlijden van de gemeente van Nijlen,
verricht door Meesters, provincie Antwerpen,
is het volgende getrokken:

N°. 3.

Op negen Januarijns achtein-honderd-twa-en-twintig, ten vier
uuren naer middag, Compagnien voor ons Gemeenlicke Meester, Burg-
-meester, amptenaar van den Burgerlicken Stand der gemeente van Nijlen,
verricht door Meesters, provincie Antwerpen: Theodorus Van Lemputte,
oud vy-en-twintig jaeren, huw. kint; en James Janinckx Pollensie,
oud een-en-veertig jaeren, Kuisvader, beide woonachtig te Nijlen
en geboren van den Overleden hier naer te noemen; de welke ont-
 hebben verklaert dat, op leden om acht uren voor middag, den
hier Petrus De Groof, oud negen-en-veertig jaeren, Pastoor
van de kerk van Nijlen, geboren te Cortich, woonachtig
te Nijlen, ongehuwd, zoon van James-Pieter De Groof
en van Maria Magdalena Verclat, beide gestorven te Cortich;
overleden is op de Cortich, staende te Nijlen om het Doff, Nijl D,
nummer honderd-vien-en-twintig. Naer van d'zegen acte van overlijden,
opgesteld ten gemeenlicke kerk te Nijlen en voorgelezen om de volghende,
die hem met ons hebben getuend. (waer van getuend) J. Van
Lemputte J. J. Pollensie G. Meicus.

Tot onzijdend uittreksel, afgeleerd op
engetuend papier, als geschiedt om tot
inlichtingen te dienen voor de legitieme
Overheid. Nijlen, 11 Januarij 1842.

Ons Burgmeester, Compagnieur van
den Burgerlicken Stand der gemeente
van Nijlen, overlijden

G. Meicus

zelfde dag overleed pastoor Petrus De Groof aan zijn verwondingen. (9) Twee dagen later had in de pastorie de autopsie plaats in aanwezigheid van de onderzoeksrechter, de substituut en de griffier. De 'operatie' werd uitgevoerd door maar liefst vier experten (medici), (10) waaronder de eerder genoemde Hassels en Vaesseur, die allen in handen van de onderzoeksrechter vooraf de eed hadden afgelegd ("nous avons fait prêter entre nos mains aux quatre experts le serment, à l'invocation de Dieu et tous ses Saints, de donner leur avis et faire leur rapport selon leur honneur et leur conscience"). (11) Na de autopsie werden enkele 'overtuigingsstukken' opgeëist en meegenomen: de pruik die de pastoor tijdens de misdaad droeg, zijn bovenkleren, objecten die sporen droegen van de misdaad, het mes van de betichte en .. het deel van de schedel van de pastoor dat bij het gevecht doorboord werd.

Op vordering van de procureur des Konings en na voorlezing van het verslag van de onderzoeksrechter nam de raadkamer in haar zitting van 14 januari een beschikking tot vervolging. De officiële beschuldiging luidde: moord (assassinat), poging tot moord (tentative d'assassinat) en poging tot doodslag (tentative de meurtre) en verboden wapendracht. Het proces-verbaal van de zitting van de raadkamer bevat een gedetailleerde persoonsbeschrijving van de dader: "taille d'un mètre 74 centimètres,

cheveux et sourcils châains, *barbe rousse*, front ordinaire, yeux gris, nez légèrement aquilin, bouche moyenne, monton allongé, visage oval". Nog diezelfde dag werd het dossier van het gerechtelijk onderzoek aan de procureur-generaal bij het Hof van Beroep te Brussel overgemaakt. Op vordering van deze hoge parketmagistraat verwees de Kamer van Inbeschuldigingstelling van het hof de zaak bij arrest van 18 januari naar het Hof van Assisen van de provincie Antwerpen. De akte van beschuldiging was in het Nederlands opgesteld en de inhoud ervan was sterk geïnspireerd door het verslag dat de onderzoeksrechter enkele dagen eerder voor de raadkamer had voorgelezen.

Het assisenproces ging van start op zaterdag 29 januari in het gerechtshoegebouw aan de Groenplaats. De Bakker wilde niet bijgestaan worden door een raadsman ("eenen advocaat kan my tog niet helpen derwyl ik de dood verdient heb.. ik ben gereed te sterven, ik heb maer compassie met myne vrouw en kinderen") maar hem werd ambtshalve een advocaat toegewezen. De jury, bestond voornamelijk uit leden van de hoge burgerij en de vrije beroepen. In nauwelijks één dag tijd werd de procedure afgehandeld: de akte van beschuldiging voorgelezen, 26 getuigen gehoord (waaronder de kroongetuige Verhesen die enigszins hersteld was) en het requisitoir van procureur des

Konings Verheyen aanhoord. In deze omstandigheden zal de verdediging wellicht weinig kans gehad hebben om een pleidooi te houden. Nog dezelfde dag werd De Bakker veroordeeld tot de doodstraf en tot het betalen van de gerechtskosten. De uitvoering van de doodstraf, op de markt van Lier, werd nog enkele maanden uitgesteld omdat De Bakker zich op 1 februari voorzag in een voorziening in cassatie. De strafkamer van de Hof van Cassatie verwierp op 21 maart in een bijzonder summier arrest het cassatieverzoek van De Bakker, waarna de straf op 11 mei op het schavot van Lier werd voltrokken. ⁽¹²⁾

2. De volkscultuur

De bloedige moord op de pastoor van Nijlen bleef een inspiratiebron voor markt- en straatzangers, toneelschrijvers en dichtkunstenaars die het thema decennialang beschreven en bezongen. Het thema van de 'moord op de pastoor van Nijlen' werd tot na de Tweede Wereldoorlog levendig gehouden. Dat marktliederen na het verdwijnen van de nieuwswaarde van generatie op generatie overgeleverd werden was in West-Europa geen uitzondering. Liedblaadjes waarin vergelijkbare misaden tot in de kleinste details worden beschreven, kwamen tot in de 20ste eeuw in grote getale tot stand. ⁽¹³⁾ Vele liederen gingen verloren, andere werden verzameld, gedrukt en uitgegeven of kwamen

terecht in liedbundels die na nauwgezet archiefonderzoek werden ontdekt. ⁽¹⁴⁾ Sommige liederen werden op niet genummerde, ongevouwen en éénzijdig bedrukte planobladen verspreid. Andere werden in omloop gebracht als zgn. 'vliegende bladen' die geplooid werden tot een boekje van vier of acht bladzijden. Deze laatste vorm werd door de liedzangers in vorige eeuw gebruikt om hun persoonlijk repertorium, dat regelmatig werd aangevuld, aan de man te brengen. Hun naam en het drukkersadres werd bijna altijd vermeld. ⁽¹⁵⁾ Onder de vele honderden straatliederen die in vorige eeuw ontstonden was 'het moordlied' een zeer populair genre ('de crème van het marktlied'). ⁽¹⁶⁾ Dit blijkt althans uit hun aandeel in de repertoires van marktzangers en toneelgezelschappen die markten, openbare feesten, bedevaartplaatsen en kermissen afschuimden om hun 'waar' aan de man te brengen. ⁽¹⁷⁾ In vijf belangrijke Vlaamse liederencollecties ⁽¹⁸⁾ vond de Gentse historica M. Wienen voor haar verhandeling uit 1994 niet minder dan 836 moordliederen. ⁽¹⁹⁾

Een lied over een gruwelijke moord - de titels van de liederen logen er niet om ⁽²⁰⁾ - was steeds een grote publiekstrekker. De teksten van dat soort liederen waren eenvoudig, konden vlot nagezongen worden en speelden in op het gemoed en de morele opvattingen van het volk (sensatiezucht, nieuwsgierig-

heid). Moordliederen of verhalen over passionele drama's en kindermoord boden niet enkel informatie over recent gepleegde misdaden, maar vormden ook een ideale uitlaatklep voor een breed scala van gevoelens die bij de bevolking leefde: medelijden (met de slachtoffers), ontroering, angst voor ellende en rampspoed, afkeer t.o.v. geldgewin, ontrouw, roofzucht, wellust en wreedheid, wraakgevoelens (strengere bestraffing, gerechtigheid), e.d. De gevoelsgeladenheid en de dramatiek waarmee de exploten van rovers, bendeleden en koelbloedige moordenaars werden bezongen was belangrijker dan de inhoud van het verhaal.

De in de liederen beschreven realia stemden niet of niet altijd met de feiten overeen. ⁽²¹⁾ In één van die meerstrofige liederen die over 'de moord te Nijlen' werd verspreid (voorbeeld nr. 1 hierna) - een kort lied, bestaande uit twee strofen en een refrein -, staan tal van manifeste onjuistheden. In de zaak van Nijlen was er sprake van één dader en niet van verschillende misdadigers zoals de markt-zanger zingt. Slechts één van de slachtoffers overleed aan zijn verwondingen (de pastoor), niet beide slachtoffers. De slachtoffers hebben zich wel degelijk verweerd en hebben zich niet zonder slag of stoot gewonnen gegeven. Enkele elementen blijken wel te kloppen: de ingeslagen schedel van de pastoor, de lafheid en het geldgewin van de dader.

Voorbeeld nr. 1:

"De dubbele moord te Nijlen" ⁽²²⁾

Iste strofe

Luistert allen hier in 't ronde
Hoor eens wat ik zingen ga
Ieder heeft het wel vernomen
Van die moord die is begaan
Moordenaars zoo laf en groot
Brachten twee slachtoffers ter dood
't Was voor geld heeft men vermoord
Vergoten zij onschuldig bloed

refrein

Gij zuchten dag en nachten
Voor die daad die g'hebt begaan
In een cel zult g'altijd smachten
Denken aan 't geen g'hebt misdaan

2de strofe

't Ware brave oude lieden
Die men vermoord vond op de grond
Die geen weerstand konden bieden
Met ingeslagen schedel vond
Z'hadden u toch niets misdreven
Dat gij daar met wreed geweld
Die oudjes daar ontnaamt het leven
Of was het voor een handvol geld

De soms aanzienlijke verschillen tussen de inhoud van de liedteksten en de werkelijkheid (cf. de verslaggeving in het gerechtelijk dossier) kan worden ver-

klaard door het feit dat de liedschrijvers de stof voor hun liedjes haalden uit lokale roddels en geruchten. Het informatie-aspect van het eerste lied is onbelangrijk. De liedschrijver blijft vaag over de plaats, de tijd en de hoofdpersonages.

Een tweede lied (voorbeeld nr. 2 "Liedeken op de vrede moord.."), opgenomen in de dorpsmonografie van J.B. Stockmans uit 1910, ontstond wellicht nog vóór het midden van vorige eeuw en werd toen reeds op schrift gesteld (gedrukt bij J. Thys te Antwerpen).⁽²³⁾ Het lied is lang (10 strofen van elk 8 verzen) en de structuur vrij stereotiep. Achtereenvolgens komen aan bod: de informatie of het verslag, de sensatie en de moralisering. In de eerste strofe vraagt de marktzanger de aandacht van het publiek voor de gruwelijkheden die zich in Nijlen hebben afgespeeld. De markt-zanger richt zich direct tot daders van misdaden en tot allen die zich tot het kwaad en tot het plegen van barbaarse daden 'geroepen voelen': "Spiegelt u moorders vreed van aerd, komt hier vredee barbaeren..". Met een dergelijke aanhef is de toon onmiddellijk gezet en worden de toehoorders onmiddellijk bij het gebeuren betrokken. Het lied brengt nadien een goede synthese van de feiten. De motieven van de dader worden dik in de verf gezet: zijn valsheid ("booswigt met streken"), zijn moord- ("deezen baerbaer vol moorders lust") en geld-zucht ("hij vraegt den pastor spoedig geld"), zijn onbesuisd gedrag en zijn

wreedheid ("hij dul van zijn verstand berooft doorklieft den wreeden grijsaerd 't hoofd"). De chronologie van de feiten wordt nauwkeurig weergegeven. De spanning en de tegenstelling goed-kwaad worden ten top gedreven in de vijfde strofe, op het ogenblik dat de moordenaar zijn slachtoffer met bijl en mes bewerkt. In de zesde strofe wordt het medeleven van de toehoorders opgewekt wanneer de meid, het onschuldig slachtoffer, tijdens het schijnbaar leidzaam ondergaan van verschillende messteken Jezus aanroept ("zij riep den heer Jesus aen"). Het publiek krijgt ook de kans om te huiveren. Er vloeit bloed: "zij.. is ook in 't bloed bezweken"). Gelukkig vlucht de dader en zegeviert het goede. De booswicht wordt overmeesterd door dorpelingen ('boeren') die de slachtoffers ter hulp snellen en hun eigen leven op het spel zetten. (Jan) De Meyer is daarbij de held van de dag. Justitie kan haar werk doen. De dader wordt voor het gerecht gedaagd, gestraft en ter dood veroordeeld: "hij moet het leven derven, tot Lier daar moet hij sterven". Het lied is sterk verhalend en is duidelijk opgezet vanuit een persoonlijk vertelperspectief. De zanger wekt de indruk dat hij alles zelf heeft meegemaakt. Het is trouwens niet denkbeeldig dat de tekstschrijver het assisenproces in Antwerpen op de voet heeft gevolgd of op zijn minst goed op de hoogte was van de gebeurtenissen en van de gerechtelijke procedure b.v. op basis van berichten

in de dagbladpers. Hij geeft b.v. duidelijk aan dat de dader eerst in Lier wordt gevangen gezet, waarna hij via Mechelen (het arresthuis bij de rechtbank van eerste aanleg) in Antwerpen (zetel van het Hof van Assisen) terecht komt. Over het proces zelf wordt met geen woord gerept. Na de uitgebreide samenvatting wordt het lied afgesloten met een zedenles. In de laatste strofe steekt de zanger moraliserend het vingertje uit naar alle potentiële criminelen en roept hij op tot bekering en bezinning. Zoals in vele moordliederen het geval is is de figuur van God prominent aanwezig: "Spiegeld u booshaerds die nog leeft, wilt u tot God bekeeren.. vreesst altijd God den heere..".

Voorbeeld 2:

Liedeken op de vrede Moord, begaen op den zeer Eerweerden Heer Pastor te Nylen op 2 January 1842.

(²⁴)

Stemme: Van de vier Gasten die nae Jeruzalem trokken

Spiegelt u moorders vreed van aerd
 komt hier vrede barbaeren
 hoort wat dit lied aan u verklaert
 wilt uw boosheden schouwen
 gelijk weer onlangs is gebeurt
 een mensch zijn hert van vreeze scheurt
 o vreedheid nooit gebleken
 Waar ik u gaen van spreken

Tot Neylen bij den Heer pastoor
 kwam den booswicht met streken
 hy zey mijnheer ik vraeg gehoor
 ik moet u noodig spreken
 gij zijt verzogt komt met mij aen
 om saemen nae Bouwel te gaen
 dien heer heeft iets gekreegen
 hij vraegt u zijnen zegen

Den Pastor zeyd wel goeden man
 'k moet d'hoogmist celebreeren
 maer als de misse is gedaen
 zal ik u contenteeren
 deezen barbaer vol moorders lust
 heeft in de pastoreij gerust,
 tot dat de misse was ten eynde
 uit goed gedacht zoo 't scheynde

Als de hoogmisse nu was gedaen
 kwam de pastoor getredenen is zijn
 kamer ingegaen
 den moorder volgt hem mede
 hij vraegt den pastor spoedig geld
 waer op hij stond geheel versted
 op dees verbaesde reden
 kwam de meyt togetreden

Hij trok zijn bijl of kapmes uyt
 zonder een woord te spreken
 en neem het vreed en vast besluyt
 om zijn vreedheyd te breke
 hij dul van zijn verstand berooft
 doorklieft den wreedden grijsaerd 't
 hoofd

daerbij nog veele steken
waer door hij is bezweken.

Den vreedhaert was nog niet voldaan
heeft ook de meyt doorsteken
zij riep den heer Jesus aen
is ook in 't bloed bezweken
men kwam geloopt op 't gerugt
den moorder is dan weggevlucht
men kwam hem aan te raden
door de Justitie hande

De Meyer heeft hem eerst gevat
maer heeft op hem geschoten
met een pistool dat hij nog had
maer het kost hem niet baeten
hij wierd gebonden en gekoort
die had dit weerdig hoofd vermoord
geslepen en geslaegen
en zoo na 't kort gedraegen,

Dan wierd hij zoo nae Lier gebragt
door Jeanpetters en Boeren
met eene groote en sterke wagt
zag m'hem na Mechelen voeren
waer hij het groot gehoor passeert
nae Antwerpen getransporteert
men zag daer in zijn wezen
de vreedheyd op te lezen.

Hij kwam daer in den Tribunael
hoord den moorder jugeeren
de Getuigen in groot getal
kwaemen daer declareeren

den moorder wierd daer overtuygd
het kwaet voor het recht nederbuygt
hij moet het leven derven
tot Lier daer moet hij sterven

Spiegeld u booschaerds die nog leeft
wilt u tot God bekeeren
die zoo barbaers en dertel leeft
vreest altijd God den heere
want wie zijn even-mensch vermoord
en het zoet saemen leven stoort
ziet men guilotineerden
en hem door 't recht Jugeeren

Omstreeks diezelfde periode moeten
nog andere populaire moordliederen
over de 'moord te Nijlen' zijn ontstaan.
Willy Koninckx vond bij de ontleding
van twee kostbare Antwerpse liederboe-
ken (25) twee liederen uit de jaren 1840.
Het eerste lied

*Regtveerdig vonnis gedaen tot Lier (sic)
den*

*11 Mey 1842, aen den genaemden De
Backer:*

Liedeken op een aengenaeme wijs

telt 7 strofen van 8 regels (zanger J. Van
Zevendonck, drukker Saeyens) begint
met "Hoort al die boosaerdig leven.." en
eindigt met ".. vóór eeuwig in u memo-
rie". Het tweede draagt het opschrift

*Liedeken, op de vreedde moord begaen
op den eerw.*

*Heer Pastor van Nylen op 2 January
1842.*

Stemme: Van de Valsche Godin

en telt 8 strofen van 8 regels (zanger Van Mendonck, drukker Saeyens). ⁽²⁶⁾

Jan De Schuyter vond op het einde van de Tweede Wereldoorlog in het Antwerps Museum voor Volkskunde nog twee teksten van markzangers over dezelfde moordzaak die noch Stockmans, noch Koninckx gekend hebben. De eerste liedtekst verscheen te Gent bij L. Van Paemel (4 p.) en werd voorafgegaan door een uitvoerig inleidend 'bericht'. Het tweede lied was getiteld "Dood-vonnis van Hendricus De Backer, den 29 January 1842" (voorbeeld 3 hierna). ⁽²⁷⁾ De liedtekst bestond uit 9 strofen van 7 verzen, was 15,5 cm. hoog en 10 cm breed en dateerde vermoedelijk uit de jaren kort na 1842. ⁽²⁸⁾ De analogie met voorbeeld 2 (hierboven) is groot: de geboden contextinformatie (namen, plaats, concrete gegevens over de feiten), het dramatisch karakter (het priesterbloed dat vloeit, het hulpge-roep van de meid), de tegenstellingen tussen goed en kwaad (de deugdzaamheid en goedgelovigheid van de slachtoffers tegenover de listigheid, de wreedheid en het tiranniek karakter van de dader), het optreden van de held De Meyer en het moraliserend en belerend slot (het kwade wordt ons door de duivel ingefluisterd, ouders moeten hun kinderen van het kwade weg te houden). In de laatste strofe roept de tekstschrijver de

toehoorders op om, zoals het in de goede christelijke traditie past, zowel voor het zieleheil van de dader als voor dat van de slachtoffers te bidden. De zanger laat regelmatig zijn afschuw blijken over de wreedheid van De Backer met een uitroep tot het publiek: "hoe grouwelyke daed" (2de str., 4de v.) of "Eylas" (4de str., 7de v.; 6de str., 4de v.). De zanger gebruikt deze communicatieve elementen om zijn afschuw voor de dader te uiten en zijn medelijden met de slachtoffers met zijn publiek te delen.

Voorbeeld 3:

Dood-vonnis van Hendricus De Backer den 29 January 1842

Ziet hoe het kwaed den mensch komt te verleyden
en hem kan brengen tot eene vreedheyd groot
het doet hem van den weg der deugden sचेyden
het doet begaen de allervreedste moord
zoo men nu ziet onlangs geschied
Eylas! op het dorp van Nylen
zoo gy verstaen zult in dees lied.

Eenen tyraen De Backer zonder schromen
verleyd al door den duyvels boozen raed
is in den morgen tyd zeer vreed gekomen
tot den Pastoor, hoe grouwelyke daed

en heeft gezeyd Eerweerdigheyd
wilt met my nae Bouwel treden
den Pastoor is in slechtigheyd.

Mynheer de Groof sprak mynen vriend
geprezen
het is den tyd ik d'hoog-misse moet
doen
maar naer dat ik die zal hebben gelezen
komt nae myn huys wy zullen ons dan
spoen

dacht geen misbaer maer den barbaer
met den helschen last bevangen
volgt hem nae de misse spoedig naer.

Nouwelyks was hy in het huys getreden
trekt een pistool en bylken met geweld
zegt tot den Pastoor deze vreedde reden
ik moet bekomen van uw goed en geld
den moordenaar als een barbaer
komt hem spoedig aen te raden
rukt hem, Eylas! in doods gevaer.

Den tyraen in duyvels kwaed verslon-
den
als dorstig nae het weerdig priester
bloed
komt den Pastoor schikbaer in 't hoofd
doorwonden
en zyn lichaem zeer boos ende verwoed
den zelfden tyd zyne dienstmeyd
komt haren buyk te doorwonden
die riep om hulp vol bitterheyd

Door haer geschreyd komt den tyraen te
vlugten
waer op dat komen de gebueren liën
zien 't weerdig bloed vloeyen vol onge-
nugten
kwamen te laet, Eylas ! hunne hulpe
bien
maer den barbaer volgt men straks naer
en word spoediglyk gevangen
een regten dief en moordenaar.

Terwyl den Meyer hem komt aen te ran-
den
wilt hy betoonen nog zyne vreedheyd
groot
tragt hem het hoofd of hert te doorbran-
den
door duyvels lust zyne pistool afschoot
maer den tyraen wierd overman
naer de regters gegeven
die spoedig komt zyn straf te ontfaen.

Hy wierd veroordeeld om de dood te
sterven
al door het zweerd der vreedde guillotin
in d'Antwerpsche stee moest hy het
leven derven
en op 't schavot voor elk een spiegel zyn
hoe de boosheyd den mensch verleyd
en eene schrikbare dood sterven
God geeft zyne ziel de zaligheyd.

Ouders wilt dit aen hunne kinderen lee-
ren

dat zy worden al van het kwaed bevryd
en doet hun bidden aen den heer der
heeren

voor den Pastoor d'eeuwige zaligheyd
en dat hy spaer den moordenaer
van den poel der helsche gronden
maer hun is in 't hemelsch schaer

Volgens Jan De Schuytter ebde de belangstelling voor het moordlied van Nijlen in de loop van het laatste kwart van vorige eeuw weg. In de honderden liedbladen die hem bekend waren en die na 1870 verschenen, werd het verhaal niet aangetroffen. ⁽²⁹⁾ Sinds het begin van de eeuw heeft hij nooit een markt-zanger het moordlied weten voordragen. Het thema kwam wel voor in een toneelwerk "De moord van Nijlen", een parodie in drie bedrijven van Arnold Van Hilst ⁽³⁰⁾ die tussen 1893 en 1898 in het gasthuis van Turnhout werd opgevoerd ter gelegenheid van de Sint-Ceciliafeesten van de Katholieke Kring. Pas bij het begin van de jaren 1970 duikt het lied terug in Antwerpen op. John Lundström (°Antwerpen 1919), zoon van een Zweedse zeeman, Antwerps liedschrijver, volkszanger, violist en veelzijdig artiest, ⁽³¹⁾ beschikte over een uitgebreide reeks plakkaaten met plakkaatliedereën. Eén van die plakkaatliedereën waarmee hij de kermissen en straten bezocht was dat van de "moord van Nijlen" (voorbeeld 4). Hij schilderde de plakkaaten of roldoeken zelf. Het rolboek

van "De moord van Nijlen" was nog in 1986 te zien toen de zanger, op verzoek van Renaat van der Linden, op 23 augustus van dat jaar in het Museum voor Volkskunde te Gent optrad tijdens een driedaags feest ter gelegenheid van het zestigjarig bestaan van de Koninklijke Bond voor Oost-Vlaamse Volkskundigen. ⁽³²⁾ Een rolprent of plakkaat verhoogt het dramatisch effect van het lied. De inhoud van het lied wordt picturaal in episodes weergegeven. ⁽³³⁾ Inhoudelijk staat de tekst erg ver van de realiteit af: de zanger vertelt over vier daders i.p.v. over één enkele dader. De daders zouden de meid hebben verkracht, het huis in brand gestoken en met een aanzienlijke buit groter hebben gemaakt in de hoerenbuurt van de stad Antwerpen, enz. Een ander verschil met de 19de-eeuwse versies is dat de volkszanger niet in een soort standaardtaal zingt maar in het Antwerps dialect. Enkel de draad van het verhaal en de plaatsnaam in de titel bleef behouden maar de inhoud is vezonnen.

Voorbeeld 4:
"De Moord van Nijlen" (bewerking door J. Lundström)

Er is gebeurd bij de pastoor van Nijlen
Een vriedige moord op hem en zijne
meid gepleegd

Z'hebbe z'alle twee met messen en met
bijlen
Oem 't leve gebracht en dan de kas
geleegd.

Refrein

Ja, ja 't is waar
't is een echte schand
Dat zoiets gebeurt
Al in ons vaderland

Meneer pastoor die wier gebonden
Z'en heilig lijf dat wier geschonde
De meid die wier, is het niet god
geklaagd

Deur alle vier de moordenaars ont-
maagd

Refrein

Mijnheer pastoor en die wouder nie
spreke

Toen zen ze begonne met messen te ste-
ken

Het bloed spatte uit wonden en gaten
Den brave heeft er zijne kees gelaten

Refrein

De kasse die wier er open gebroken

Het geld geroofd, het huis in brand
gestoken

As z'al hun snode daden hadden begaan
Z'en z'alle vier er stillekes van deur
gegaan.

Refrein

In Antwerpe in 't Schipperskwartier
Dor ginge ze nor de maskes van plezier
Oep ene nacht was al da geld verteerd
Was da na wel da moorde en da brande
weerd.

Refrein

De gendarme hebben ze gau gevonden
Ze ware zat en in staat van grote zonde
Ze zen alle vier al nor de galg gegaan
Da was het ende al van hun wreed
bestaan

Refrein

Wel brave mensen, g'hebt na gehoord
d'histoire van d'ees vreselijke moord
Die wier gepleegd met messen en met
bijlen
Oep eene meid en de pastoor van Nijlen

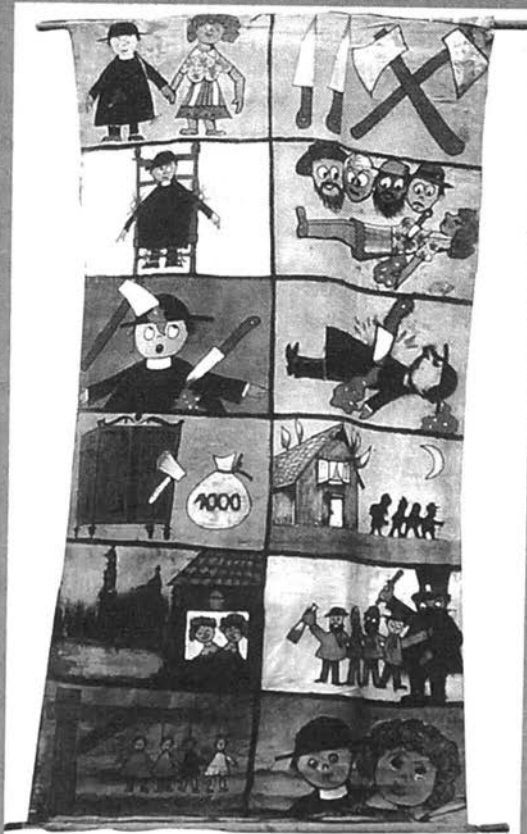
Refrein

440

OOST-VLAAMSE ZANTEN

*Tijdschrift voor
volkscultuur in Vlaanderen*

LXXII - 3 - DECEMBER 1997

AFGIFTEKANTOOR GENT X

Plakkaat (roldoek) over "De moord van Nijlen" geschilderd door de Antwerpse volkszanger en -muzikant John Lundström tijdens zijn benefietoptreden (op verzoek van Renaat van der Linden) op zaterdag 23 augustus 1986 in het Museum voor Volkskunde (Gent) in een driedaags feest ter gelegenheid van 60 jaar K.B.O.V. (Bron: OVZ 65 (1990) blz. 179-190. Foto Arnold Eloy).

Tot slot

De moord in Nijlen heeft niet alleen liedzangers geïnspireerd. Het thema werd ook overgenomen in toneelstukken en zangspelen. In 1924 verschijnt in het Nederlands tijdschrift *Ons eigen tijdschrift* de tekst van een *Sotternie* "De moord van Nijlen", een parodie in twee bedrijven en verlucht met spotprenten. Redacteur van dit blad is D.J. van der Ven, internationaal bekend voor zijn volkskundige boeken en films. ⁽³⁴⁾ Een jaar later duikt het onderwerp op in een verzameling kluchtspelen van Jozef Simons 'Ons vroom en voorlijk Kempenland' (verschenen bij L. Opdebeek te Antwerpen). ⁽³⁵⁾ De tekst verschijnt ruim zeventig jaar later, na aanpassing van spelling en woordvormen, als de zesde publicatie van het Jozef Simonsgenootschap in november 1994 in 300 exemplaren en verlucht met een omslagillustratie van John Lundström. Ook is nog een tekst bekend van "De misdaad gepunieert ofte de Moerd van Neylen naar de versie van de Leuvense Hoogstudenten in de bewerking en aanvulling van Herman Boon" (Brussel, 1951), een 'bloedig drama' in drie bedrijven. De twee eerste bedrijven spelen zich in de gerechtszaal af, het derde in open lucht op de galgenberg. Het zangstuk werd ondermeer opgevoerd in 1951 aan de K.U. Leuven, in 1952 in het Mechels Sint-Jozefseminarie en in 1962 door de leerlingen

van de retorica van de Dames van Maria-humaniora van Aalst. De zangnummers werden begeleid door de piano. Enkele jaren voor zijn dood ontving Renaat van der Linden van diverse vrienden-volkskundigen (A. Thys (Antwerpen), E. Autenboer (Turnhout), J. Nelis (Nijlen), O. Engels-Mangelschots (Genk) en U. Huybrechts (Brussel)) talloze liedbladen, scenario's en partituren met als thema "de moord van Nijlen". De herkomst van al dit fraais was niet altijd even gemakkelijk te achterhalen. Sommige stukken waren niet gedateerd, zoals de partituur van een zangspel in twee bedrijven uit de verzameling van Louis Rochette, deken te Tienen, bijvoorbeeld. Bij andere documenten was wel bijkomende informatie voorhanden maar verder onderzoek zal hier beslist nodig zijn om de context (herkomst, verspreiding e.d.) nog beter in kaart te brengen. ⁽³⁶⁾

NOTEN

* Met mijn gemeente dank aan Renaat van der Linden zaliger en aan prof. A. Thijs (UFSIA) voor de geboden hulp.

1 Nijlen, arrondissement Mechelen, landelijke gemeente gelegen op de linkeroever van de Kleine Nete, negen km. ten oosten van Lier, gelegen op de weg Lier-Herentals. Petrus De Groof was geboren in Kontich op 8 september 1772, priester gewijd te Emmerick (1801), onderpastoor te Niel (1803) en sinds 29 maart 1822 pastoor te Nijlen. Zie verder STOCKMANS (J.B.). *Geschiedenis der gemeenten Kessel, Bevel, Nijlen, Emblehem en Gestel*. Lier, z.d. (1910), p. 169 e.v. en 238.

- 2 Rijksarchief Beveren, *Archief van het Hof van Assisen te Antwerpen*, strafdossier nr. 2000.
- 3 Een eigentijdse samenvatting van de feiten vindt men bij STOCKMANS (J.B.). Op. cit., p. 242-242.
- 4 Elders: "un pistolet de poche".
- 5 Proces-verbaal van het verhoor, door de onderzoeksrechter, van 6 januari 1842.
- 6 STOCKMANS (J.B.). *Op. cit.*, p. 242.
- 7 Brief van 16 januari 1842 van rechter Hulet aan de procureur-generaal te Brussel met diverse bijlagen.
- 8 Hij werd toen opgesloten in de gevangenis van Vilvoorde en op 18 december 1833 naar de centrale gevangenis van Gent overgebracht waar hij op 20 december arriveerde en pas eind 1837 werd vrijgelaten.
- 9 Brief van burgemeester G. Meeus aan de procureur van 9 januari 1842.
- 10 Cf. het verslag van de dokters H. Vaessens, L. De Strycker en L. Verraert en van de heemeester A. Hessels van 9 (sic: 10 of 11) januari 1842. De onkostennota voor de 'medische interventie' van Hessels en Vaesseur en voor de autopsie door de vier experts bedroeg respectievelijk 21,75 en 55,25 frank (cf. het kwijtschrift van de onderzoeksrechter van 15 januari).
11. Proces-verbaal van de autopsie van 10 januari 1842 opgemaakt door de onderzoeksrechter.
- 12 Het verslag van de executie vindt men in het *Provinciael Antwerpsch Nieuwsblad*, 12 mei 1842 (opgenomen in RYMENANTS (R.). De moord van Nijlen. De Poemp (heemkring Nijlen), 4, 1982, 8, p. 4-5.
- 13 VAN DER ZEIJDEN (Albert). Vrienden hoort van de Meppeler moord. Moord en doodslag in het Nederlandse straatlied. *Alledaagse dingen*, januari 2000, p. 10; DE SCHUYTER (J.). Rollieders betreffende de moord op Petrus De Groof, pastoor van Nijlen. *Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore* (uitgegeven door de Commissie voor Geschiedkundige en Folkloristische Opzoekingen der Provincie Antwerpen), 7, 1944, p. 39-40.
- 14 WIENEN (Marijke). *Het moordlied in Vlaanderen (1750-1950). Repertoriumstudie van vijf belangrijke collecties Vlaamse liederen*. Gent, 1994 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling RUG - promotor: R. Van Eenoo), meer bepaald deel I, p. XI-XVIII (bibliografie over volksliederenverzamelingen en -onderzoek). Met dank aan S. Top die me de weg wees naar deze uitstekende licentiaatsverhandeling. Meer algemene achtergrond vindt men bij KONINCKX (W.). Twee kostbare liederboeken. Een inventaris van 394 Vlaamse Volksliederen uit de XVIIIe en XIXe eeuw. *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1931, p. 493-580 en TOP (S.). De studie van het (volks)lied aan de Leuvense Universiteit. In: *Volkskunde*, 1979, p. 234-258.
15. STALPAERT (H.). Repertorium van volksliederen op vliegende bladen. In: *Volkskunde*, 62ste jrg., 1961, nr. 1, p. 50.
16. WIENEN (M.). *Op. cit.*, p. 165. "Het onderwerp kon in de recente volkskundige literatuur trouwens op heel wat belangstelling rekenen: BRAEKMAN (W.L.). Moord te Erembodegem: een marktlied uit 1871. Kluchtlied en "Aanspraak van eenen Heer". *Oost-Vlaamse Zanten*, 67, 1992, p. 127-132; LOWYCK (A.). Twee moordliederen uit Frans-Vlaanderen. *Westvlaamse volkskundigen, Mededelingenblad*, 8, 1992, 4, p. 78-84 en LOWYCK (A.). Moordliederen uit de Westhoek na 1830. *Beertje*, 41, 1992 (1991), p. 99-109".
17. DE SCHUYTER (J.). *Drij moorden voor Vijf Cens. Marktangers als verspreiders van stadsnieuws*. Met tekeningen door Gaston Schuermens. Antwerpen. L. Opdebeek, 1945. 119 p. steunt op een Antwerpse verzameling vliegende bladen. Daarnaast verwijzen we naar verschillende moordliederen uit de verzameling van 60 boekblaadjes van de Gentse marktanger P. Eggericx, gedrukt te Gent bij L. Van Paemel (eerste helft 19de eeuw).

bewaard door de Gentse Universiteitsbibliotheek (signatuur G 4416).

18. Universiteitsbibliotheek Gent ('Vliegende blaadjes'), Volkskundemusea Antwerpen en Gent, Kon. Acad. Ned. Taal- en Letterkunde en de privéverzameling van Roger Hessel (liederen van Lionel Bauwens).
19. Zie ook DE VUYST (J.). *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden (XIXde eeuw)*. Brussel, 1796 en Id. *Het moordlied in de Zuidelijke Nederlanden (XXste eeuw)*. Brussel, 1977, waarin respectievelijk 74 en 109 moordliederen werden behandeld. Een Nederlands voorbeeld: BEIJERING (Marjan). *Moordlied in Drenthe. In het spoor van herinneringen*. Utrecht, Nederlands Centrum voor Volkscultuur, 1999.
- 20 "De afschuwelijke dubbele moord te Lauwe", "De laffe moord te Couckelaere", "De massemoordenaars van Belsen", "Gezang op de laffe vadermoord van Heerne", "Vreselijke misdaad te Geluwe"; "Het stuk gesneden lijk", "Het gemartelde knaapje van Ronse" enz.
- 21 Tot dezelfde conclusie kwam ook VANDEWIELE (A.). 250 jaar geleden gebeurde de drievoudige kindermoord te Zwevezele op Driekoningendag 1737. *De Roede van Tiel*, 18, 1987, 4, p. 2-17.
- 22 WIENEN (M.). *Op. cit.*, p. 228 (lied nr. 273).
- 23 Josephus Thys was in Antwerpen als drukker actief tussen 1825 en 1854 (STALPAERT (H.). *Op. cit.*, p. 53).
- 24 STOCKMANS (J.B.). *Op. cit.*, p. 239-241.
- 25 De bundel straatliederen samengesteld door Fernand Donnet, toenmalig directeur van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, en de verzameling van ridder G. van Havre die in 1905 in Amsterdam werd geveild en door de Antwerpse Stadsbibliotheek werd aangekocht.
- 26 KONINCKX (W.) *Op. cit.*, nrs. 88 I - b. en 89 I - c.
- 27 Ondertitel: "Liedeken op de grouwel Moord begaen op den 2den January 1842, door Hendrick De Backer, aen den eerweerdigen heer Petrus De Groof, Pastoor van Nylen, gebortig van Engelmuser, ouderling van 70 jaren, en zyne Dienstmeyd van Hezen, in den ouderdom van 60 jaren.. Stemme: Den wereld is bedorven" (signatuur Antwerps Volkskundemuseum: VM 85.30.132.177). Voor commentaar zie WIENEN (M.). *Op. cit.*, p. 129-131.
- 28 DE SCHUYTER (J.). *Drij moorden...*, nummer 4 in de reeks Levende Folklore en anecdotisch Antwerpen. Deel IV. Onderzoek van een bepaald geval: De moord van Nijlen, p. 49-62, meer bepaald p. 50-51. De tekst werd ook opgenomen in het artikel van RYMENANTS (R.). Slotkoor bij de moord van Nijlen. *De Poemp*, 6, 1983, 4, p. 3-4.
- 29 DE SCHUYTER (J.). *Drij moorden...*, p. 60-61.
- 30 Arnoldus Walter Jozef Van Hilst (° Besoien - Nederland 1867), apotheker, tot Belg genaturaliseerd in 1890, verhuisde in 1893 van Ciney naar Turnhout waar hij tot 1898 apotheker was van het plaatselijk gasthuis, waarna hij naar Mechlen verhuisde.
- 31 PEETERS (L.) en RAYMAEKERS (H.). John Lundström, Vlaams artiest, meer dan 'n "liekeszanger" uit Antwerpen. *Oost-Vlaamse Zanten*, 65, 1990, 3, p. 179-190.
- 32 Het plakkaat, bestaande uit 12 vakken, sierde enkele jaren geleden trouwens de kaft van dit tijdschrift (*Oost-Vlaamse Zanten*, 72, 1997) en inspireerde ook de heruitgave, in 1994, door het Jozef Simonsgenootschap van Oelegem-Ranst van een zangspel uit 1925 getiteld "De Moord van Nijlen".
- 33 WIENEN (M.). *Op. cit.*, p. 57-58.
- 34 VAN DER VEN (D.J.). De moord van Nijlen. *Ons Eigen Tijdschrift* (uitgegeven te Weesp (Noord-Holland), Van Houten en Zoon, 1924, p. 365-376, 12 ill.
- 35 *De moord van Nijlen. Sotternie van Kempische overlevering met rijmpjes en oude volkswijzen in twee bedrijven met een voorspel. Opgeteekend en een tikje opgeknapt door Jozef Simons*, met verschillende personages:

"Mijnheer Pastoor, Stephanie, Pietje Snot, Spaar, Baekelandt, Bert van der Zanden, Rechter, Instructie-Rechter, Griffier, Substituut, Advokaat, Brigadier, Iste Gendarm, Toontje van der Flaes, enz."

36 Een voorbeeld: de tekst en partituur van zangspel "De moord van Nylen" van Jos Moor uit Borgerhout (ca. 1918, 23 p.).

ippa

Vriendelijk en efficiënt in bankzaken

Zetel Gent

Kortrijksesteenweg 39 - Tel. 09/244.40.04

Auteurs:

Daem Marcel, O. De Reusestraat 32, 9040 Sint-Amandsberg

Dezutter Willy, Stedelijk Museum voor Volkskunde, Rölweg 40, 8000 Brugge

Dhaene Lieve, Museum voor Volkskunde, Kraanlei 65, 9000 Gent

Eloy Arnold, Maaltebruggestraat 288/2, 9000 Gent

Giraldo Walter, Kleine Meerlaan 36, 9620 Zottegem

Huys Paul, Deinse Horsweg 18, 9031 Drongen

Lamarcq Danny, Brouwerijstraat 32, 9620 Zottegem

Lemmens Filip, Wouter Haecklaan 7, 2100 Deurne

Schrever Albert, Grote Straat 73, 9500 Geraardsbergen

Thijs Alfons, Korte Brilstraat 5, 2000 Antwerpen

Velle Karel, Grotesteenweg 61, 9840 De Pinte